

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

4° Ft. sing. 36^f - 62

R E I S

DOOR DE

MINAHASSA

EN DEN

MOLUKSCHEN ARCHIPEL.

GEDAAN

IN DE MAANDEN SEPTEMBER EN OKTOBER 1855

IN HET GEVOEG VAN DEN GOVERNEUR GENERAAL MR. A. J. DUYMAER VAN TWIST.

DOOR

P. BLEEKER,

Dokter in de Genees-, Natuur- en Wiskunde, Lid Korrespondent der Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam, Lid van de Academia Caesarea Leopoldino-Carolinae Naturae Curiosorum en van verschillend andere binnen- en buitenlandsche geleerde genootschappen, President der Natuurkundige Vereeniging in Nederlandsch Indië, Lid der Hoofdkommissie van Onderwijs in Nederlandsch Indië, Ridder der Orde van den Nederlandischen Leeuw, enz.

TWEEDE DEEL.

BATAVIA,
LANGE & CO.

1856.

R E I S

DOOR DE

MINAHASSA

EN DEN

MOLUKSCHEN ARCHIPEL.

R E I S

DOOR DE

M I N A H A S S A

EN DEN

MOLUKSCHEN ARCHIPEL.

GEDAAN

IN DE MAANDEN SEPTEMBER EN OKTOBER 1855

IN HET GEVOLG VAN DEN GOVERNEUR GENERAAL Mr. A. J. DUYMAER VAN TWIST,

DOOR

P. B L E E K E R,

Doktor in de Genees-, Natuur- en Wiskunde, Lid Korrespondent der Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam, Lid van de Academia Caesarea Leopoldino-Carolina Naturae Curiosorum en van verschillende andere binnen- en buitenlandse geleerde genootschappen, President der Natuurkundige Vereeniging in Nederlandsch Indië, Lid der Hoofdkommissie van Oudwys in Nederlandsch Indië, Ridder der Orde van den Nederlandschen Leeuw, enz.

T W E E D E D E E L.

BATAVIA,
LANGE & CO.

1856.

106-2/291

BRIEF VAN OPDRAGT

aan den heere

M^r. A. J. DUYMAER VAN TWIST,

*Oud Gouverneur Generaal van Nederlandsch Indië, Kommandeur
der Orde van den Nederlandschen Leeuw, Ridder met de
Ster van de Orde der Eikenkroon, enz. enz. enz.*

Excellentie!

De betuiging van goedkeuring over het eerste deel van dezen arbeid, waarmede Gij mij wel hebt willen vereeren, is mij een spoorslag geweest, te trachten, ook dit tweede deel die goedkeuring waardig te maken.

Het eerste deel droeg ik U op, als een blijk van hulde, voor wat beschaving en wetenschap, gedurende het tijdvak van Uw bestuur van Nederlandsch Indië, aan U te danken hadden.

Dit tweede deel draag ik U op, als een blijk mijner bijzondere erkentelijkheid, voor de vele blijken van belangstelling in mijne veelsoortige studiën, welke ik van U heb mogen ondervinden,

tijdens Gij als Opperlandvoogd aan het hoofd dezer gewesten waart geplaatst.

Wat ik in dit reisverhaal tot de kennis der Minahassa en van de Molukken heb mogen bijdragen, is te danken aan de gelegenheid, waarin Gij mij wel hebt willen stellen, U op de reis door die gewesten te vergezellen, en niet minder aan de welwillendheid, waarmede Gij mij toegang hebt willen verschaffen tot de archieven van den staat.

Mogten de wenken, welke in dit werk voorkomen, betrekkelijk hetgeen kan bijdragen om de Molukken weder te maken tot bloeiende en volkrijke gewesten, ingang vinden bij Uwen Oprolger, gelijk ik vertrouw, dat zij ingang zouden gevonden hebben bij U, en mogt daardoor verkregen worden, wat een voornaam doel is van dit werk, eene meerdere zedelijke en stoffelijke verheffing van de volken der Molukken, met gelijktijdige toename van den bloei van onzen nationalen handel, dan zal die uitkomst, als een gevolg Uwer Reis door de Molukken, voor geen gering gedeelte te danken zijn aan Uw bestuur, en er toe bijdragen, dat bestuur in gezegend aandenken te doen houden.

Batavia, Julij 1856.

P. Bleeker.

I N H O U D
V A N H E T
T W E E D E D E E L.

DERDE AFDEELING.

REIS DOOR DE RESIDENTIE AMBOINA.

HOOFDSTUK I.

ALGEMEENE BLIK OP DE RESIDENTIE AMBOINA.

BLADZ.

Algemeen overzicht der eilanden, tot residentie Amboina behoorende.

— Hunne oppervlakte — Administratieve indeeling. — Ambtenaren. — Politie — Schutterijen — Justitie — Militaire magt. — Godsdienst der verschillende bevolkingen. — Elke negorij een kleine staat. — Bestuursvorm. — Klassen der bevolking. — Algemeene staat der bevolking op het einde van 1854 en 1855

3

HOOFDSTUK II.

BOERO.

Baai van Kajeli. — Aankomst ter hoofdplaats. — Pokken-epidemie. — De bevolking naar het gebergte gevlugt. — De hoofdplaats Ka-

jeli. — Bevolking. — Alle regenten van het eiland te Kajeli woonachtig. — Negorijen van Kajeli, tevens regentschaps-hoofdplaatsen. — Altoersche bevolking van Boero. — Topographie van Kajeli. — Fort Defensie. — Mislukte togt naar de vlakte van Waailea. — Vaccine. — Bestuur van Boero. — Politie en justitie. — De christenen en mohammedanen te Kajeli. 14

HOOFDSTUK III.

BOERO.

Vroegere reizigers — Oude kaarten. — Meer van Wakaholo — Geologie. — Flora. — Fauna. — Geographie. — Regentschappen. — Kolonisatie van Boero door Europeanen. 33

HOOFDSTUK IV.

AMBLAAUW, MANIPA, KELANG, BONOIA.

Vertrek van Kajeli. — Straat Manipa. — Amblaauw. — Eiland Manipa, Poeloe Swangi en Toeban. — Kelang — Poeloe Babi — Bonoia. — Volksverhuizing van daar. — Kust van Iitoe — Negorijen Wakasihoe en Allang — Kust van Leitimor. — Baai van Amboina. — Negorijen aan de buitenbaai gelegen. — Aankomst en ontvangst te Amboina. 46

HOOFDSTUK V.

AMBOINA.

Bestemming der dagen van het verblijf te Amboina. — Korte beschrijving van het eiland. — Iitoe en Leitimor. — Geologische opmerkingen. — Flora. — Fauna. 55

HOOFDSTUK VI.

AMBOINA.

Bevolking van het eiland. — De Amboinezen. — Hunne afkomst en karakter. — Wat zij geworden zijn onder het stelsel der Kom-

BLADZ.

pagnie. — Beweging in de bevolking sedert 1629. — Negorijen van het eiland. — Mohammedanen en christenen. — Burgers en negorijvolken. — Hervormingen van Van der Capellen. — Herstelling der grondslavernij door Du Bus de Gisignies. — Regenten. — Hunne inkomsten. — De landbouw op Amboina. — Doessong-dati, doessong-bablian, doessong-poesaka en doessong-tatanaman. — Muskaatnoten-, kaneel-, klapper-, kakao-kultuur. — Veestapel. — Heerendiensten der bevolking. : 74

HOOFDSTUK VII.

AMBOINA.

De stad Amboina. — Topographie. — Marktplaats. — Tjakalang-vischerij. — Ongezondheid der hoofdplaats. — Oorzaken der koorts-epidemieën. — Aardbevingen. — Pokken-epidemie van 1855. — Voorstelling der regenten. — De heuvels van Soja. — Garnizoen. — Schutterij. — Fort Nieuw-Victoria. — Hospitaal. — Instituut tot opleiding van inlandsche schoolmeesters. — Tombe van Rumphius. — Batoelobang. — Ambonsche dragers. — Bal te Batoegadja. — Mestiezen en burgers te Amboina. 97

HOOFDSTUK VIII.

AMBOINA.

Togt over Leitimor. — Hatalai. — Bijzonderheden omtrent de nagelkultuur op Amboina en de Uliassers. — Waarde dezer kultuur voor de bevolking en voor het gouvernement. — Handel. — Ema. — Scholen en schoolonderwijs. — Hoekoerila. — Kilang. — Nakoe. : 116

HOOFDSTUK IX.

AMBOINA.

Vermindering der slaven op Amboina. — Industrie. — Inkomsten van het gouvernement. — Traktementen der beambten. — Amboina een lastpost. — Mevrouw Goldmann. 138

HOOFDSTUK X.

AMBOINA.

Middelen om de nageleilanden uit hun verval op te heffen. — Verschillende behoeften der verschillende klassen van bevolking — Opheffing van het monopolie-stelsel. — Opheffing der grondslavernij. — Verplichting tot de nagelcultuur met vrijlating van het produkt. — Openstelling van Haroeko, Saparoea en Noesalaut voor den algemeenen handel. — Verbetering van het onderwijs. — Verplichting tot kakao-, muskaatnoten- en djatikultuur met vrije beschikking over het produkt. — Benoeming der regenten tot ambtenaren op vaste bezoldigingen. — Invoering van een geregeld belastingstelsel. — Bepmerking der heeren-diensten. — De afkeer van den arbeid niet het gevolg van de bekeering tot het christendom. — Middelen om dien afkeer te overwinnen. — Oprigting van burgerscholen. — Verheffing van den nijverheidsstand. — Handel. — Kultures. — Sagobereiding. 145

HOOFDSTUK XI.

AMBOINA.

Uitgeleide van Amboina. — De binnenbaai van Amboina. — De pas van Baguala. — Passo. — Toegt langs het strand der baai van Baguala. — Soeli. — Zuidoosthoek van Hitoe. — Kajoepeetibosschen. — Nageltuinen. — Ziekte der nagelboomen. — Toelehoe. — Sagobosschen. — Sagokloppen. — Waai. 161

HOOFDSTUK XII.

HAROEKO.

Vertrek van Waai. — De Salhoetoe. — Haroeko. — Bevolking. — Negorijen. — Nagelcultuur. — Veestapel. — Natuurlijke geschiedenis. — Melano. — Poeloe Pombo of Gombo. — De baai van Saparoea. — De Vesuvius van Ouw. — Aankomst te Saparoea. 170

HOOFDSTUK XIII.

SAPAROEA.

Ontvangst te Saparoea. — Korte schets van het eiland. — Natuurlijke geschiedenis. — Negorijen en bevolking. — Nagelcultuur.

BLADZ.

— Volksonderwijs. — De hoofdplaats Saparoea. — Tiouw — Fort Duurstede. — 'Togtje naar Hatoewana. — Negorijen Toehaha, Mahoe, Ihoe, Nolloth en Itawaka. — Christenen en mohammedanen. 179

HOOFDSTUK XIV.

NOESSALAUT.

Vertrek van Saparoea. — Voorkomen van Noessalaut. — Bevolking. — Negorijen. — Nagelkultuur. — Onderwijs. 192

HOOFDSTUK XV.

CERAM.

Amahaai. — Soehockoe. — De radja van Sahoelau. — Voorgestelde houtstapelplaats. — Algemeene beschouwing van Ceram. — Zijne schiereilanden Howamowel, Kaibobo en Wahaai. — Natuurlijke geschiedenis. — Oude en nieuwe negorijen. — Bevolking. — Christenen, mohammedanen en alfoeren. — Kakian-verbond. — Schrijvers over Ceram. — Noordkust- en zuidkustlanden. — Reizen van de heeren Scherius, Bosscher en Schmincke. — Vlakte der Roewata. — Beschaving der alfoeren. — Toekomst van Ceram. 197

VIERDE AFDEELING.

REIS DOOR DE RESIDENTIE BANDA.

HOOFDSTUK I.

VAN AMAHAAI NAAR NEIRA.

Vertrek van Amahaai. — Swanggi. — Gezicht op de Banda-groep. — Goenong-Api van de noord- en westzijde gezien. — Ban-

dasche prauwen. — Het Lonthoigat. — Baai van Banda. —
Aankomst te Neira. 225

HOOFDSTUK II.

DE BANDA-GROEP.

Neira. — Lonthoir. — Goenong-Api. — Ay. — Rhun. — Rosengain.
— Pisang. — Kappal. — Krakka. — Swanggi. — Zuidwester-
Zuidooster-eilanden. — Geologische beteekenis der Banda-groep. —
Aardbevingen en berguitbarstingen. — Watervloeden tijdens som-
mige aardbevingen. — Hoe hunne noodlottige uitwerkselen te
verhoeden. — Flora. — Fauna. — Bevolking. — Vrijen en slaven. 231

HOOFDSTUK III.

NEIRA.

De hoofdplaats Neira. — Forten Belgica en Nassau. — Verwoes-
tingen door de aardbevingen aangerigt. — Garnizoen. — Schut-
terij. — Versterking Voorzigtigheid. — Togtje over het eiland
Neira. — Perken Zevenbergen en Hersteller, Bankobatoe en
Lautakka. — Het Zonnegat. — Watertogtje van Lautakka naar
de hoofdplaats. — Papenberg. — Vischpartijtje op de riffen van
Lonthoir. — Zeesterren en tripangs, en daarin levende visschen.
— De Perkeniers. — Bandasche burgers. — Chinezen. — Handel. 248)

HOOFDSTUK IV.

LONTHOIR.

Distrikten Lonthoir, Voorwal en Achterwal van Groot-Banda. —
Togt naar de perken van Lonthoir en den Voorwal. — De negorij
Lonthoir. — Orangdatang. — Gezigten op de Banda-groep. — Togt
naar de perken van den Achterwal — Trachietribben. — Ro-
sengain. — Djati-kultuur aldaar. — Fort Concordia. — Selam. . 264

HOOFDSTUK V.

VERDERE BIJZONDERHEDEN OMTRENT DE BANDA-EILANDEN.

De muskaatnotenkuiluur. — Overzigt van de opbrengst dezer kulluur sedert 1686. — Tegenwoordige notenperken en hunne opbrengst. — Inkomsten der perkeniers. — Voordeelen der kulluur voor het gouvernement. — Baten en lasten der residentie. — Inkomsten van het gouvernement buiten de notenkuiluur. — Bezoldigingen der ambtenaren. — Prijzen der levensmiddelen. — Veestapel : : 270

HOOFDSTUK VI.

ZUIDOOSTER - EN ZUIDWESTER - EILANDEN.

Zamenstelling der residentie Banda. — Eiland-groepen Ceramlaut, Goram, Matabela, Keh, Keh-Tenimber, Aroe, Tenimber, Babber, Sermatta, Letti, Romo, Wetter, Damme. — Schildpad-eilanden — Goenong Api. — Tejouw, Nila, Seroea. — Eenige bijzonderheden omtrent deze eilanden, hunne bevolking, enz. 288

HOOFDSTUK VII.

HET NOTENSTELSEL OP DE BANDA-GROEP.

Beschouwing van het kulluur-en monopoliestelsel der Banda-groep. — De perkeniers kontraktanten. — Het gouvernement de eigenlijke ondernemer en eigenaar van het muskaatnoten-produkt. — Onzekerheid van den voortduur der winsten voor het gouvernement onder het tegenwoordige stelsel. — Aanstaande vrijverklaring der slaven en perkhoorige lieden. — Noodzakelijke wijziging in het stelsel van arbeid. — Voorstellen in het belang der kulluur en der perkeniers gedaan. — Onteigening der perken en nieuwe verpachting onder een stelsel van vrijen arbeid en vrije beschikking over het produkt. — Waarschijnlijke uitkomsten van zoodanig stelsel. — De Banda-eilanden vatbaar voor hoogen bloei. — Verhoogde belangstelling in het lot der Zuidwester- en Zuidooster-eilanders. — Vestigingen op de Zuid-ooster-en Zuidwester-eilanden. : : : 307

HOOFDSTUK VIII.

TERUGREIS NAAR BATAVIA.

Uitgeleide van Banda. — Laatste gezigten op de Banda-groep. — Ay en Rhun. — Plan tot beschrijving der reis. — Plan tot oprigting van een Hydrografisch en Geographisch Genootschap voor Nederlandsch Indië. — Een matroos over boord. — Wan- giwangi — Boeton. — Siempoe. — Kabaena. — Saleyer. — Bon- thain en Torathea. — Terugkomst te Batavia.	331
---	-----

AANHANGSEL I.

Opsomming der tot heden bekend gewordenen vischsoorten van Celebes.	337
--	-----

AANHANGSEL II.

Overzicht der tot nu toe van den Molukschen Archipel bekend gewordene vischsoorten.	345
--	-----

D R U K F O U T E N .

1° D E E L.

Bladz. 20	regel 14	v. bov. staat	<i>welker</i>	lees	<i>welke.</i>
" 34	" 14	" "	<i>voor anker</i>	"	<i>ten anker</i>
" 46	" 29	" "	<i>Temoempah</i>	"	<i>Bailang.</i>
" 65	" 13	" "	<i>onder</i>	"	<i>Sonder.</i>
" 77	" 12	" "	<i>oever</i>	"	<i>oever der rivier.</i>
" 84	" 9	" "	<i>genieten ze</i>	"	<i>geniet zij.</i>
" 88	" 10	" "	<i>beide</i>	"	<i>beide, doch de laatste slechts gedeeltelijk.</i>
" 123	" 15	" "	<i>ongeveer f 23000</i>	"	<i>ongeveer f 237500.</i>
" 146	" 24	" "	<i>instelling</i>	"	<i>instellingen.</i>
" 193	de cijfers 339 en 5860 in de voorlaatste en de cijfers 323 en 5250 in de laatste kolom staan één regel te hoog.				
" 199	regel 21	v. bov. staat	<i>maandelijks</i>	lees	<i>maandelijksche.</i>
" 201	" 30	" "	<i>lijdwaden</i>	"	<i>lijnwaden.</i>
" 203	" 20	" "	<i>1844</i>	"	<i>1843.</i>
" 214	" 24	" "	<i>tijdelijke</i>	"	<i>tijdelijke.</i>
" 221	" 8	" "	<i>de verheffing</i>	"	<i>der verheffing.</i>
" 223	" 14	" "	<i>naauwalijks</i>	"	<i>naauwelijks</i>
" 223	" 12	" "	<i>is</i>	"	<i>was.</i>
" 227	" 35	" "	<i>besloot</i>	"	<i>besloot de.</i>
" 233	" 1	" "	<i>zij</i>	"	<i>zijn.</i>
" 243	" 19	" "	<i>in de regel</i>	"	<i>in den regel.</i>
" 262	" 7	" "	<i>op</i>	"	<i>of.</i>
" 263	" 25	" "	<i>Noorden</i>	"	<i>Noord en.</i>
" 270	" 21	" "	<i>Mayindanaozen</i>	"	<i>Mayindanaorezen.</i>
" 285	" 2	" "	<i>klasse</i>	"	<i>klassen.</i>
" 285	" 28	" "	<i>Gomiosdiscus</i>	"	<i>Goniodiscus.</i>
" 287	" 21	" "	<i>door</i>	"	<i>bij.</i>

2° D E E L.

Bladz. 74	regel 12	v. boven staat	<i>eiland</i>	lees	<i>eiland Amboina.</i>
" 107	" 34	" "	<i>het lommer</i>	"	<i>de lommer.</i>
" 111	" 20	" "	<i>ten zuidzuidoosten</i>	"	<i>zuid ten oosten.</i>

Bladz.	122	regel	4	v.	boven	staat	<i>der waarheid</i>	lees	<i>de waarheid.</i>
"	142	"	26	"	"	"	<i>skretaris</i>	"	<i>skretaris.</i>
"	142	"	27	"	"	"	<i>landraad</i>	"	<i>landraad.</i>
"	148	"	22	"	"	"	<i>der noten</i>	"	<i>de noten.</i>
"	158	"	28	"	"	"	<i>burgers</i>	"	<i>burgers.</i>
"	166	"	5	"	"	"	<i>mij mij</i>	"	<i>mij.</i>
"	172	"	5	"	"	"	<i>Pelan</i>	"	<i>Pelau.</i>
"	186	"	6	"	"	"	<i>baai uit</i>	"	<i>baai.</i>
"	189	"	23	"	"	"	<i>zij</i>	"	<i>het.</i>
"	194	"	15	"	"	"	<i>beenij</i>	"	<i>bijeen</i>
"	197	"	13	"	"	"	<i>westhoek</i>	"	<i>oosthoek.</i>
"	197	"	14	"	"	"	<i>westelijk</i>	"	<i>oostelijk.</i>
"	213	"	22	"	"	"	<i>deel</i>	"	<i>deels.</i>
"	218	"	21	"	"	"	<i>niet de velen</i>	"	<i>niet tot de velen.</i>
"	220	"	31	"	"	"	<i>zijn,</i>	"	<i>zijn'</i>
"	229	"	25	"	"	"	<i>Ten</i>	"	<i>Ter.</i>
"	238	"	13	"	"	"	<i>herrinnert</i>	"	<i>herinnert.</i>
"	257	"	21, 22	"	"	"	<i>zonden</i>	"	<i>zouden.</i>
"	262	"	5	"	"	"	<i>den, uitvoer</i>	"	<i>den uitvoer.</i>
"	272	"	82	"	"	"	<i>produkt 1854</i>	"	<i>produkt van 1854</i>
"	277	"	24	"	"	"	<i>hem zelven</i>	"	<i>hun zelve.</i>
"	279	"	3	"	"	"	<i>f 2240</i>	"	<i>f 1240.</i>
"	313	"	15	"	"	"	<i>zou</i>	"	<i>zouden.</i>
"	318	"	27	"	"	"	<i>betrekkijk</i>	"	<i>betrekkelijk.</i>

DERDE AFDEELING.

R E I S

DOOR DE

R E S I D E N T I E A M B O I N A .

HOOFDSTUK I.

ALGEMEENE BLIK OP DE RESIDENTIE AMBOINA.

Algemeen overzicht der eilanden, tot de residentie Amboina behoorende.— Hunne oppervlakte.— Bevolking.— Administratieve indeeling.— Ambtenaren.— Politie.— Schutterijen.— Justitie.— Militaire magt.— Godsdienst der verschillende bevolkingen.— Elke negorij een kleine staat.— Bestuursyorm.— Klassen der bevolking.— Algemeene staat der bevolking op het einde van 1854 en 1855.

Tot nu toe heb ik in dit reisverhaal getracht den lezer eenigzins nader bekend te maken met twee der vier residentien, uit welke het gouvernement der Molukken bestaat.

Blijven ter nadere beschouwing over de residentien Amboina en Banda, welke ik in de maand Oktober 1855 bezocht.

Beide deze residentien maken de zuidelijke helft uit van het gouvernement der Molukken.

Zij bevatten de gewesten, ook thans nog van hooge waarde door de nagel- en muskaatnoten-kultuur, welke, in oude tijden daar zamengedrongen, niettegenstaande de verbreiding der specerijboomen buiten de Molukken, thans nog van veel belang zijn voor het gouvernement en voor de bevolkingen der betrokene gewesten.

De belangrijkheid van sommige dier eilanden heeft meer van ze bekend doen worden, dan van de talrijke eilanden, welke tot het gebied der sulthans van Ternate, Tidore en Batjan be-

hooren, maar het is er nog verre af, dat onze kennis, zelfs die van Amboina, het eiland waar de eerste zetel was van ons gezag in deze gewesten, eenigzins bevredigende zou zijn te noemen. Die kennis is nog zeer gering en ik zal meermalen gelegenheid hebben, in den loop van dit verhaal, de zwakke punten ten deze te doen uitkomen.

Ik wil mij voorloopig slechts bepalen tot het geven van een algemeen overzicht van de residentie Amboina en zal in eenige volgende hoofdstukken beschrijven de punten dezer residentie, welke door den gouverneur generaal Duymaer van Twist zijn bezocht geworden op de eilanden Boero, Amboina, Saparoea en Ceram, om daarbij ook eenige aantekeningen mede te deelen omtrent eenige punten en eilanden, welker bezoek niet in het reisplan lag.

Wij zetten voet in de residentie Amboina te Kajeli, op Boero.

Boero is het meest westelijk gelegene eiland van Amboina. Eenige kleine eilanden liggen langs zijne kust, Tomahaö, Tenga, Lawit-panjang, Embati, Okki en Wahio.

Zuidoostelijk van Boero, op geringen afstand, ligt het veel kleinere eiland Amblauw.

Behalve de genoemde behooren nog talrijke andere eilanden tot de residentie Amboina.

Straat Manipa scheidt Boero van Amboina en Ceram.

Tusschen Boero en Ceram liggen de eilanden Manipa, Kelang en Bonoa, alsmede, nabij de kusten dezer eilanden, eenige kleinere eilandjes, Serongi, Ampat, Swangi, Babi, Heili, Massawooi en Loehoe.

Het groote eiland Ceram begint ten noorden van het eiland Amboina en strekt zich ongeveer drie graden naar het oosten uit, waar alleen de zuidoosthoek des eilands, gelegen ten zuidoosten van eene lijn, welke men zich getrokken kan denken tusschen de negorijen Waroe aan de noord- en Batoewassa of Tobo aan de zuidkust, niet tot Amboina maar tot de residentie Banda behoort. Tot het amboinasche gedeelte van Ceram behooren tevens de kusteilandjes Ressa (2 eilanden), Assa-oessh (8 eilanden), Passa (3 eilanden), Rikio (4 eilanden),

Mansigo, Sori, Ajer-besar, Anjang, Ajer-ketjil, Moäl (2 eilanden), Esau, Hatoeweh, Kapor, Salawa, Sapalama, Haai (2 eilanden) en Awa.

Verreweg de belangrijkste eilanden der residentie Amboina, als bezittingen, zijn Amboina zelf en de zoogenaamde Uliassers, Haroeko of Oma, Saparoea of Honimoa en Noessalaut, tot welke nog behooren de kleinere eilandjes Tiga en Pomba (nabij de kust van Amboina), en Melano en Gombo (zuidelijk van Saparoea).

Alle deze eilanden te zamen worden door den heer P. Baron Melvill van Carnbee geschat eene oppervlakte te beslaan van ruim 544 □ duitsche of geographische mijlen, waarvan, na aftrekking van het gedeelte van Ceram, hetwelk onder de residentie Banda behoort, ruim 477 □ mijlen overblijven, als ongeveer de uitgestrektheid aanduidende der landen, onder de residentie Amboina behoorende, dat is, eene uitgestrektheid, nog een weinig grooter dan Java's oostelijk gedeelte met inbegrip van Soerabaja, Pasoeroean, Probolingo, Bezoeki en Banjoewangi.

Ceram is verreweg het grootste dier eilanden, beslaande het eene oppervlakte van ongeveer 346 □ mijlen, dat is, ongeveer de uitgestrektheid van de residentieën Bantam, Batavia, Buitenzorg en Krawang te zamen. Den tweeden rang, wat grootte betreft, bekleedt Boero. Het is grooter dan de residentie Bantam en wordt gerekend eene uitgestrektheid te beslaan van 170 □ mijlen. De overige eilanden der residentie zijn, wat grootte betreft, tegenover Ceram en Boero van weinig beteekenis, en zelfs Amboina, wat daaronder nog verre weg het grootste is, beslaat slechts eene oppervlakte van $14\frac{1}{4}$ □ mijlen. Amblaauw, Manipa, Kelang en Bonoa zouden te zamen slechts ruim 8 □ mijlen groot zijn en de Uliassers te zamen slechts 5,4 □ mijlen, waarvan Saparoea 2,5, Haroeko 2,0 en Noessalaut 0,9 □ mijlen (1).

In het algemeen zijn deze eilanden slecht bevolkt. Het amboina-

(1) De opgaven der oppervlakte van de hier genoemde eilanden heb ik te danken aan den heer P. Baron Melvill van Carnbee en zijn de uitkomsten zijner nieuwste berekeningen.

sche gedeelte van Ceram zou niet meer bevatten dan ruim 65000 inwoners, Boero met Amblaauw slechts ruim 10000 inwoners, Amboina nog geene 28000, Manipa 700, Bonoa 1500, Saparoea ruim 11000, Haroeko ruim 7000 en Noessalaut nog geene 3500 inwoners. Het geheele bevolkingscijfer der residentie is in de staten van het einde van 1854 gebragt op ruim 130,000 en in die van het einde van 1855 op ruim 127000.

De residentie Amboina staat onder het onmiddellijke beheer van den gouverneur der Moluksche eilanden. Administratief is zij verdeeld in:

1^e. Afdeeling Amboina, bevattende geheel Leitimor alsmede de zuidkust van Hitoe van af Tandjong Allang tot over de Pas Baguala en voorts den zuidoostelijken hoek van Hitoe van de Pas Baguala tot en met de negorij Waai. Deze afdeeling heeft, behalve de hoofdplaats Amboina, 35 negorijen.

2^e. Afdeeling Hila en Larike, bevattende de noord- en westkust en een gedeelte van de oostkust van Hitoe, de eilanden Manipa, Kelang en Bonoa, alsmede het westelijke gedeelte van Ceram, gerekend van de negorij Eti (nabij Kaibobo) aan de zuidkust tot de negorij Lissabatta aan de noordkust. Deze afdeeling bevat 32 negorijen, waarvan 14 op het eiland Amboina, 7 op Manipa, 2 op Bonoa en 9 op Ceram.

3^e. Afdeeling Saparoea en Haroeko, bestaande uit de eilanden Saparoea, Melano, Haroeko en Noessalaut, alsmede uit het grootste gedeelte van Ceram's zuidkust, t. w. van Kaibobo, aan de golf van Taroeno tot de negorij Hatoemeten, waar het Bendasche gedeelte van Ceram begint. Tot deze afdeeling behooren 62 negorijen, van welke 16 zijn gelegen op Saparoea, 11 op Haroeko, 7 op Noessalaut en 28 op Ceram's zuidkust.

4^e. Post Boero, omvattende het geheele eiland Boero, alsmede Amblaauw.

5^e. Post Wahaai, omvattende het grootste gedeelte van Ceram's noordkust, van af Lissabatta tot aan de negorij Waroe, met welke het Bendasche gedeelte van Ceram aan de noordkust begint.

Over de afdeelingen Amboina, Hila en Saparoea zijn adsis-tent-residenten geplaatst; over de afdeeling Boero en Amblaauw een ambtenaar met den titel van opziener, en over den post Wa-haai een officier met den titel van civiele en militaire gezaghebber.

De gouverneur der Molukken heeft tevens de verrigtingen van resident van Amboina en onderhoorigheden, en geniet eene bezol-diging van ruim *f* 1700 s' maands. Tot het algemeen bestuur van het gouvernement behooren nog een sekretaris en een kommies. De regenten der negorijen van de verschillende afdeelingen staan onder de onmiddellijke bevelen van de eerste europesche gezaghebbers, hoezeer zij geene eigenlijke ambtenaren zijn en hunne inkomsten trekken van de negorijen zelve, welke zij be-heeren.

De handhaving der goede orde en politie is in de verschillen-de afdeelingen der residentie toevertrouwd aan de eerste plaat-selijke autoriteiten, welke de inlandsche regenten onder hunne bevelen hebben. Ter hoofdplaats Amboina zijn wijkmeesters aan den eersten plaatselijken ambtenaar toegevoegd, terwijl deze tevens over een aantal politiedienaren beschikt.

Op Amboina, Saparoea, Haroeko, Boero, Manipa en Ceram zijn schutterijen. Zij zijn gezamenlijk bijkans 2000 leden sterk. Op Amboina zelf zijn drie dier schutterijen t. w. ter hoofdplaats, te Hila en te Larike. Die van Hila bestond op het einde van 1855 slechts uit 1 officier en 33 leden, die van Larike uit 19 leden en die van de hoofdplaats uit 31 officieren en 1641 leden. De schutterij op Boero, te Kajeli, bestond op hetzelfde tijdstip uit 1 officier en 70 schutters, die van Manipa uit 25 schutters, die van Ceram (te Lokki) uit 20 schutters, die te Saparoea uit 3 officieren en 119 schutters en die van Haroeko uit 1 officier en 31 schutters. De diensten der schutterijen bestaan in gewone tijden in het betrekken van eenige wachten en in het verleenen van hulp aan de politie, in het doen van nachtronde, het trans-porteren van gevangenen, enz.

Ter hoofdplaats Amboina is een raad van justitie gevestigd, bestaande uit een president, drie leden, een officier van justitie

en een griffier. De magt van dezen raad strekt zich uit over de geheele residentie. In de afdeelingen der residentie zijn landraden; ter hoofdplaats een groote landraad en een gewone landraad, te Saparoea, Haroeko, Hila en Kajeli gewone landraden, welke worden voorgezeten door de eerste gezaghebbers dier plaatsen. De landraden spreken regt over de inlandsche bevolkingen.

De militaire magt in de residentie Amboina bestaat uit een gedeelte van het zoogenaamde garnizoensbataillon der Moluksche eilanden, benevens eenige artillerie en eenige officieren van de geneeskundige dienst en administratie. Deze magt is geplaatst onder het bevel van een' luitenant kolonel der infanterie, onder wien ook staan de garnizoenen in de residentien Manado, Ternate en Banda. In de residentie Amboina zijn slechts militaire bezettingen te Amboina, te Hila en te Larike, op het eiland Amboina; te Loehoe en Wahaai op Ceram; te Kajeli op Boero; te Pelau of Pillauw op Haroeko; te Saparoea op Saparoea.

Het geheel der militaire magt in de residentie Amboina bestaat, volgens de formatie, uit 19 officieren en 540 onderofficieren en manschappen der infanterie, 3 officieren der artillerie en 52 artilleristen, en voorts uit 1 officier der genie, 7 officieren der geneeskundige dienst en 1 officier der administratie. Deze magt is verdeeld als volgt:

Eilanden.	Plaatsen.	Officieren.	Onderofficieren en manschappen.		Totalen.
			Europ.	Inland.	
Amboina . .	Amboina.	23	120	271	414
	Hila.	1	3	28	32
	Larike.	—	2	9	11
Boero . . .	Kajeli.	1	3	24	28
	Ceram . . .	3	17	27	47
Loehoe.	Loehoe.	—	—	10	10
	Haroeko . . .	1	3	21	25
Saparoea . .	Saparoea.	2	5	49	56
	Totaal.	31	153	439	623

Forten en redouten, vroeger in de Molukken talrijk, bestaan thans nog slechts op Amboina ter hoofdplaatse (Nieuw-Victoria), te Hila (fort Amsterdam) en Larike (fort Rotterdam); op Ceram te Wahaai en Loehoe (fort Overburg); op Boero te Kajeli (fort Defensie); op Haroeko te Haroeko (Nieuw-Zeelandia) en Pelau (fort Hoorn); op Saparoea te Saparoea (fort Duurstede) en te Nolloth (versterkingen Delfshaven en Buyskes), en op Noes-salaut te Silla en Lemitoe (fort Beverwijk).

De verschillende gesteldheid der eilanden, onder de residentie Amboina behorende, de verschillende geaardheid hunner bevolkingen, hunne verschillende eerediensten, zeden en gewoonten, laten niet toe, een' algemeenen blik te slaan, welke die eilanden en hunne bewoners zou omvatten.

De geologische gesteldheid van die eilanden, althans van de grootere der groep, hoe weinig ook bekend, is blijkbaar verschillend.

De inlandsche bevolkingen, van zeer verschillenden oorsprong, doch alle tot het maleische ras behorende, zijn heidenen, mohammedanen of christenen.

De algoeren van Ceram en Boero, ofschoon beide nog volkomen heidensch, verschillen grootelijks van elkander in aard en zeden.

De strandbevolkingen zijn deels christenen deels mohammedanen. Hoezeer in vrede levende, houden mohammedanen en christenen zich zoowel in het maatschappelijke als godsdienstige van elkander afgezonderd. De verschillende negorijen zijn in den regel bewoond of geheel door christenen of geheel door mohammedanen.

Daar waar heidenen in de strandnegorijen wonen, zooals te Kajeli, op Boero, houden zij slechts tijdelijk daar verblijf in eene soort van dienstbaarheid aan hunne mohammedaansche beheerschers.

De regeringsvorm der strandvolken is in het algemeen eene gemeenebestelijke. Elke negorij is een kleine staat. De hoofden dier staatjes, de radja's, orangkaja's, patti's, presidenten hunner republiekjes, worden door de bevolking gekozen en in hunne handelingen nagegaan en gesteund of tegengewerkt, door mindere hoofden en oudsten van huisgezinnen, al naar dat zij hen voor zich

hebben weten te winnen. Maar er bestaat thans geen verband meer tusschen die staatjes onderling, niets wat zweemt naar een bond. Alle negorijen staan op zich zelve en onmiddellijk onder het gezag van onze ambtenaren. Buiten Amboina en de Uliassers, waar geene gouvernements-kultuur van specerijen plaats heeft, leven de bevolkingen bijkans volkomen onder hunne eigene instellingen, beschermd evenwel, althans wat de kustlanden betreft, door onze zachtere wetten, met welke handhaving de landraden zijn belast. Op Amboina en de Uliassers daarentegen is de bevolking nog tot de nagelkultuur verplicht:

Het monopolie- en extirpatie-stelsel heeft een' autokratischen regeeringsvorm op de gemeenebestelijke vormen van de volken der specerijeilanden geënt.

Dat stelsel wist wat het wilde en schrikte niet terug voor de verste gevolgen, tot welke het noodwendig moest leiden. En toen men later verzachting wilde brengen in het lot der zwaar gedrukte bevolkingen, schrikte men terug voor de algeheele toediening van het geneesmiddel, dat vereischt werd, om om aan zoo groot eene kwaal grondige hulp te brengen. Thans nog is de bevolking te beschouwen als slaaf van den grond, ieder persoon gebonden aan zijne negorij en aan zijne nagelbosschen of plantsoenen. Uitzondering daarop maakt de vrij talrijke klasse van inlandsche burgers, welke ongeveer een zesde gedeelte uitmaken der gezamenlijke mohammedaansche en christen-bevolking van de residentie en geheel of grootendeels zijn zamengedrongen in de hoofdplaatsen der afdeelingen.

Het is voor alsnog niet mogelijk, met juistheid de sterkte van de bevolkingcijfers van alle tot de residentie Amboina behorende eilanden op te geven. Ten opzichte van de binnenlandsche en bergvolkeren van Boero en Ceram bezit men wel eenige gegevens, doch slechts voor Boero verdienen die eenig vertrouwen en hoezeer men thans de sterkte der alfoeren op het Amboinasche gedeelte van Ceram op ruim 52000 stelt, is het evenzeer mogelijk, dat dit cijfer nog niet de helft uitdrukt van het ware bevolkingcijfer. Wat evenwel de overige afdeelingen der

bevolking betreft, bezit men tamelijk voldoende gegevens. De niet heidensche bevolking is gesplitst in: 1^e Europeanen en mestiezen. 2^e Burgers, dat is inboorlingen, welke vrijgesteld zijn van de verpligte kultures of leverantiën, in tegenstelling van: 3^e Negorijvolken, welke weder verdeeld zijn in christenen en mohammedanen. 4^e Chinezen. 5^e Arabieren en andere vreemde oosterlingen, en 6^e Slaven.

Ik zal hier een overzicht laten volgen van den stand der verschillende bevolkingen van de residentie, zooals die was en gegist werd te zijn op het einde van de jaren 1854 en 1855. In de volgende hoofdstukken zal ik betreffende de bevolkingcijfers meer in bijzonderheden treden, naarmate ik zal spreken over de eilanden, tot welke zij betrekking hebben.

Algemeene bevolkingsstaat der residentie Amboina op het einde van

1854.

Afdeelingen.	Europeanen en mestiezen.	Burgers.	Negorijvolken.		Chinezen.	Arabieren en andere vreemde oosterlingen.	Heidenen.	Slaven.	Totaal.
			Christenen.	Mohammedanen.					
Amboina	731	7433	8401	2655	227	400	—	610	20457
Hila en Larike.	17	366	758	9863	—	—	—	49	11053
Saparoea	167	2837	7417	1189	—	—	—	98	11708
Haroeko	88	323	3196	3468	—	—	—	83	7158
Noessalaut	4	61	3438	—	—	—	—	28	3531
Boero	27	199	—	2602	2	172	6812	8	9822
Ceram (onder Saparoea).	—	—	5379	5763	—	—	13050	—	24192
„ (onder Hila).	4	111	357	942	—	—	1054	—	2468
„ (onder Wa-haai).	—	—	—	2140	2	10	38150	—	40302
Totalen.	1038	11330	28946	28622	231	582	59056	876	130691

Algemeene bevolkingsstaat der residentie Amboina op het einde van 1855.

Afdeelingen.	Europeanen en mestiezen.	Burgers.	Negorijvolken.		Chinezen.	Arabieren en andere vreemde oosterlingen.	Heidenen.	Slaven.	Totaal.
			Christenen.	Mohammedanen.					
Amboina	653	6828	7983	2477	246	283	—	526	18996
Hila en Larike	12	305	727	8397	—	—	—	18	9459
Saparoea	162	2912	7340	1154	—	—	—	97	11665
Haroeko	88	288	3204	3544	—	—	—	64	7188
Noessalaut	4	63	3386	—	—	—	—	26	3479
Boero	23	174	—	2376	2	120	7521	—	10216
Ceram (onder Saparoea).	—	—	5377	5151	—	—	12928	—	23456
„ (onder Hila)	17	117	368	810	—	—	892	—	2204
„ („ Wahaai)	1	—	—	2123	4	16	38780	1	40925
Totalen.	960	10687	28385	26032	252	419	60121	732	127588

Ter opheldering van deze staten diene, dat onder de bevolking van Hila en Larike tevens begrepen is die van de eilanden Bonoa en Manipa en onder de bevolking van Boero tevens die van Amblaauw, terwijl de van Ceram vermelde populatie niet voorstelt die van het geheele eiland, zijnde daaronder niet begrepen de bevolking van het oostelijke gedeelte des eilands, hetwelk administratief tot de residentie Banda behoort.

De aanmerkelijke vermindering van het bevolkingscijfer van 1855, vergeleken bij dat van 1854, drukt voornamelijk op Amboina en Hila, en werd grootendeels veroorzaakt door de hevige pokken-epidemie van het jaar 1855.

In het werk van Adolph Eschels-Kroon, getiteld: „ Beschrijving van het eiland Sumatra”, vind ik eenige gegevens betrekkelijk de bevolking der Amboinasche eilanden, welke ongeveer tot het jaar 1770 moeten betrekking hebben. Ik laat zijne cijfers hier

volgen, alsmede nog eenige cijfers van den lateren tijd, uit officiële bescheiden geput.

Bevolking der Amboinasche eilanden.

Eilanden.	In 1770.	In 1834.	In 1840.	In 1846.
Amboina	20000	31008	29592	29073
Oma (Haroeke) . . .	5000	5936	6253	6370
Honimoa (Saparoea) .	11400	10289	11114	11193
Noessalaut	4500	3021	2893	3248
Bonoa	1000	1524	1608	3413 (2)
Manipa	800	905	910	—
Amblaauw	200	765	733	802
Boero	6000	1338(1)	1282(1)	5270
Ceram (langs de kusten)	—	—	27087	—
" onder Hila (strand- [volken].	—	—	—	1483
" " Haroeke (")	—	—	—	2923
" " Saparoea . . .	—	—	—	21103
" " Wahaai . . .	—	42006(3)	—	41186

Onder de cijfers van Ceram zijn niet begrepen de bewoners van het oostelijke, onder de residentie Banda behorende gedeelte van het eiland, welks bevolking, volgens eene opgave van den heer C. Bosscher, van 1854 of 1855, ruim 22000 zielen bedraagt.

(1) De hoofdplaats.

(2) Met Manipa.

(3) Volgens eene telling in December 1836.

HOOFDSTUK II.

B O E R O.

Baai van Kajeli. — Aankomst ter hoofdplaats. — Pokken-epidemie. — De bevolking naar het gebergte gevlugt. — De hoofdplaats Kajeli. — Bevolking. — Alle regenten van het eiland te Kajeli woonachtig. — Negorijen van Kajeli, tevens regentschapshoofdplaatsen. — Alfoersche bevolking van Boero. — Topographie van Kajeli. — Fort Defensie. — Mislukte togt naar de vlakke van Waalea. — Vakcine. — Bestuur van Boero. — Politie en justitie. — Handel en industrie. — De christenen en mohammedanen te Kajeli.

Den 1^{en} Oktober 1855, nog voor het aanbreken van den dag, lagen wij voor eene kleine baai aan den noordoosthoek van Boero, een weinig ten oosten van de baai van Kajeli. De lichten, op den achtergrond der kleine baai zichtbaar, hadden den gezagvoerder der Ambon eenigzins misleid en hem doen denken, dat wij ons voor de baai van Kajeli bevonden. De dag deed de dwaling herkennen. Wij stoomden nu noordwestwaarts en hadden weldra den ingang der baai van Kajeli bereikt. De Vesuvius, voor de hoofdplaats Kajeli reeds ten anker liggende, deed een schot ter aanduiding van de ankerplaats. Wij hadden toen trouwens de Vesuvius en het fortje van Kajeli reeds door den kijker ontwaard.

De baai van Kajeli vormt een' diepen inham aan het noordoostelijke gedeelte van het eiland Boero. De ingang der baai

tusschen Tandjong Roeba en Tandjong Karbouw of Lissaletta, hoezeer ruim, is veel enger dan de baai zelve, die met twee diepe bogten zich zuidelijk en westelijk uitstrekt en in hare grootste middellijn weinig minder dan twee duitsche mijlen breed is. De begrenzing van den ingang is bergachtig, doch het gebergte is niet hoog.

De baai binnen geloopt zijnde, ontwaart men, dat haar westelijk en zuidelijk kustland zich weinig boven de zeevlakte verheft en eerst vrij ver achter de kust in heuvel-land overgaat. De oostkust der baai daarentegen verheft zich spoedig aanmerkelijk boven de zee en vormt een lief heuvel-land, dat meer naar achteren eene bergachtige geardeheid aanneemt en daar hoogere toppen en haggelike kammen vertoont, welke op een' geheel anderen dan vulkanischen aard van het terrein duiden. De heuvels nabij de oostkust der baai zijn over eene vrij groote uitgestrektheid met kajoepoeti-bosschen bekleed, bosschen gemakkelijk herkenbaar aan de witte hooge stammen der boomen en aan hun dun gebladerte. De achtergrond der baai, daar waar de hoofdnegorij Kajeli ligt, heeft een niet onbevallig aanzien. Wel is er het terrein vlak, maar de negorij en het fort Defensie, geheel van de reede af zichtbaar, bieden een lief gezigt aan, een aangenaam rustpunt voor het oog.

Wij waren naauwelijks ter reede van de hoofdplaats aangekomen, toen de heer Bosscher en de civiele gezaghebber, de militaire kommandant en de kommandant der schutterij van Kajeli aan boord van de Ambon kwamen, de laatste drie autoriteiten om den opperlandvoogd te verwelkomen.

Het bezoek van den gouverneur generaal was eerst den avond te voren door de Vesuvius aangekondigd en er kon alzoo geen sprake zijn van eene ontvangst, zooals die elders plaats had. Hoezeer niet ver van de negorij ten anker liggende, hadden wij dan ook aan strand en in de negorij niets ontwaard, wat op eene plegtige ontvangst duidde. Geene eerebogen of eerepoorten, geene wimpels en vlaggen, geene versierde gebouwen of prauwen, ja zelfs naauwelijks eenige menschen langs het strand. Evenwel, die

stilte was niet verklaarbaar door den weinigen tijd, welke der bevolking was gelaten om den opperlandvoogd te ontvangen.

De oorzaak van het doodsche aanzien van Kajeli leerden wij weldra kennen.

Kajeli was niet verschoond gebleven van de pokken-epidemie, welke de residentie Amboina in 1855 zoo zwaar bezocht. Ruim eene maand voor onze komst was de kinderziekte ook te Kajeli uitgebroken en had van de niet talrijke ingezetenen dagelijks een of meer ten grave gesleept. De bevolking, door schrik voor de ziekte bevangen, was haren zieken en de negorij ontvlugt en naar het gebergte geweken. Slechts enkele ingezetenen, gesteund door het voorbeeld der Europeanen, waren te Kajeli gebleven. Bijna alle huizen waren gesloten en door de eigenaars en bewoners verlaten. De epidemie had juist in de laatste dagen haar toppunt bereikt. Nog den vorigen dag waren eenige lijdens gestorven. Andere lijdens, verlaten door de hunnen, lagen hulpeloos nog in hunne hutten met den dood te worstelen.

Geen wonder alzoo, dat de negorij geen feestelijk aanzien had.

De heer Bosscher berigtte nu ook, dat, niettegenstaande de door den opziener van Boero, den heer De Fretes, aangewende pogingen, slechts weinige hoofden der inlandsche bevolking hadden kunnen worden overgehaald om naar Kajeli af te komen, ten einde den gouverneur geneneraal te ontvangen. Zoo ook had men slechts eenige weinige dragers kunnen vinden en tijd noch menschen, om hulpbruggen te slaan over de talrijke riviertjes, welke zouden moeten worden gepasseerd bij een voorgenomen togtje naar het binnenland.

Niettegenstaande alle deze ongunstige tijdingen besloot de opperlandvoogd aan wal te gaan en te trachten een bezoek te brengen aan de vlakten van Waailea en Foggi, zooals voorgenomen was. De landing te Kajeli is niet van de gemakkelijkste of aangenaamste. Breede strooken zand, door met zeewater gevulde geulen van elkander en van het eigenlijke strand gescheiden, liggen voor de landingsplaats. Droogvoets kan men het strand niet bereiken, tenzij met behulp van dragers. Eenige draag-

stoelen werden tot aan de sloepen gebragt om het reisgezelschap op te nemen en naar den vasten wal over te voeren.

Kajeli ligt onmiddellijk aan het strand. Te midden der hoofdplaats, insgelijks geheel nabij het strand, ligt het gouvernementshuis of de woning van den opziener en een weinig oostelijk van deze het fort Defensie. De negorij is uit meerdere kampongs zamengesteld, welke zich westelijk en oostelijk van het fort uitstrekken. De gezamenlijke bevolking der hoofdplaats bedraagt nauwelijks 1600 zielen. De christenwijk is gelegen achter het gouvernements-huis. Het aantal christenen bedraagt er nog ruim 200. Op eenigen afstand van de reede gezien heeft Kajeli een min of meer schilderachtig aanzien door de betrekkelijk talrijke moskeeën en hare spitse daken, doch alle begoocheling verdwijnt, wanneer men deze moskeeën van nabij aanschouwt en ontwaart, dat zij bijkans even eenvoudig zijn als de gewone kampongshuizen.

Kajeli is met het volste recht de hoofdplaats van Boero te noemen. Alle hoofden van dit uitgestrekte eiland, hetwelk gerekend wordt 170 □ geographische mijlen groot te zijn, en alzoo meer dan $\frac{1}{4}$ der uitgestrektheid van Nederland beslaat, hebben hunnen zetel te Kajeli en zulks reeds sedert twee eeuwen.

Na de onderwerping van Boero in 1657 door Arnold de Vlaming van Oudshoorn, welke dit eiland schijnbaar weder onder Ternate bragt, waaronder het sedert 1511 had behoord, doch wezenlijk onder ons onmiddellijk gezag, zijn alle negorijen van Boero naar Kajeli verlegd en ook de regenten gedwongen geworden zich te Kajeli met der woon te vestigen. Deze negorijen, hoezeer sedert tot de hoofdplaats Kajeli zamengesmolten, hebben hare oude namen behouden, en de regenten, ter hoofdplaatse zamengedrongen, zijn plaatselijk niet veel meer geworden dan kampongshoofden of wijkneesters. Plaatselijk zeg ik, want de regentschappen met de trouwens zeer verspreid wonende alfoersche bevolking van het eiland, zijn onder hun gezag gebleven, een gezag, hetwelk zich over een grooter of geringer gedeelte van het eiland uitstrekt en door de bevolking der binnenlanden steeds is erkend geworden.

Aan de bovengenoemde regeling van zaken, welke trouwens in den tijd der Kompagnie op meerdere specerij-eilanden plaats had, waar men de bewoners noodzaakte zich aan de stranden te vestigen, om ze beter onder toezigt te hebben, is het toe te schrijven, dat men de namen der boerosche regentschappen in de negorijen, kampongs of buurten ter hoofdplaats terugvindt.

De hoofdplaats Kajeli was op het einde van 1854 zamengesteld en bevolkt, zooals hieronder is aangetoond.

<i>Bevolking der hoofdplaats Kajeli.</i>	<i>Zielen.</i>
Christenwijk (22 mestiezen, 194 inlandsche christenen en 9 slaven)	225
Inlandsche wijk (101 mohammedanen en 4 Chinezen).	105
Negorij Kajeli (mohammedanen)	357
" Lescla (id.)	47
" Lelialeh (id.)	113
" Maroelat (id.)	63
" Waaisama (id.)	96
" Tagalisa (id.)	91
" Loemaëteh (id.)	89
" Hockomina (id.)	150
" Palamata (id.)	144
" Foggi (id.)	50
" Massareteh (id.)	146
" Tomahoe (id.)	22

	Totaal 1698

Deze cijfers zijn getrokken uit den officiëlen bevolkingstaat van den opziener van Boero, welke ik ter mijner beschikking heb gehad. Volgens den in het eerste hoofdstuk dezer afdeeling medegedeelden algemeenen bevolkingstaat waren de cijfers der bevolking van Boero, de alfoeren niet mede gerekend, op het einde van 1854.

Mestiezen	27
Burgers (christenen).	199
Inlanders (mohammedanen).	2602
Chinezen.	2
Arabieren en andere vreemde Oosterlingen.	172

3002

Onder deze cijfers zijn begrepen die der bevolking van het eiland Amblaauw = 1048, zoodat het cijfer 1954 voor Boero zou overblijven. Het verschil tusschen 1954 en 1698 = 256 schijnt te moeten gebragt worden, deels op de 172 Arabieren en andere vreemde oosterlingen, welke ik op den bedoelden staat van den opziener van Boero niet zie vermeld, deels op de hier en daar langs de kust verspreid wonende mohammedanen, welke alzoo niet tot de bevolking der hoofdplaats konden gerekend worden.

Op het einde van 1855 was het cijfer van 3002, waarschijnlijk grootendeels ten gevolge der gemelde pokken-epidemie, tot op 2695 teruggebragt.

De bevolking der binnenlanden van Boero is nog geheel heidensch. De hoofden der negorijen Maroelat, Hoekomina, Palamata en Tomahoe schijnen geene alfoersche bevolking onder zich te hebben, althans maken de nieuwste bevolkingsstaten daarvan geene melding. In de overige regentschappen is de bevolking zeer gering met betrekking tot de uitgestrektheid van het eiland. Onder het regentschap Kajeli zouden volgens de telling van 1854 behooren 490 alfoeren, onder Lesela of Licella 2527 alfoeren, onder Lelialeh 18, onder Waaisama 1875, onder Tagalisa 144, onder Loemaëteh 53, onder Foggi 140 en onder Massareteh 1565, dat is te zamen 6812 alfoeren. Op het einde van 1855 zou dit cijfer tot 7521 gestegen zijn.

Indien men aan de opgaven van vroegere tijden eenige waarde mogt toekennen, zou de bevolking van Boero in de laatste anderhalve eeuw meer dan verdubbeld zijn. Boero en Amblaauw te zamen toch werden in 1708 gerekend slechts eene bevolking van 3734 zielen te hebben, waaronder toen reeds ongeveer

100 christenen. Valentyn, die deze algemeene cijfers opgeeft, spreekt echter zich zelven tegen, vermits eene eenvoudige optelling der bijzondere cijfers, welke hij van de dorpen van Boero opgeeft, een totaal van ruim 4000 zielen geeft voor Boero alleen, terwijl hij van meerdere dorpen de bevolking niet eens opsomt. Men mag daaruit gerustelijk opmaken, dat Valentyn's opgaven ten deze geen' grondslag van vergelijking kunnen geven om het verschil tusschen het toen en het heden te beoordeelen. Omstreeks het jaar 1770 werd de bevolking van Boero, volgens Eschels-Kroon, geschat op 6000 zielen. Volgens het verslag der kommissarissen tot het overnemen der Oostersche possessiën in 1803 zou Boero toen bevolkt geweest zijn met slechts 248 zielen, terwijl in het belangrijke artikel van H. J. Van de Graaff en G. J. Meijlan, opgenomen in den 1ste jaargang van het Tijdschrift voor Nederlandsch Indië (1856) de bevolking van Boero opgegeven wordt als te zamen met die van Amblaauw op het einde van het jaar 1819 slechts uit 1635 zielen bestaan te hebben. Laatstgenoemd cijfer heeft waarschijnlijk betrekking tot Amblaauw en wat Boero betreft slechts tot de hoofdplaats Kajeli. Dat van 1803, aanwijzende een totaal van 248 zielen, schijnt volstrekt geen vertrouwen te verdienen zelfs niet, indien daarmede de toenmalige christenen bedoeld zijn. Deze waren in 1824 volgens eene opgave van den adsis-tent resident Lans 144 zielen sterk, zoodat ten hunnen aanzien in de ruim 20 jaren, welke sedert verlopen zijn, eene aanmerkelijke vermeerdering heeft plaats gehad, welke echter gedeeltelijk is toe te schrijven aan landverhuizers van Amboina, Haroeko, Saparoea en Timor. De mohammedaansche bevolking te Kajeli bestond in 1824 uit 1210 zielen.

In 1847 bestond de bevolking der hoofdplaats uit 202 christenen en 1411 mohammedanen.

Ik zal hier naauwelijks behoeven te spreken van de opgave van den heer P. P. Roorda van Eijsinga, welke het geheel der bevolking van Boero op 60000 zielen stelt, een volstrekt foutief cijfer, hetwelk ik ook bij andere schrijvers heb terug gevonden.

Boero werd reeds in 1511 voor den sulthan van Ternate Ba-

yang Ullah veroverd en door een' kimelaha van Ternate beheerd. Dit gezag bleef in stand tot 1657, toen Arnold de Vlaming de onder ontevredene ternataansche rijksgrooten tegen Ternate en de Kompagnie opgestane Boeroëzen ten onder bragt.

De binnenlandsche bevolking van Boero leeft zeer verspreid. Nergens, buiten Kajeli, zijn negorijen of kampongs van eenige uitgestrektheid. Nergens vindt men meer dan eenige huizen bij elkander, welke dan toch nog dikwijls op eenige honderde schreden van elkander liggen verwijderd. Men noemt deze gehuchten hoemalolin. Zij behooren meestal tot een' stam, fenna, tot welke echter dikwerf meerdere hoemalolin behooren. Elke stam staat onder een' hoofd, matlea of gebha, welke hoofden gewoonlijk ergens aan of nabij de kust wonen, waar de vreemde kooplieden komen handelen. Men noemt deze handelplaatsen wanangan. De tweede chef eener fenna heet parwies, de gehuchts-hoofden balistoea. Eene vereeniging van meerdere fenna onder één hoofd noemt men fogmorin en den chef eener zoodanige fogmorin, johoe. De regenten te Kajeli zijn op die wijze johoe over de fenna, welke onder hun gezag staan. In het regentschap Massareteh zijn meerdere fenna tot distrikten of fennalolin samengetrokken. Die distrikten staan onder hoofden met den titel van hennolon.

De heer T. J. Willer heeft eene uitmuntende verhandeling over Boero geschreven, welke in de beide deelen van den eersten Jaargang van het Indisch Archief is openbaar gemaakt. Deze grondige arbeid zal nog lang eene belangrijke bron van kennis van Boero blijven en bevat talrijke tot zeer in bijzonderheden gaande opgaven betreffende het geheele eiland, de christen- en mohammedaansche bewoners der hoofdplaats, de bevolking der binnenlanden, de zeden en gewoonten, enz.

Trekt men de staten der altoersche bevolking, door den heer Willer medegedeeld, zamen, dan erlangt men volgend overzicht.

Regent- schappen.	Stammen of Fenna.	Gehuchten of Hoemalolin.	Zielen.	Regent- schappen.	Stammen of Fenna.	Gehuchten of Hoemalolin.	Zielen.	
Kajeli	Baman	Wasochan	16	Waaisama	Wanheran	Fiendarslameh	6	
		Resim-lau	21		Wahamoha	Tifoe	6	
		Niwelahn	22			Watebeh	14	
		Kafhoto	15		Kakanha.	Kembang po- [hon	11	
		Wagapa	21			Gebabolio.	11	
	Dafa	Wakoniet	19			Lekawa	9	
		Wakaliti	14		Waaioepa	Orohi	60	
		Piterlaleh	9			Loelweleh	53	
		Goefoetfohim	30		Reboe	Penana	31	
	Kofan	Walaboteh	16			Tenfoegoel	22	
		Basalaleh	18			Sega	10	
	Wiriet	Kripsooël	13			Kaklamitin	Walia	5
	Wahiri	Waleman	15				Wanloa	6
		Kapanwam	27			Tawar	Wagi	8
	Watemoen	Wahiri	12					6
		Wahata	14					
		Walisafata	18					
		Watina	19					
	Waffoe	Kibo	16		Massareteh	Waaikibo	Wasamat	15
	Tawar	Warmoli	27				Tifoko	14
Ilaiing	Watori	20		Wali		17		
				Katiempo		19		
		Totaal.	382		Maasbaai	Fakakoe	20	
Loemaëtch	Wohamoha	Walpiri	12			Lisoemboer	16	
		Polotnoa	9			Wakeroe	15	
		Semana	14		Moël.	Kakbilleh	62	
	Klaklamitin Boaai.	Wahisa	12			Wapatah	17	
		Birlena	19			Wabeheh	18	
		Wamora	11			Wapedeh	14	
		Tofa	11			Wanama	22	
		Fatoebakang	10			Foedeh	27	
			Totaal.	98		Taslatoc.	Reblalha	23
	Waaisama	Watemoen	Waailatoc	25			Waloebhara.	26
Defoe			100		Waloesoe.	Wamina	22	
Lawat			25			Wafita	22	
Toeai		Tietbari	8			Bolale	14	
		Tatalmina	7		Mcfa	Waaslaleh	18	
Waaigira		Laiët	105			Warohoh	13	
		Waloepta	105			Sibot	24	
		Wali	10		Dimpoön	Sapiktaboön	11	
Wahamoha		Totatak	10			Doditsjia	13	
		Ihil	5			Waskiki	22	
Wanheran		Toena	9			Watemeh	19	
		Loema	10		Hoemawan	Taoekch	13	
	Omimlabe	7			Lepah	20		
				Tatoepa	Tatoepa	13		
				Waaikibo	Kakrema	20		
					Wawali	14		
						Totaal.	678.	

Regent- schappen.	Stammen of Fenna.	Geluchten of Hoemalolin.	Zielen.	Regent- schappen.	Stammen of Fenna.	Geluchten of Hoemalolin.	Zielen.
Massareteh	Watoeren	Wamongi	15	Licella.	Kafafa	Intanga	81
		Wahaka	24		Wakolo	Wakolo	90
	Ilangwasi	Sikatkakoe.	22		Waaieno	Kapoto	61
		Ekpoto	16		Wadoepa	Wasapoea	79
		Fatraman	12		Nalbessi	Waha	122
		Poenfaai	9		Walpanga	Wagrahi	124
		Wadina	10		Fanaboe	Wameta	31
						Wamiti	171
		Totaal.	691			Totaal.	1276
	Foggi	Ilfatoc	Karawch		27	Tagalisa.	Wahangan
Mboehench			13	Koelibleo	8		
Tafoc bahasat			13	Batolong	10		
Walmanoe			16	Depati	10		
Faboti		Siopoe	5	Waaikibo.	Walisi		15
		Ilkakoe	Leanakeloc.		8		Hatwano
			Fokeka		8		Mistello
		Waboho	6		Watebeh		12
Kamitch		Bahoekakoe	12		Ihalboön		7
		Ramongika- [koen.	17		Wamiti		6
		Marisampoön	13	Fraha	Batassa		8
		Noekch	15		Wamsinoe		8
Wanos		Misfaka	13		Wamitin		8
	Waldehakakoe	9	Samietna	8			
	Totaal.	175		Totaal.	130		
Licella	Wamniboe	Wanipa.	42	Leliali.	Tiengapi	Batassa	8
		Tifoc	44			Sawa	8
		Waaspaai	44			Wanoe	8
		Wapoteh	27			Waloho	8
	Foewa	Wamana	52			Waminoet	8
		Watawi	32				
	Wanangan	Wamata	52				
		Wamangi	33				
	Waaili	Wakreh	49			Totaal.	40
	Wamlobi	Walanga	29			Algemeen totaal.	3470
	Gebriki	Wabebeh	67				
	Lekka	Wakassi	43				

Deze cijfers hebben betrekking tot het jaar 1845. Zij schijnen tot grondslag te hebben gediend van latere tellingen, welke echter hebben aangetoond, dat in sommige regentschappen een groot aantal alfoeren door de hoofden aan den heer Willer is verzw-

gen. Althans toonen de cijfers van 10 jaren later, door den opziener van Boero, den heer De Fretes, aangegeven voor de regentschappen Kajeli, Waaisama, Massareteh en Licella eene veel sterkere alfoersche bevolking aan, terwijl daarentegen die der regentschappen Loemaëteh, Foggi en Leliali zou zijn verminderd. Men kan zulks ontwaren uit volgend overzicht.

Alfoersche bevolking in het	1845	1854	1855
Regentschap Kajeli	382	490	—
" Loemaëteh	98	53	—
" Waaisama	678	1875	—
" Massareteh	691	1565	—
" Foggi	175	140	—
" Licella	1276	2527	—
" Tagalisa	130	144	—
" Leliali	40	18	—
Totaal	3470	6812	7521

Men heeft alzoo niet zoozeer te denken aan eene spoedige toename der bevolking, als wel aan eene allengs toenemende betere kennis van het cijfer der bevolking.

Kajeli strekt zich langs het strand der baai ongeveer een half uur gaans uit. Het fort Defensie en het gouvernements-huis, waar de opziener van het eiland verblijf houdt, liggen ongeveer in het midden der hoofdplaats. De wijk der christen-bevolking ligt zuidelijk van het gouvernements huis. Oostelijk van het fort, langs eene enkele straat, liggen, van het westen naar het oosten, de mohammedaan-sche negorijen Loemaëteh, Hoekoemina, Palamata, Tomahoe, Foggi en Massareteh. Meerdere riviertjes, de Waaisoewel, Lissesseh, Waaimoni en Makrella, zenden hunne wateren door of langs deze negorijen naar zee. Westelijk van het gouvernements-huis strekken zich uit, van het oosten naar het westen, de negorijen Leliali, Tagalisa, Maroelat, Waaisama en Kajeli en achter

Kajeli de negorij Licella. Ook deze negorijen of buurten zijn van meerdere riviertjes doorsneden, de Saskalwane, Wasalboeta, Wargoena en Waabara.

De huizen zijn zeer eenvoudig opgetrokken van houten stijlen, bamboe en gabba-gabba en meestal met atap gedekt. Elke negorij had vroeger hare eigene moskee, maar tijdens ons bezoek waren de moskeeën tot 6 verminderd, makende de bewoners van enkele der kleinste negorijen thans gebruik van de moskee der aangrenzende grootere negorij.

Het gouvernements-huis, de zetel van den met het gezag over het eiland bekleeden ambtenaar, heeft weinig voorkomen en onderscheidt zich niet van een minder dan middelmatig europeesch woonhuis te Batavia.

Het fort Defensie heeft een vrij goed aanzien. Het is een vierkant van ongeveer 70 schreden lengte met 4 halve bastions, van steen opgetrokken en met 2 goede 8 ponders en nog eenige minder bruikbare stukken bewapend. Het bestaat sedert 1778, dat is te zeggen, in zijne tegenwoordige gedaante en met zijnen tegenwoordigen naam, want reeds dadelijk na de bemagtiging van Boero door onze wapenen (in 1657) bouwde men ter zelfder plaatse eene houten versterking, welke men den naam gaf van den toenmaligen sulthan van Ternate Mandar Sjah. Eenige jaren later, in 1664, werd deze versterking herbouwd van steen en eerst Cosburg en later Oostburg genoemd, totdat zij in 1688 in de lucht sprong en in 1689 vervangen werd door eene versterking van palissaden, Pagger Defensie genaamd, welke eindelijk in 1778 voor het tegenwoordige fort Defensie plaats maakte. Thans ligt er eene bezetting van 25 man, meest alle inlanders, onder een' 2ⁿ luitenant der infanterie. Op het laatst der 17^e eeuw was de bezetting ongeveer even sterk (30 man), maar toen was er tevens een geneesheer geplaatst, welke thans ontbreekt, een gebrek, dat vooral gevoeld wordt in tijden van heerschende ziekten, zooals tijdens ons verblijf te Kajeli.

De schutters te Kajeli, 70 man sterk en alle tot de burgerij behorende, hebben geene uniform en zijn slechts met pieken

gewapend Hunne diensten bepalen zich voornamelijk tot het betrekken van eenige wachten.

Het hooge reisgezelschap begaf zich, na aankomst aan wal, naar het gouvernements-huis, waar de voornaamste regenten van Boero den opperlandvoogd hunne hulde kwamen brengen.

Het bleek al spoedig, dat men niet meer dan een zestiental mannen had kunnen bijeenbrengen, om het reisgezelschap in draagstoelen naar de vlakke van Waailea te brengen. Alle gezonde mohammedaansche ingezetenen waren, uit vrees voor de kinderziekte, naar het gebergte gevlugt en ook de christen-ingezetenen hadden gedeeltelijk dat voorbeeld gevolgd. De bedoelde zestien mannen waren ter naauwernood voldoende voor het vervoer van den gouverneur-generaal en zijne gemalin en den gouverneur der Moluksche eilanden en den opziener van Boero, welke ambtshalve den opperlandvoogd moesten vergezellen. Voor de heeren van het gevolg bleef alzoo niets anders over dan het voorgenomen togkje in de brandende zon te voet te maken of te Kajeli de terugkomst van den opperlandvoogd af te wachten, aan welk laatste door ons allen de voorkeur werd gegeven.

Ik besteedde dien tijd aan eene wandeling door Kajeli en langs de riviertjes, welke de hoofdplaats doorsnijden, in de hoop, daar een en ander voor mijn kabinet te zullen kunnen verzamelen, waarin ik echter slechts in zeer geringe mate slaagde. De genoemde riviertjes zijn alle ondiep en van een' lossen moerassigen bodem omringd, welke, voor zooverre hij niet tot het bewoonde gedeelte der negorij behoort, met sagopalmen en andere moerasplanten is begroeid. Eigenlijke bruggen zijn over die riviertjes niet aangelegd, zelfs niet te midden der hoofdplaats. Eenige losse ruwe planken zijn genoegzaam geacht voor de gemakkelijke gemeenschap te midden der hoofdplaats en verder van het middenpunt treft men slechts enkele boomstammen aan als bruggen of wel moet men de modderige riviertjes doorwaden om de wandeling voort te zetten, indien men door de bruggen nog niet voldoende is afgeschrikt. Onze wandeling door de negorij had nog niet lang geduurd, toen wij het hooge reisgezels-

schap reeds van den togt zagen terugkomen. Wegen en passages over de riviertjes buiten de hoofdplaats waren in zoo slechten toestand, dat het niet mogelijk bevonden was, den togt per draagstoel voort te zetten, te meer, daar het aantal dragers onvoldoende was om bij moeilijke passages de vrees voor ongelukken overbodig te doen zijn. Het geheele reisgezelschap keerde alzoo naar het gouvernements-huis terug.

Alvorens ons weder in te schepen bezochten wij het fort Defensie. De kleine bezetting had een goed voorkomen. Opmerkelijk was het, dat niemand der bezetting door de pokziekte was aangetast, niettegenstaande deze ziekte in de het fort omringende buurten zoo hevig had gewoed. Het bleek ook, dat alle manschappen ingeënt waren, en zeker mag men daaruit wel de gevolgtrekking maken tot de, in de jongste tijden weder door zoo velen betwijfelde, voorbehoedende kracht der koepokstof tegen de kinderziekte. Onder de Boeroëzen toch is de vaccine nog onbekend en indien al die onbekendheid zich niet uitstrekt tot de bewoners van Kajeli, vreezen zij toch nog de inenting en onderwerpen er zich niet aan. Trouwens daartoe bestaat ook weinig gelegenheid. Indien te Kajeli een geneesheer geplaatst ware, zouden de vooroordeelen der bevolking tegen de inenting binnen weinige jaren uitgeroeid kunnen worden, even als de overmatige vrees voor de pokziekte zelve, en een noodlottige toestand van zieken en gezonden, zooals wij dien te Kajeli aantreffen, zou voortaan slechts tot de overleveringen behooren.

En bijaldien de plaatsing van een' geneesheer te Kajeli vooralsnog moeilijk mogt kunnen geschieden, niet wegens de daaraan verbondene uitgaven, waarin geen bezwaar zou mogen gevonden worden, maar wegens gebrek aan geneeskundig personeel in Indië, zou men in het belang der vaccine reeds dadelijk een' inlandschen (amboineschen) vaccineur te Kajeli kunnen plaatsen en door het opleiden van amboinesche jongelieden in de geneeskunde aan de school te Batavia binnen eenige jaren ook in de behoefte aan geneeskundige hulp te Kajeli en elders in de residentie Amboina kunnen worden voorzien, gelijk de voorziening in het onderwijs

en de godsdienstige leiding ook grootendeels door amboinesche schoolmeesters plaats heeft.

Het plaatsen van een' vaccineur te Kajeli kan evenwel al dadelijk geschieden. Op Ceram's zuidkust en noordkust (te Wahaai) is men ten deze minder achterlijk, zijnde eene post van f 300 op de begroting uitgetrokken voor twee vaccineurs op Ceram, terwijl ook op Amboina, Haroeko en Saparoea vaccineurs zijn aangesteld.

Het korte verblijf te Kajeli en de treurige omstandigheden, in welke wij de plaats vonden, waren niet zeer geschikt om vele inlichtingen betreffende de hoofdplaatsen het eiland zelf in te winnen.

De eenige europesche ambtenaar op Boero, de opziener, geniet eene bezoldiging van f 1200 s' jaars benevens vrije woning. Zijn gezag bepaalt zich niet tot Boero alleen, maar strekt zich ook uit over het nabij de zuidkust van Boero gelegene eiland Amblauw. Het onmiddellijke bestuur over de mohammedaansche en alfoersche bevolking dezer beide eilanden is evenwel verbleven bij de regenten, die wel verschillende titels voeren, zooals die van radja, sengadji, orangkaja en patti, doch in gezag en verhouding tot den gouvernements-ambtenaar met elkander gelijkstaan.

De uitoefening der politie in de negorijen is, onder toezigt van den opziener, opgedragen aan de regenten, overeenkomstig het reglement op het binnenlandsche bestuur en dat der finantiën op Amboina en onderhoorigheden, welk reglement in het Nederlandsch-indisch Staatsblad van het jaar 1824 is opgenomen. Regtzaken van eenig belang worden gebragt voor een' landraad, in welchen de regenten leden zijn en waarvan de opziener voorzitter is. Misdaden worden zelden gepleegd. In het jaar 1854 is geene enkele kriminele zaak voorgekomen.

Te Kajeli is eene marktplaats. Elders op het eiland, aan of nabij de kusten, zijn meerdere marktplaatsen of handelplaatsen, waar de handelaren van Amboina en andere plaatsen hunne handelsartikelen met de alfoeren ruilen. Zoo heeft men in het regentschap Loemaëteh de marktplaatsen Pole en Lomara, in het regentschap Waaisama de marktplaatsen Nala, Waaiolo, Tiboe,

Lata, Oki en Tietbareh; in het regentschap Massareteh de marktplaatsen Namrole, Batoetoelies, Nalbesi, Leksoela, Mefa, Talaga, Kawiri, Waaimala en Waaikoema; in het regentschap Foggi de marktplaatsen Wamsasi en Siopo; in het regentschap Licella de marktplaatsen Waaimani, Wamlana en Maspait; in het regentschap Tagalisa de marktplaats Waaipoti; in het regentschap Lelialeh de marktplaats Samlagi; en in het regentschap Kajeli de marktplaatsen Waaiapoe, Ilat en Waaipoti. De meeste handel op Boero heeft plaats door Amboinezen (van Larike en Hila) en Maniparezen, welke lijnwaden en andere zaken aanbrenge- en tegen kajoepoeti-olie, tabak, katjang, rottan, aardappelen, varkens, dinding, zeilmatten, lassi-hout en kamoni-hout ruilen.

Sedert 1854 is Kajeli vrijhaven. In Oktober 1855 had de vrijverklaring der haven nog weinig invloed gehad op den handel. De handel is evenwel voor eene aanmerkelijke uitbreiding vatbaar. Boero is rijk aan gewilde produkten en de bevolking is noch aan belastingen van eenig belang, noch aan gedwongen kultuur-arbeid onderworpen, zoodat aan hare vrije ontwikkeling geene hinderpalen in den weg staan. In 1854 trok het gouvernement aan inkomsten van Boero nog geene f 100 t. w. aan kleinzegelregt f 14, aan venduregten f 44 en aan sla-venbelasting f 23.

De marktprijzen der eerste levensbehoefden zijn te Kajeli als volgt. Rijst f 10 de pikol; sawah-padi f 4 en padi van drooge velden f 3,40 de pikol; sago 24 duiten de toeman van 25 katti's; dinding f 16,80 de pikol; versch spek 80 duiten een kwart beest; versch hertenvleesch 60 duiten een kwart beest; kippen 24 duiten het stuk; eenden f 1,30 het stuk; ganzen f 4 het stuk. In het zoogenaamde achterland van Boero, waarmede waarschijnlijk de overige marktplaatsen bedoeld worden, geldt een pikol padi f 1,80, een pikol aardappelen f 4, een hoen 16 duiten, een groot varken f 6, een klein varken f 3 en een mandje tabak 10 duiten.

De veeteelt bepaalt zich ter hoofdplaatse tot runderen (voor

rekening van het gouvernement), schapen en geiten. Men houdt er ook veel ganzen, hoenders en eenden. Verder van de hoofdplaats legt men zich meestal toe op de teelt van varkens en hoenders. Van vischvangst wordt weinig werk gemaakt, niettegenstaande de baai van Kajeli bekend is rijk aan visch te zijn en jaarlijks eenige vaartuigen van Amboina (van de kust van Hila) de baai bezoeken om er te visschen. Ook bezoeken de Mandharezen en Badjorezen jaarlijks de baai voor de karet- en tripang-vangst.

Een der voornaamste takken van nijverheid der bevolking van Kajeli is het stoken van kajoepoeti-olie. Deze tak van nijverheid is grootendeels in handen der christen-bevolking en kan gezegd worden voortdurend in bloei toe te nemen. Boero levert, zooals bekend is de beste kajoepoeti-olie op. Rijke kajoepoeti-bosschen liggen in den omtrek van eenige palen der hoofdplaats en de opbrengst van olie is zeer toegenomen. De kosten der eduktie zijn veel verminderd, sedert de stokers zich meer destilleerketels hebben aangeschaft en het stoken in de nabijheid der bosschen doen plaats hebben. Van 1817 tot 1818 bezat men te Kajeli slechts 2 ketels, van 1819 tot 1823 3, van 1824 tot 1825 4, van 1826 tot 1829 5, van 1830 tot 1832 6, in 1833 7, en in 1835 8 ketels. Sedert nam het aantal ketels geleidelijk toe. In 1836 was het gestegen tot 11, in 1840 tot 16, in 1845 tot 23, in 1850 tot 30 en in 1855 tot 50, zoodat vooral in de laatste jaren deze industrie zeer is vooruitgegaan. Evenwel is de opbrengst aan olie niet in dezelfde evenredigheid toegenomen als het aantal ketels. In 1817 toch verkreeg men met de beide toen bestaande ketels 800 flesschen olie, terwijl de opbrengst van 46 ketels in 1854 bedroeg ongeveer 7000 flesschen, dat is gemiddeld per ketel slechts ruim $\frac{1}{3}$ van hetgeen men in 1817 verkreeg. Ook de prijs der kajoepoeti-olie is aanmerkelijk gedaald en thans te Kajeli ongeveer *f* 1 $\frac{1}{2}$ flesch.

De heer Willer hangt een gunstig tafereel op van de nijverheid der christen-bevolking van Kajeli. Tot zeer in bijzonder-

heden heeft hij die nijverheid nagegaan en hoezeer zijne opgaven loopen over het jaar 1847, is het aannemelijk, dat die nijverheid sedert nog is vooruitgegaan.

In gezegd jaar bedroeg het aantal christenburgers te Kajeli 66, waaronder 3 van 18-20 jarigen leeftijd, 19 van 20-30 jarigen, 18 van 30-40 jarigen, 12 van 40-50 jarigen, 5 van 50-60 jarigen, 7 van 60-70 jarigen en 2 van 70-80 jarigen leeftijd. De meesten waren geboortig van Kajeli zelf, slechts 15 van Amboina, 3 van de Uliassers en 4 van Timor. Drie der mannen, alle grijsaards, genoten eene eervolle rust en slechts één jongman van twintig jaar was zonder beroep. De overigen mannen oefenden de volgende bedrijven uit.

Kajoepocti-oliefabrikant.	2
Kajoepocti-oliefabrikant en visscher of jager of sagoklopper enz.	4
Kajoepocti-oliekoker.	3
Kajoepocti-bladenplukker.	2
Kajoepocti-bladenplukker en visscher.	3
Sagoklopper.	5
Sagoklopper en jager of visscher.	7
Tifadoor (sagoweer-ber).	7
Tifadoor en jager of tuinier.	3
Jager	5
Jager en tuinier of visscher.	6
Visscher.	4
Handelaar.	3
Timmerman en visscher of sagoklopper.	2
Kleermaker.	1
Schoenmaker, tevens goudsmid, violist en visscher.	1
Metselaar.	1
Schoolmeester.	1
Arbeiders.	2

— —
Totaal 62

Men ziet hieruit, wat er is van de zoo algemeen be-

weerde luiheid der moluksche christenen, wat Kajeli betreft. Slechts één jongman was zonder bepaald beroep. Meerdere-
ren oefenden meer dan een bedrijf, ja tot vier en meer be-
drijven, om hun bestaan te verbeteren en tot eene redelijke ma-
te van welvaart te geraken, die zij inderdaad ook genieten.
Later zal ik nog ruimschoots gelegenheid hebben, om ook de
inlandsche christen-bevolking van Amboina en de Uliassers in
een minder ongunstig licht te stellen, dan door zoovele weinig zaak-
kundige of bevooroordeelde schrijvers is gedaan.

Het maatschappelijk kapitaal der christenen van Kajeli moet
niet onbelangrijk zijn. Behalve hunne huizen, hun geldelijk ka-
pitaal, hetwelk grooter is dan men zou vermoeden, en hun
kapitaal in de kajoepoeti-oliefabrikatie, is het bekend, dat zij
in het bezit zijn van goede vuurwapenen, van meerdere visch-
tuigen van waarde, van eenige orembaaijen en semans, van eeni-
ge duizenden vierkante roeden bebouwd tuingrond, van meer dan
2000 klapperboomen, van nabij de 3000 sagopalmen, enz. Bij
dit kapitaal is nog te rekenen eene krachtige en gezonde lig-
chaamsgesteldheid, zelfs bij de in jaren gevorderde ingezetenen,
opgewekt en onderhouden door lust tot den arbeid.

De toestand der mohammedaansche inwoners van Kajeli is min-
der gunstig dan die der christenen. Velen vinden hun be-
staan in de kajoepoeti-olie-industrie, in het sagokloppen, wat
ieder man gedurende een gedeelte van het jaar doet om in zij-
ne behoefte aan voedsel te voorzien, in de visscherij, in de
kleine zeevaart en in eenige ambachten. Zij bezitten een aantal
geweren, enkele djarings (grootte vischnetten), een aantal djala's
(werpnetten) en njemoe (grootte vischlijnen), bij de 2000 klapper-
palmen, meer dan 170000 sagostammen, een aantal tuingron-
den, eenige weinige vaartuigen van 1 tot 5 kojangs ruimte en
een 150- tot 200-tal kleine prauwen, enz. Hoezeer zij in wel-
gesteldheid onder doen voor de burgers, schijnen zij toch nog
eene redelijke mate van welvaart te genieten.

HOOFDSTUK III.

BOERO.

Vroegere reizigers. — Oude kaarten. — Meer van Wakaholo. — Geologie. — Flora — Fauna. — Geographie. — Regentschappen. — Kolonisatie van Boero door Europeanen.

Tot op de eerste twee tientallen jaren dezer eeuw wist men weinig meer van Boero, dan hetgeen Wouter Schouten, Johan Nieuhof en François Valentyn ons in hunne werken hebben vermaakt.

Wouter Schouten bezocht Boero herhaaldelijk, thans bijkans twee eeuwen geleden, en deelde in de beschrijving zijner reizen eenige bijzonderheden mede omtrent Kajeli en Tomahoe.

Johan Nieuhof bezocht het eiland in 1659. In zijne „Gedenkwaardige zee- en lantreise” gaf hij eene korte beschrijving der kust van Tomahoe en Kajeli, eene vrij goede afbeelding en beschrijving van het hertzwijn of babiroesa en maakte hij ook melding van civetkatten als talrijk op Boero voorkomende, alsmede van de voornaamste voortbrengselen van het plantenrijk.

Valentyn boekte omtrent Boero de berigten, welke hij omtrent dit eiland van anderen had ingewonnen. Zijne mededeelingen hebben slechts voor een gering gedeelte betrekking tot de natuurlijke gesteldheid van het eiland. Valentyn heeft meer de bouwstoffen geleverd voor eene geschiedenis van de boerosche bevolking, dan voor eene eenigzins voldoende kennis van het eiland zelf. De kaarten van Boero, in het tweede deel van zijn werk voorkomende, geven, wat de binnenlanden betreft, slechts terug, wat men vóór en in zijnen tijd meende van Boero te weten en waren meer het

uitvloeisel van onjuiste berigten en voorstellingen dan van waarneming. Behalve eene dorre opsomming van namen van rivieren en dorpen, leert Valentyn ons van het binnenland niet veel anders kennen dan de namen van eenige bergen en het bestaan van het bergmeer van Wakaholo, in de westelijke helft van het eiland. Dit meer werd in 1668 bezocht door Johan Leipzig en in 1710 door den sergeant Hans Conraad Keller, welke laatste den togt derwaarts volbragt, nadat de gouverneur der Molukken Van der Stel, welke dien had ondernomen, onverrichter zake was teruggekeerd. De resultaten der togten van Leipzig en Keller zijn door Valentyn geboekt, doch de wetenschap heeft er weinig door gewonnen.

Sedert verliepen meer dan tachtig jaren, alvorens eenige nadere onderzoekingen omtrent Boero werden bekend gemaakt. D'Entrecasteaux bezocht Kajeli in 1793. Het meer van Wakaholo is in 1825 van de zuidkust uit weder bezocht door Engelhard en in 1847 van de noordkust uit door den generaal Cleerens en den heer Roskott. Omtrent de resultaten dezer beide laatste togten is slechts openbaar geworden een kort verhaal van den heer Roskott, hetwelk de heer L. J. Van Rhijn in zijne „Reis door den Indischen archipel” heeft opgenomen. Het meer schijnt ongeveer 4000' boven de zeevlakte gelegen te zijn.

Opmerkelijk genoeg zijn de eerste nieuwere onderzoekingen van Boero te danken aan fransche naturalisten, vooral aan Lesson en Garnot en Dumont d'Urville, welke deel uitmaakten van de wetenschappelijke expeditie, welke onder Duperrey met de Coquille ook Kajeli bezocht.

Lesson heeft, in het 3^e deel zijner „Voyage autour du monde” en in de Zoölogie der reis van de Coquille, menige opmerking omtrent Boero medegedeeld, en vooral in laatstgenoemd werk zijn kostbare bouwstoffen geleverd voor de eerste noemenswaardige kennis der natuurlijke geschiedenis van het eiland. De expeditie van Duperrey bezocht echter van het geheele eiland slechts Kajeli en omstreken. Omtrent de geologie van het eiland heeft zij geene onderzoekingen van eenig belang gedaan, zoodat men ten deze door de

rcis der Coquille weinig gevorderd is. De heuvels in de nabijheid van Kajeli schijnen schieferachtig te zijn en doorbroken van magtige kwartsaderen.

Al wat van de flora van Boero bekend is, heeft slechts betrekking tot eenige kultuurplanten en tot een aantal aan de stranden der Moluksche eilanden min of meer algemeen voorkomende gewassen.

Hetgeen men van de fauna van Boero weet heeft insgelijks slechts betrekking tot de hoofdplaats van het eiland en tot hare onmiddellijke omstreken. Door de expeditie van Duperrey zijn niettemin vrij talrijke diervormen van Kajeli bekend geworden.

Van de zoogdieren verdienen voornamelijk vermelding de babiroessa (*Babirusa alfurus* Less.) en het moluksche hert (*Rusa moluccensis* Gr.). De in den Indischen Archipel zoo verbreide kalong (*Pteropus edulis*) is ook op Boero gevonden. Een spitsmuis en twee soorten van ratten of muizen, tikoës tanah en tikoës padi, leven in de omstreken van Kajeli. De gevlekte Koeskoes (*Cuscus maculata* Gr) schijnt in de binnenlanden niet minder talrijk te zijn dan op Amboina en Ceram. Van de stranden tot hoog op de bergen moet Boero rijk zijn aan wilde varkens, welke door de alfoeren worden gevangen en tam gemaakt, doch omtrent welker soort de wetenschap nog in het onzekere is. Bruinvisschen en walvisschen zijn in de baai van Kajeli en langs de overige kusten van het eiland geene zeldzaamheden.

Hoezeer Boero zonder twijfel rijk is aan vogels, zijn nog slechts weinige soorten van daar bekend geworden. Die soorten bepalen zich voornamelijk tot eenige papagaaijen, enkele duiven, honigzuigers en eenden. De meest uitkomende vorm is wel de kasuaris (1).

(1) In het geheel zijn tot nog toe, voor zoover ik kan nagaan, slechts de volgende soorten van vogels van Boero bekend geworden. *Geoffroyus personatus* Bp., *Psittacodis magnus* Bp., *Trichoglossus ornatus* Vig., *Lorius guebeënsis* Less., *Cacatua sulphurea* Vieill., *Cacatua moluccensis* (*Cacatua erythrolophus* Less.), *Haliastur ponticerianus* Bp., *Alcedo ispida* L., *Merops corniculatus* Lath., *Dicaeum erythrothorax* Less., *Lanius bouriensis* Cuv., *Philedon buroensis* QG., *Loxia molucca* Gm., *Columba phasianella* Temm., *Hemipodius pugnax* Temm., *Casuaris orientalis*, *Anas radja* Garn.

Van de reptiliën van Boero is evenzeer slechts weinig bekend. De groene zeeschildpad (*Chelonia midas* Schw.) leeft in de baai van Kajeli, waar ook de karetschildpad (*Chelonia imbricata* Schw.) wordt gevangen. Krokodillen (*Crocodylus biporcatus* Cuv.) en leguanen (*Varanus bivittatus* DB.) houden zich in groot aantal op aan de stranden en in de rivieren. Maar van de eigenlijke landreptiliën van Boero is tot nog toe slechts bekend geworden eene soort van boenglong (*Bronchocela cristatella* Kaup), eene soort van gekko (*Platydactylus vittatus* Cuv.), de gestreepte draak (*Draco lineatus* Daud.), twee skinken (*Lygosoma taeniolata* DB. en *Eumeces Lessonii* DB.) en eene soort van pad (*Bufo minimus* Less.), alle welke soorten in de omstreken van Kajeli zijn aangetroffen. Tijdens mijn kort verblijf te Kajeli zag ik langs de oevers der riviertjes ook meerdere voorwerpen van *Euprepes Sebae* DB. Van de uitgebreide orde der slangen, aan welke Boero zeker niet minder rijk is dan Amboina of Ceram, is slechts *Chrysopelea rhodopleuron* Boie van Boero bekend geworden. De overleveringen spreken van het voorkomen van bijzonder groote slangen op Boero, welke wel tot het geslacht *Python* zullen behooren. Lesson zag bij Kajeli twee of drie soorten van slangen, welke echter niet door hem werden herkend. Zelf zag ik tusschen de struiken nabij een Kajeli doorstroomend riviertje *Triglyphodon irregulare* DB.

Van de visschen van dit belangrijke eiland kan reeds iets meer worden gezegd. Ruim een twintigtal soorten is door de reizen van de fransche naturalisten bekend geworden. Mijne onderzoekingen stellen mij in staat dit cijfer met meer dan 130 te verhoogen. Slechts wil ik hier aanteekenen, dat de wateren van Kajeli eigene soorten voeden van *Apogon*, *Cheilodipterus*, *Ambassis*, *Scorpaena* en *Gobiodon*. Van de kennis eener zoetwatervischauna van Kajeli is nog nauwelijks sprake. In de riviermondingen van Kajeli leven *Ambassis buruënsis* Blkr, *Mugil cunnesius* CV., *Petroskirtes anema* Blkr, *Eleotris ophicephalus* K. v. H., *Periophthalmus Koelreuteri* CV., maar geen dier soorten behoort tot de eigenlijke zoetwatervisschen. Als zoodanig geldt slechts een paling,

Anguilla Elphinstonei Syk., welke eene zeer uitgestrekte verbreiding heeft, ook te Kajeli voorkomt en hoogstwaarschijnlijk tot dezelfde soort behoort, als de palingen, welke gezegd worden in het meer van Wakoholo te leven. In de baai van Kajeli leven meerdere soorten, welke tot nog toe nergens elders waargenomen zijn, zoo als *Scorpaena cyanostigma* Blkr, *Pholidichthys leucotaenia* Blkr, en *Gobiodon heterospilos* Blkr (1).

Ten opzichte van de kennis der ongewervelde dieren van Boero is men insgelijks nog zeer weinig gevorderd. *Criocarcinus superciliosus* Guér., *Grapsus scaber* Edw. en *Palinurus ornatus* Fab. zijn de eenige schaaldieren, welke van Boero zijn bekend geworden. Ik ontdekte te Kajeli nog een paar soorten, een van welke behoort tot een nieuw geslacht der garnalen, door mij *Nematophyllum* genoemd, wegens de bladvormige ontwikkeling van de bovenste voeldraden, waardoor het zeer na verwant is aan het geslacht *Gnathophyllum*. De andere soort heb ik genoemd *Hippolyte buruënsis*.

Plectana Lepelletieri Walck. is de eenige spin, welke wij tot nog toe van Boero kennen. Van de klasse der insekten zijn ruim 60 soorten (2) van Boero vermeld, grootendeels torren en vlinders. Van deze laatste zou Dumont d'Urville 55 soor-

(1) De nieuwe soorten, welke ik te Kajeli ontdekte, zijn beschreven in mijne Bijdrage tot de kennis der ichthyologische fauna van het eiland Boero, opgenomen in het 11e deel (1856) van het Natuurkundig Tijdschrift voor Nederlandsch Indië. In die bijdrage zijn ook alle thans van Boero bekende vischsoorten vermeld.

(2) *Schildvleugeligen*. *Cicindela decemguttata* Fab., *Protaetia taciturna* Burm., *Euchlora lucidula* Guér. (*Anomala lucidula* d'Urv.), *Buprestis laevipennis* Boisd., *Buprestis bipustulata* Boisd., *Buprestis bimaculata* L. Boisd., *Buprestis scutellaris* Fab., *Euphron coerulescens* d'Urv., *Opatrum complanatum* Guér., *Amarygmus mutabilis* Guér., *Ielops coerulescens* Guér., *Monoammus sericeus* d'Urv., *Cantharis acutipennis* Boisd. (*Teleporus acutipennis* Guér.), *Xanthestia antennata* d'Urv., *Otiorynchus mutilatus* d'Urv. Boisd., *Phyllocharis sinuata* Oliv., *Adorium Olivierii* Guér., *Cistela pilosula* Guér. *Halfvleugeligen*. *Pentatoma Wolffii* Guér., *Pentatoma Germarii* Guér., *Anisoscelis coeruleipennis* Guér., *Leptocorisa flavida* Guér., *Cicada exhausta* Guér.— *Schubvleugeligen*. *Ornithoptera hellen* Boisd., *Papilio empedocles* Fab., *Papilio sarpedon* L., *Papilio philyra* God., *Papilio theodice* Boisd., *Hamadyras assaricus* Boisd., *Euplaea eunice* Boisd., *Euplaea himis* Boisd., *Euplaea*

ten op Boero verzameld hebben, doch ik zie in de mij beschikbare werken slechts 29 soorten genoemd.

Onze kennis der weekdieren van Boero is nog uiterst oppervlakkig. Van de cephalopoden kent men nog geene enkele soort, evenmin als van de pteropoden, brachiopoden, zakdieren en cirrhopoden. Van de gastropoden kent men slechts eenige soorten van kamkieuwigen, schildkieuwigen, kringkieuwigen en longslakken (1). De schelpdieren van Boero worden in de wetenschap tot nog toe slechts vertegenwoordigd door enkele soorten van ostraceeën, solenaceeën en tellinaceeën (2), terwijl de vakken voor de lagere dierklassen nog nagenoeg geheel ledig zijn en slechts een paar polyphen (*Zoantha thalassanthos* Less. en *Spongodes celosia* Less.) daarin hebben plaats genomen.

Duponchellii Boisd., Euplaea melina Boisd., Euplaea alcatheë Boisd., Danais sobrina Boisd., Danais juvena God., Cyrestis thyoneus Boisd., Lexias europus Boisd., Minetra nodrica Boisd., Limenitis venilia Boisd., Diadema lasinassa Boisd., Diadema alimena Boisd., Diadema pipleis Boisd., Satyrus manipa Boisd., Thymelia Feisthamelii Boisd., Thymelia thridas Boisd., Idea aza Boisd., Urapteryx infuscatoria Boisd., Leptosoma aëres Boisd., Leptosoma baulus Boisd., Glaucopis bourica Boisd., Damias dichroa Boisd.—*Reytleugeligen*. *Lithroscelis pectinata* Guér.—*Vliesvleugeligen*. *Vespa bimaculata* Guér., *Scolia dimidiata* Guér., *Scolia micans* Guér., *Campsomorhis Urvillei* Guér., *Agathis terminalis* Brull.—*Tweevleugeligen*. *Ommatias fulvidus* Wied., *Anthrax uncinata* Guér., *Anthrax nigrocostalis* Guér.—*Duizendpooten*. *Scolopendra cribrifera* Guér.

(1) *Triton variegatum* Lam., *Buccinum olivaceum* Lam., *Conus figulinus* Lam., *Conus lacteus* Lam., *Cerithium telescopium* Lam., *Cerithium obtusum* Lam., *Marginella geographica* Philippi, *Voluta aethiopica* L., *Nerita strigilata* Lam., *Patella costata* Less., *Patella bourouniensis* Less., *Patella granulosa* Less., *Patella unguis* L., *Helix zonaria* Lam., *Cyclostoma vitrea* Less., *Scarabus imbricatus* Montf., *Auricula Judae* Lam.

(2) *Placuna sella* Lam., *Solen violaceus* Lam. [*Psammosolen*], *Mactra radiosa* Less., *Psammobia vespertinioides* Less.—Lesson heeft tijdens zijn verblijf te Kajeli een veel grooter aantal soorten van weekdieren en ook van dieren van lagere klassen verzameld, maar het is mij niet bekend of hunne namen ergens vermeld zijn. Lesson duidt althans daarop in zijne » *Voyage autour du monde* » en aan het einde zijner beschrijvingen der Mollusken in de *Zoölogie der reis van de Coquille*.

De belangrijkste arbeid, welke tot nog over Boero is openbaar gemaakt, is ongetwijfeld die van den heer T. J. Willer, getiteld: „Beschrijving van het eiland Boero, voor zooveel betreft de hoofdplaats en binnenlanden van Kayelie en de vier kusten, volgens eene reis gedaan in Januarij en Februarij 1847”. Hoezeer die beschrijving zich niet beweegt op eigenlijk natuurkundig gebied, bevat zij toch mededeeling van talrijke waarnemingen, welke de natuurlijke gesteldheid des eilands en zijner kustwateren min of meer toelichten, alsmede een goed overzicht van de administratieve indeeling, van de verdeeling der bevolking over het eiland, hare zeden en gewoonten, middelen van bestaan, enz.

De Lemadang of berg van Tomahoe is de hoogste van het geheele eiland. Zijne hoogte bedraagt volgens de hoekmeting van den luitenant ter zee A. Dronkers 2599 of 2600 meters. De Kakoesiël bekleedt ten opzichte van zijne hoogte den tweeden rang. Men schijnt die hoogte op ongeveer 2300 meters te mogen stellen. Op dezen berg zou het reeds gemelde meer van Wakaholo zijn gelegen. De Batoeboea, naar gissing ongeveer 1300 meters hoog, verheft zich nabij de oostkust des eilands, gelijk de Lemadang nabij de westkust. Van den aard der bergen, in eene geologische beteekenis, weten wij niets, hoezeer de berigten, bij Valentyn geboekt, er op schijnen te duiden dat de Kakoesiël van vulkanischen aard is. Evenmin weten wij iets naders omtrent de gesteldheid van de tusschen de drie genoemde hoofdpunten gelegene gebergten. Uit het verschil der klimatologische gesteldheid van de noordkusten en zuidkustlanden van Boero mag men opmaken, dat de voornaamste bergen door vrij hooge ribben met elkander zijn verbonden. De zuidoostenwinden brengen der zuidkustlanden overvloedige regens, terwijl in de noordkustlanden droogte heerscht; de westmoesson brengt regens aan de noordkustlanden, terwijl de zuidkustlanden in den droogen tijd verkeeren.

Talrijke rivieren leiden de zoete wateren van Boero zeewaarts, doch slechts weinigen daarvan zijn bruikbaar voor de scheepvaart. Slechts de Waaiapoe is van $1\frac{1}{2}$ tot 2 dagen stroomopwaarts bevaarbaar.

De heer Willer heeft talrijke mededeelingen geleverd voor eene nadere kennis der verschillende regentschappen van Boero.

Het regentschap Kajeli is rijk aan vruchtbare vlakten, alle niet ver binnen s'lands gelegen. De vlakten van Waailea, Wa-booi, Leba, Arnoto, Hettima, Walalmata, Rorenzo, Wasoehan en Baman, verdienen de bijzondere aandacht voor eene gebeurlijke kolonisatie op Boero.

Aan de zuidoostkust van Boero ligt het thans onbewoonde regentschap Ilat, alsmede de regentschappen Lomaëteh en Waaisama, uit welke de bevolking van Amblaauw de haar benodigde sago trekt.

De regentschappen Massareteh en Foggi beslaan het zuidelijke gedeelte van eiland. Massareteh is, behalve Kajeli, nog het minst onbelangrijke regentschap, en levert nog het meest voor den uitvoer op, voornamelijk tabak, aardappelen, hotton (gierst), katjang en varkens, welke door amboinesche handelaren van de wanangan worden afgehaald in ruiling tegen sumanapsche sarongs, messen, enz.

Foggi is zonder eenige bekende belangrijkheid.

De westkust van Boero, in vroegeren tijd omvattende de drie staatjes Tomahoe, Palamata en Hoekoemina, is thans geheel onbewoond.

Langs de noordkust liggen, gerekend van het westen naar het oosten, de regentschappen Bara, Licella, Tagalisa, Maroe-lat en Leliali.

Bara schijnt rijk te zijn aan ebbenhout doch is onbewoond.

Licella strekt zich ongeveer 9 mijlen ver langs de noordkust uit. Tot dit regentschap behoort het boven reeds genoemde meer van Wakaholo, welks omstreken nog het meest bevolkte gedeelte van het eiland zijn, met uitzondering van de hoofdplaats Kajeli. Niet ver van de handelplaats Licella-lama is eene vlakte van eenige vierkante palen uitgestrektheid, ongeveer een paarhonderdtal voeten boven de zeevlakte gelegen, waar de heer Willer duizenden kajoepoeti-boomen zag, welke een' kostbaren voorraad beloven aan ieder, die zich hier zou willen neerzetten om kajoepoeti-olie over te halen. Deze vlakte verlengt zich wes-

telijk in uitgestrekte lagere doch niet minder vruchtbare vlakten, doorstroomd door de wateren der Waaiili, eene breede doch wegens ondiepte volstrekt onbevaarbare rivier. De bevolking van Licella levert geene artikelen voor den uitvoer, behalve sago en dammar.

Het uiterst schaars bevolkte regentschap Tagalisa en het thans onbewoonde en naauwelijks enkele palen groote regentschap Maroelat bieden geene meldenswaardige bijzonderheden aan, tenzij dat zich in Tagalisa, hetwelk zich slechts twee mijlen ver langs de kust uitbreidt, nabij de handelplaats Waaiपोhte, eene vlakte bevindt van ongeveer 3 palen lengte en 1 paal breedte.

Het regentschap Leliali heeft slechts eene oppervlakte van ongeveer 5 □ mijlen, van welke ruim drie 3 mijlen langs de kust. Het kustland is er rijk aan ebbenhout, ijzerhout en kajoepoeti. Er is eene ruime vlakte van ongeveer 3 palen lengte en ruim 2 palen breedte, doorstroomd van meerdere kleine rivieren en in de nabijheid een groot meer, Waaimereh geheeten. De geringe bevolking levert eenig ebbenhout en dinding voor den uitvoer.

Boero heeft sedert lang de aandacht getrokken van de voorstanders eener europesche kolonisatie in deze gewesten. Inderdaad schijnt het de elementen te bezitten, om eene vestiging van eene nederlandsche landbouwende kolonie te kunnen doen slagen, niettegenstaande zulks door sommigen wordt ontkend.

Onder de tegenstanders eener kolonisatie van Boero behoort ook de heer L. J. Van Rhijn, die op zijne reis door den Indischen Archipel in 1849 en 1850 Boero op een' afstand zag. Deze heer besluit uit eene mededeeling van den heer Roskott betreffende de reis van den generaal Cleerens naar het meer van Wakaholo, welke mededeeling in zijne "Reis door den Indischen Archipel in het belang der evangelische zending" is opgenomen, dat eene kolonisatie van Boero een onbegonnen werk zou zijn en men alle gedachten van dergelijke planren en uitzigten op Boero hebbe af te trekken. De heer Van Rhijn

verwart in zijn oordeel echter de onherbergzame terreinen der omstreken van het meer van Wakaholo met het geheele eiland. Het is alsof iemand, die van Java niets kende dan het bosch van Soemberwaroe, beweerde, dat Java een woest en voor het aanleggen van wegen en kultures volstrekt ongeschikt eiland is.

De gouverneur generaal Merkus, nog gouverneur der Molukken zijnde, heeft reeds op Boero gewezen als een geschikt eiland voor eene kolonisatie.

De heer Willer heeft zegevierend aangetoond, dat Boero vruchtbare vlakten heeft, uitgestrekt genoeg om duizenden landbouwers een ruim veld voor hunnen arbeid te verzekeren en in een belangrijk artikel van zijne hand, getiteld „Exploitatie van Boero”, opgenomen in het tweede deel (1854) van het Tijdschrift voor Indische taal-, land- en volkenkunde, is hij met kennis van zaken op dit onderwerp teruggekomen.

In dit artikel toont hij aan, dat eene kolonisatie in het regentschap Kajeli alleen reeds dadelijk beschikbaar zou vinden eene uitgestrektheid van 46000 bouws vlak open terrein van de mildste aardsoorten, overvloed van reeds aanwezig voedsel en van bouwmaterialen, en een' grooten voorraad sago in de sagoboschen, welker fabriekmatige zuivering reeds dadelijk een geschikt artikel voor den uitvoer zou kunnen opleveren, terwijl de ligging van Kajeli aan een' grooten handelsweg en eene uitmuntende baai, onze reeds daar bestaande vestiging en versterking en nog andere gunstige omstandigheden, als zeer gunstige voorwaarden te beschouwen zijn voor de slaging eener gebeurlijke kolonisatie.

Dit punt is door den heer Willer met zooveel zaakkennis uitgemaakt, dat geen twijfel meer kan bestaan aan de geschiktheid van Boero voor eene kolonisatie van landbouwers.

Eene andere vraag is echter, *welke soort* van kolonisatie òf het meest wenschelijk zou zijn, òf den meesten kans zou aanbieden van slaging.

De heer Willer heeft in zijn genoemd artikel de aandacht gevestigd op de volgende grondslagen, van welke men bij eene exploitatie van Boero zou kunnen uitgaan.

1. Door europesche ondernemers en indische werklieden.
2. Door het plaatselijk bestuur met de beschikbare bevolking.
3. Met kettinggangers.
4. Met Javanen (javaansche volkplanting).
5. Met Nederlanders (nederlandsche volkplanting).
6. Met in Indië veroordeelde Europeanen.
7. Met in Nederland veroordeelden.

Meerdere dezer punten vallen met eene eigenlijke kolonisatie zamen. Ten opzichte eener kolonisatie zouden slechts het 1^e en de 3 laatste punten overweging verdienen.

De vestiging van eene nederlandsche nijvere bevolking zou ongetwijfeld het meeste wenschelijk zijn, vooral met het oog op de vrijstelling van de voorname moluksche havens voor den algemeenen handel.

Zou alzoo slechts te beslissen zijn de uitvoerbaarheid der daargestelling en de mogelijkheid der instandhouding en uitbreiding, met het oog op het klimaat en den te verrigten arbeid.

Vrij algemeen heerscht de meening, dat de Europeanen ongeschikt zijn om binnen de keerkringen eene landbouwende kolonie te vormen, omdat zij niet bestand zouden zijn tegen aanhoudenden veldarbeid onder de keerkringszon, en zouden missen de grondstoffen van duurzaamheid en uitbreiding zonder aanvoer van buiten. Ongelukkig is deze meening, welke volstrekt niet op afdoende feiten steunt, doorgedrongen tot de magt-hebbenden in de hedendaagsche maatschappij en het struikelblok voor het bevorderen of ondernemen van landverhuizingen uit Nederland herwaarts.

Ik ben die ongunstige meening niet toegedaan. Integendeel staat de overtuiging bij mij vast, dat de Europeaan in de keerkringsgewesten duurzaam zich op den landbouw kan toeleghen, zonder dat zijne gezondheid daaronder meer zal lijden dan onder de oefening van eenig ander bedrijf, en zelfs meen ik te mogen beweren, dat de levenskansen in Indië voor ordelijke europesche landbouwers grooter zullen zijn, dan voor wie hier het grootste gedeelte van den dag aan de schrijftafel doorbrengen.

De ondervindingen ten deze, hier te lande opgedaan met europesche militairen, in de kampementen en bij de geniewerken, en in verwijderde bezittingen met eigenlijke kolonisten, hebben dit punt genoegzaam in het licht gesteld.

Men moet bij het beoordeelen der onderwerpelijke aangelegenheid weten te onderscheiden en in rekening te brengen, de soms veelvuldige oorzaken, buiten het tropenklimaat gelegen, welke dikwerf eene groote sterfte onder landbouwende kolonisten hebben te weeg gebragt en daardoor de kolonisatie zelve doen mislukken.

Voorts houde men in het oog, dat het volstrekt geene noodzakelijkheid zou wezen voor den europeschen landbouwer *den geheelen dag* in de open lucht of in de hitte der zon te arbeiden. Integendeel, de vroegere morgen- en de late namiddaguren zijn voldoende om door veldarbeid eene opbrengst te erlangen, welke ruimschoots zou voorzien in de behoeften van het gezin en in eenige besparing voor de toekomst, terwijl de uren van hoogen zonnestand zouden kunnen benuttigd worden tot arbeid in de schaduwen van de aangelegde plantsoenen of binnenshuis. De vruchtbare bodem geeft hier voor minder arbeids een grooter produkt, en zoo heeft de natuur het evenwigt hersteld tusschen de aanwendbare krachten en de te verkrijgen uitwerkselen. Artikelen voor eigen verbruik en voor den uitvoer zouden in de vlakten van Kajeli in grooten overvloed zijn voort te brengen: rijst, sago, turksche tarwe, aardappelen, kool, uijen, tabak, koffij, suiker, kruidnagelen, muskaatnoten, klapper-olie, kakaö, kajoepoeti-olie, enz. Veeteelt, vischvangst en jagt zouden overvloedige dierlijke voedingsmiddelen opleveren, niet alleen voor het verbruik van de kolonisten, maar ook voor den uitvoer, in den vorm van versch vleesch (voor de Kajeli aandoende vaartuigen), van dinging en gedroogden visch.

Het kan mijne bedoeling niet zijn, het gewigtige vraagstuk eener kolonisatie van Nederlanders in deze gewesten in haren uitgebreiden omvang te behandelen. Het zou stof geven voor meer ruimte, dan waarover ik voor dit reisverhaal kan beschikken en ik heb hier dan ook slechts willen bevestigen en nader toelichten de

meening van den heer Willer, dat Boero *geschikt* is om eene europesche kolonisatie te ontvangen. De wijze om de volkplanting te organiseren, de volkplanters naar Boero over te brengen en daar in hunne dadelijke behoeften te voorzien, is het moeilijkste gedeelte van het vraagstuk, welks voldoende oplossing afhankelijk is van het beschikbaar te stellen kapitaal, van de te verkrijgen medewerking van het bestuur, enz.

HOOFDSTUK IV.

AMBLAAUW, MANIPA, KELANG, BONOA.

Vertrek van Kajeli. — Straat Manipa. — Amblaauw. — Eiland Manipa. — Poeloe Swangi en Toeban. — Kelang. — Poeloe Babi. — Bonoa. — Volksverhuizing van daar. — Kust van Hitoe. — Negorijen Waka-sihoe en Allang. — Kust van Leitimor. — Baai van Amboina. — Negorijen aan de buitenbaai gelegen. — Aankomst en ontvangst te Amboina.

Kort voor het vallen van den avond van den 1n Oktober verliet de Ambon de reede van Kajeli, om ons naar de hoofdplaats van de Molukken over te brengen. De Vesuvius was reeds een paar uren vroeger de baai uitgestoomd om te Amboina de tijding te brengen, dat de opperlandvoogd binnen eenige uren ter hoofdplaatse verwacht kon worden en de autoriteiten in de gelegenheid te stellen, het noodige voor de ontvangst van het hoo-ge reisgezelschap te bevelen.

Onze overtocht naar Amboina bood geene bijzonderheden aan. De baai van Kajeli verlaten hebbende stoomde de Ambon langs de noordoostkust van Boero tot Tandjong Pela en stak toen straat Manipa over, koers houdende naar de kust van Hitoe, het noordelijke schiereiland van Amboina.

De eilanden Kelang en Manipa hadden wij nog bij het verlaten der baai van Kajeli in de verte kunnen waarnemen. Eene menigte vuren op de noordoostkust en oostkust van Boero trok s'avonds onze aandacht.

Amboina ligt regt oostelijk van Boero en is daarvan slechts gescheiden door straat Manipa, welke tusschen Tandjong Seroma

van Boero en de kust van Larike van Hitoe slechts 42 minuten of ruim $\frac{2}{3}$ graad breed is.

In het noorden wordt deze straat verengd door de eilanden Manipa en Kelang en het westelijke schiereiland van Ceram; zuidelijk, op ongeveer een paar mijlen afstands van de zuidoostkust van Boero, door het eiland Amblaauw.

Geen dezer eilanden door mij bezocht zijnde, zal ik slechts tot hunne nadere kennis mededeelen, wat in de jongste gedrukte en ongedrukte berigten daarover is vermeld.

Amblaauw of Belaauw, hetwelk zoowel in een geographisch en ethnologisch als in een administratief opzigt tot Boero behoort, is door eene slechts een paar mijlen breede, veilige, straat, van Boero gescheiden en heeft ongeveer de grootte van Tidore, beslaande zijne oppervlakte slechts ongeveer een paar □ mijlen. Zijn bodem is bergachtig en weinig vruchtbaar.

Amblaauw heeft thans eene bevolking van ruim 1000 zielen, welke in zeven negorijen of béna is verdeeld. De namen dezer negorijen zijn Loemooi, Elara, Oelima, Salate, Salasi, Siwar en Massawooi. Zij staan onder hoofden, welke den titel voeren van pati of orangkaja en bestaan ieder uit 2 tot 5 noeroe (wijken of gehuchten), welke zelve weder verdeeld zijn in dati of geslachten. In het begin van 1855 was de bevolking in de verschillende negorijen verdeeld als volgt.

	zielen.
Loemooi (met de noeroe Sowakil, Waaischi, Asa en Batha).	275
Elara (met de noeroe Behelo, Loemooi en Relolo).	177
Oelima (met de noeroe Namkatoe, Booi, Belaseh, Salihoë en Maaswooi).	180
Salate (met de noeroe Belateh en Waaischi).	69
Salasi (met de noeroe Lolike, Matmaloea en Salasi).	189
Siwar (met de noeroe Solisa en Lowsileh).	53
Massawooi (met de noeroe Toekmoeli, Mahte'loe en Boetocteh).	105
Totaal	1048,

waaronder 260 mannen, 404 vrouwen, 261 jongens en 223 meisjes, of te zamen 521 personen van het mannelijk en 527 van het vrouwelijk geslacht.

Loemooi ligt aan de oostkust van het eiland, Massawooi en Salate aan de noordkust, Oelima aan de westkust en Elara, Salasi en Siwar aan de zuidkust. Deze 7 negorijen zijn alle aangeduid op de „Kaart der Moluksche eilanden en vaarwaters door F. A. A. Gregory”, uitgegeven in 1847, doch de namen zijn daar gedeeltelijk anders gespeld, t. w. Loemooi als Limo, Elara als Bijlara, Salasi als Seijlassi, Oelima als Delittima, Salate als Sallatti, terwijl Massawooi daar genaamd is Oelima. Op de „Kaart van het midden- en zuidelijke gedeelte van den Molukschen Archipel, zamengesteld door P. Baron Melvill van Carnbee” in 1854, zijn slechts drie dier negorijen aangeduid, met de namen Eilara, Silassi en Oelima.

Volgens Valentyn zou Amblaauw in oude tijden sterk bevolkt geweest zijn, doch in zijnen tijd nog slechts eene populatie van ruim 1800 zielen hebben bezeten. Sedert is die bevolking in aantal verminderd tot op 1840, toen zij nog slechts 689 zielen bedroeg. Na 1840 kwam zij allengs op haar tegenwoordig cijfer.

De bevolking is geheel mohammedaansch en wordt geschetst als nijver. De Amblaauwers kloppen hunne sago, voor zoover hun eilandje zelf niet genoeg voor de behoefte oplevert, in de uitgestrekte doessons langs de zuidkust van Boero en winnen daar nog zoo veel over, dat zij nog een gedeelte daarvan in den handel kunnen brengen. Zij houden zich overigens onledig met de vischvangst en met den handel op Boero en Amboina. Zij zijn verpligt jaarlijks eene hoeveelheid van eenige kojangs kalk aan het bestuur te Amboina te leveren, welke hun echter met ruim f 50 zilver de kojang betaald wordt.

Valentyn heeft eenige geschiedkundige bijzonderheden betreffende Amblaauw in zijn groot werk medegedeeld, werwaarts ik mijne lezers verwijs. In vroeger tijd, toen het eiland nog nagelbosschen bezat, of toen men er den sluikhandel in nagelen wilde tegengaan, hield de Kompagnie er een fortje en eene bezetting.

Van de natuurlijke geschiedenis van Amblaauw is tot nu toe niets bekend geworden.

Straat Manipa is tusschen het eiland Manipa en Tandjong Pella, den noordoosthoek van Boero, ongeveer 4 geographische mijlen breed.

Manipa zelf, ook wel Herrea, Basia en Kondea genoemd, is slechts weinig kleiner dan Amblaauw en evenzeer bergachtig. In 1629 had het nog eene bevolking van 3000 tot 4000 zielen, maar in het begin der 17^e eeuw was dat cijfer reeds tot 800 gedaald en thans, 1½ eeuw later, heeft het eiland nog slechts eene bevolking van ruim 700 zielen, welke in acht kampongs of negerijen is verdeeld t. w.

Loehoe.	81	zielen.
Toeban.	84	"
Massawooi.	87	"
Kelang en Assawoedi.	162	"
Toemalehoe.	177	"
Bonoa-Hatoepoeti.	64	"
Toeniwara.	41	"
Totaal.	726	"

Onder die bevolking zijn ruim 600 mohammedanen en nog geene 100 christenen. Zij leven voornamelijk van den handel met Boero, Amboina en de Soela-eilanden en van een weinig landbouw. Volgens eene opgave van den heer J. Olivier Jz. in het 1^e deel zijner "Reizen in den Molukschen Archipel", had Manipa in 1824 eene bevolking van slechts 320 zielen, waarvan 30 te Loehoe, 40 te Toeban, 40 te Massawooi, 60 te Kelang, 20 te Assawoedi, 40 te Toemalehoe, 50 te Bonoa-Hatoepoeti en 40 te Toeniwara. Volgens deze cijfers zou in de laatste 30 jaren tijds de bevolking van Manipa meer dan verdubbeld zijn.

Manipa's geschiedenis is een treurspel. Het eiland is herhaaldelijk door de Kompagnie verwoest en de bevolking vertient om het extirpatiestelsel te handhaven, aan hetwelk de eilanders,

daardoor in hun stoffelijk bestaan benadeeld, zich niet goedschiks wilden of konden onderwerpen.

Thans is het eiland van weinig gewigt. Specerijen worden er sedert lang niet meer gekweekt, evenmin als op Amblaauw, Kelang en Bonoa, en ik zie in de mij beschikbare verslagen nog slechts gewag gemaakt van ruim 11000 klapperboomen, als van de eenige kultuurplant, welke van Manipa eene bijzondere vermelding waardig is geacht. Er schijnt evenwel een overvloed te zijn van sagopalmen. De talrijkheid der herten doch vooral der wilde varkens wordt gezegd een voorname hinderpaal te zijn tegen de uitbreiding van den landbouw. Manipa behoort, even als Kelang en Bonoa, in een administratief opzicht onder de afdeling Hila. De burgers verrigten schutterlijke diensten en erlangen als schutters gouvernements-geweren ten gebruike.

Westelijk van Manipa, in de nabijheid zijner kust, ligt het onbeduidende en onbewoonde eilandje Swangi, even als nabij zijne zuidoostkust het even onbeduidende lage eilandje Toeban. De riffen van Toeban schijnen rijk te zijn aan goede tripangsoorten.

Het eiland Kelang of Hatipoeti of Ijal ligt noordoostelijk van Manipa en is er door de nog geene geographische mijl breede staat Kelang van gescheiden. Het eiland is kleiner dan Manipa doch verheft zich hooger boven de zeevlakte, ofschoon het gezegd wordt nog geene 200 meters hoog te zijn.

In 1629 schatte men zijne bevolking op 400 weerbare mannen, wat duidt op ongeveer 1600 zielen. In 1760 was zij reeds tot 500 zielen versmolten en is sedert geheel van het eiland verdwenen. Kudden van herten en wilde zwijnen weiden thans den door menschen verlaten bodem.

Kelang was overigens nooit van veel belang. Nagelboomen, slechts korten tijd onder de Kompagnie daar aangeplant, werden later op haren last weder uitgeroeid; de sagopalm was er schaarsch en slechts de muskaatnotenboom, de kanariboom en goed timmerhout kwamen er nog vrij overvloedig voor en zijn daar waarschijnlijk nog te vinden.

Een klein onbewoond eilandje, Poeloe Babi, verengt nog den nauwen zeeweg, door welken Kelang is gescheiden van den meest

westelijk gelegen' hoek van Howamohel of het westelijke schier-eiland van Ceram.

In de noordoostelijke verlenging van Kelang, ruim $1\frac{1}{2}$ duitsche mijl van hetzelfde verwijderd, ligt het eiland Bonoa, hetwelk ook wel Boan, Boannoa, Bonno en Buano wordt genoemd. Het eiland heeft een gehakkeld aanzien, is rotsig en onvruchtbaar en niet veel grooter of kleiner dan Kelang en Manipa, doch meer langwerpig van gedaante, bedragende zijne lengte ongeveer 3 duitsche mijlen. Het levert goede houtsoorten op voor den scheepsbouw. Zijne bevolking, in 1629 nog op ongeveer 6000 zielen geschat, doch door de Kompagnie deels verjaagd, deels uitgeroeid, was in 1770 tot een duizendtal zielen versmolten. Sedert is zij in stand gebleven en thans tot een cijfer van bijkans 1500 zielen gestegen. De Bonoarezen zijn voor de helft mohammedanen, terwijl de andere kleinere helft zich christenen noemt. Zij zijn verdeeld in twee negorijen, Bonoa-serani en Bonoaislam, welke aan de zuidoostkust des eilands zijn gelegen. Zij bebouwen den grond alleen tot eigen voeding en onderhoud en drijven handel met Ceram, Hila en omliggende eilanden. Zij munten uit in het vervaardigen van praauwen. In het onderwijs van het christelijke gedeelte der bevolking wordt eenigzins voorzien door een amboineschen schoolmeester, die tevens de godsdienstoefeningen leidt. De Bonoarezen zijn verplicht tot de levering van kalk, gabba-gabba en hout aan het gouvernement. Weinig aan den bodem gehecht, zouden zij gaarne elders zich vestigen, indien zij niet, even als de bevolking van Amboina en de Uliassers, aan het land hunner inwoning gebonden waren.

In het hoofdstuk over Batjan heb ik reeds met een enkel woord melding gemaakt van de verhuizing van Bonoarezen naar Batjan. Dit had plaats in het jaar 1837. Onderlinge geschillen hadden een gedeelte der christenbevolking tot die uitwijking naar Batjan bewogen. De generaal Cleerens, toen gouverneur der Molukken, schijnt zich verplicht te hebben geacht, deze uitgewekenen naar Bonoa te doen terugkeeren en, nadat aanmaningen daartoe vruchteloos waren gebleven, hen in persoon met een onzer

oorlogschepen van Batjan af te halen en naar Bonoa terug te brengen.

Indien de belangen der nagelcultuur op Amboina en de Uliassers het stelsel van grondslavernij, hoe verwerpelijk ook in beginsel, nog noodig maakte, zou zoodanig stelsel gewis geheel overbodig zijn op de eilanden, op welke de specerijkultuur niet verplicht is, maar waar in vroegere tijden de nagelcultuur en handel onmedoogend zijn uitgeroeid en daardoor de bevolkingen in de hartader van haar bestaan gewond.

Er schijnen alzoo geene redenen te bestaan om de bevolkingen van Bonoa, Manipa, Amblaauw enz. onder een stelsel te doen blijven leven, van hetwelk zij slechts de nadelen en geen der voordeelen genieten en het zal kunnen strekken tot bevordering der ontwikkeling van de Molukken, wanneer aan deze volken hunne vrijheid ten deze zal worden teruggegeven.

Met het aanbreken van den dag van den 2ⁿ Oktober bevonden wij ons nabij Wakasihoe, eene mohammedaansche negorij aan de westkust van Hitoe met ruim 700 inwoners, en stoomden verder om den hoek van Allang en langs de met bijkans 1000 zielen bevolkte christennegorij Allang de prachtige baai van Amboina binnen.

De baai van Amboina mag inderdaad prachtig genoemd worden door hare scherpe begrenzing door een lagchend heuvelland, dat meestal met steile hellingen naar de baai daalt doch ook hier en daar eerst overgaat in kleine vlakten, welke de Amboinezen niet hebben nagelaten in cultuur te brengen.

Regenachtig weder verhinderde ons echter de schoone groepen, welke de kusten van Hitoe en Leitimor aanbieden, in hare bevalligheid te aanschouwen. Ofschoon de baai van Amboina in haar eerste derde gedeelte nog de breedte heeft van ongeveer een duitsche mijl, is die breedte schijnbaar veel minder door het hooge kustland en waant men eerder zich in eene breede rivier te bevinden, vooral wanneer men de hoofdplaats Amboina meer nadert, waar de baai allengskens smaller wordt.

Aan de kust van Hitoe, links van ons, passeerden wij achter-

eenvolgens de christen- negorijen Lilibooi (570 inwoners) en Hatoe (260 inwoners) en de mohammedaansche negorij Laha (180 inwoners). Het schiereiland Leitimor is langs de baai van af zijnen westhoek, den hoek van Noesaniwe, tot meer dan een duitische mijl oostwaarts onbewoond. Dan komt men langs de christen negorij Amahoessoe (350 inwoners) en verder aan de christennegorijen Hative-besar (550 inwoners) en Noessaniwe (200 inwoners), welke zich aan de hoofdplaats sluiten.

De Vesuvius kwam ons nabij den ingang der baai te gemoet stoomen en vergezelde de Ambon toen verder weder tot voor de hoofdplaats.

De kust van Leitimor vormt een weinig ten zuiden van de hoofdplaats een' vrij ver westelijk uitspringenden hoek, welke de hoofdplaats lang verbergt voor de nieuwsgierige blikken der de baai binnen komende reizigers. Dezen hoek echter gepasseerd zijnde, wordt men verrast door het gezicht op de stad, welke men geheel in de nabijheid voor zich heeft.

Amboina heeft, van de baai gezien, inderdaad een lief aanzien. Het fort Nieuw-Victoria teekent zich scherp op den voorgrond af en ter weerszijden daarvan de eenvoudig gebouwde doch niet onoogelijke huizen der europesche en chinesche wijken, terwijl de achtergrond wordt ingenomen door de heuvels, welke de kleine vlakte van Amboina naauw omsluiten. De reede was bij onze komst verlevendigd door twee onzer oorlogschepen, het fregat Palembang en de schoenerbrik Rembang, door eene handelsbrik en door een aantal inlandsche vaartuigen.

De reede naderende kwam de havenmeester van Amboina aan boord om zijne diensten aan te bieden bij het ten anker gaan van de Ambon, en dadelijk daarop eene kommissie om den opperlandvoogd te ontvangen bestaande uit den luitenant kolonel militairen kommandant der Molukken, den adsisistent resident magistraat van Amboina, den president van den raad van justitie en den sekretaris van het gouvernement der Molukken, terwijl ook de kommandant van het fregat Palembang en de kommandant van de schoonerbrik Rembang aan boord kwamen om de hooge gasten te verwelkomen. De oorlogsbo-

dems paradeerden, terwijl de overige ter reede liggende vaartuigen vlagden. Wij kwamen op nog geene kabellengte van de kust, voor het fort Nieuw-Victoria ten anker en gingen dadelijk aan wal. Oorverdoovend was het geschutgebulder bij het ter reede komen en het naar wal gaan. De Vesuvius en de Ambon voegden hunne welkomtschoten bij die van de Palembang en Rembang en bij die, welke van de partikuliere vaartuigen en van Nieuw-Victoria werden gelost. Het was een lange rommelende donder, veelvoudig teruggekaatst door de gebouwen der stad en de omliggende heuvels.

Wij ontscheepten aan het havenhoofd, dat voor de waterpoort van Nieuw-Victoria een eindwegs in de baai is uitgebouwd. Daar stond het korps muzikanten van de amboinasche schutterij gereed en verwelkomde de hooge gasten met de muziek onzer volksliederen. Rijtuigen waren daar insgelijks in gereedheid om den landvoogd en zijn gevolg naar Batoegadja, het verblijf van den gouverneur der Molukken over te brengen. De optogt derwaarts had plaats stapvoets, door het fort, over het kasteelsplein en door de met eerebogen, eerepoorten en vlaggen versierde Burgtstraat, te midden van de toegestroomde volksmenigte en van de langs beide zijden van den weg geschaarde militairen en leden der schutterij.

Te Batoegadja werd het hooge reisgezelschap luisterrijk ontvangen. Ook het gevolg werd te Batoegadja gelogeerd.

HOOFDSTUK V.

AMBOINA.

Bestemming der dagen van het verblijf te Amboina. — Korte beschrijving van het eiland. — Hitoe en Leitimor. — Geologische opmerkingen. — Flora. — Fauna.

Het lag in het reisplan, dat wij slechts eenige dagen op het eiland Amboina zouden doorbrengen. Den 2ⁿ Oktober ter hoofdplaatse aangekomen, zouden wij 6 dagen later weder van daar vertrekken om een' togtje naar de oostkust des eilands te doen en den 9ⁿ Oktober van de negorij Waai over te steken naar het eiland Saparoea.

Van die weinige dagen verblijfs ter hoofdplaatse van het gouvernement der Molukken was de eerste bestemd tot rustdag; de tweede tot de officiële voorstelling van de ambtenaren, officieren, kollegiën en voorname ingezetenen en tot de inspektie van de troepen en de schutterij; de derde tot de bezigtiging van het fort, van het hospitaal, het stadhuis en andere landsgebouwen; de vierde tot een togtje naar Batoelobang en het bezoek der scholen; de vijfde tot een togtje naar de negorijen van midden Leitimor; terwijl de zesde dag, een zondag zijnde, als rustdag zou beschouwd worden.

Hoezeer ik wel gewenscht had, dat voor het verblijf op het eiland eene grootere tijdruimte ware bepaald geworden, ten einde

in de gelegenheid te zijn meerdere togten in andere rigtingen op de beide schiereilanden te ondernemen, was toch de omschrevene tijdruimte voldoende om over meerdere punten, deze belangrijke bezitting betreffende, eene nadere en gedeeltelijk juistere kennis te erlangen dan in de reeds zeer talrijke geschriften over Amboina is geboekt. Gunstiger nog zou die gelegenheid zijn geweest, indien ik mij gevoegelijk had kunnen onttrekken aan de talrijke inspekties en feesten en indien het veelal regenachtige weder niet meerdere plannen onuitgevoerd had moeten doen blijven.

Wanneer men van Amboina spreekt, is het noodig, om verwarring te voorkomen, dat men aanduidt, wat men onder Amboina verstaat. Het is hiermede als met Ternate, zooals in de vorige afdeeling van dit reisverhaal reeds is ontvouwd.

Amboina, als *residentie*, omvat de eilanden, in het 1° hoofdstuk opgesomd.

Amboina, als *eiland*, omvat natuurlijk slechts het eiland.

Amboina, als *afdeeling*, omvat het grootste gedeelte van het *eiland*, met uitsluiting van de west- en noordkust van Hitoe.

Amboina, in *engeren zin*, beteekent slechts de hoofdplaats.

In dit hoofdstuk zal ik trachten eenige nadere kennis te geven van het *eiland* Amboina.

Het eiland is in talrijke werken zoo dikwerf vermeld, dat het overbodig kan schijnen, op nieuw eene beschrijving daarvan te geven. Ik zal mij dan ook slechts bepalen tot eene korte schets, terwijl ik daarbij gelegenheid zal hebben te wijzen op de leemten, welke thans nog, na ons zoo langdurig bezit, ten opzichte van vele wetenswaardige punten betrekkelijk dit belangrijke eiland bestaan.

Amboina kan men beschouwen als te bestaan uit twee schiereilanden, welke slechts door eene smalle strook alluvieterrein van ruim 1100 meters breedte met elkander zijn verbonden. Deze eilanden, Hitoe en Leitimor, liggen nagenoeg evenwijdig aan elkander, in eene rigting van het zuidwesten naar het noordoosten, Hitoe ten noorden van Leitimor. De baai van Amboina scheidt Leitimor in nagenoeg zijne geheele lengte van Hitoe en is zelve

door de landengte van Baguala gescheiden van de baai van Baguala, een diepe inham tusschen de zuidoostkust van Hitoe en de oostkust van Leitimor. Hitoe heeft eene lengte-uitgestrektheid, van 29 minuten of ruim 7 geographische mijlen en eene breedte, welke tusschen 4 en bijkans 10 minuten of 1 en $2\frac{1}{2}$ mijlen verschilt. Leitimor's grootste lengte bedraagt nog niet de helft van die van Hitoe. Het heeft de gedaante van een' driehoek, welks smalle grond op de baai van Baguala rust en welks top, de hoek van Noessaniwe, den oostelijken ingang der baai van Amboina begrenst.

Hitoe en Leitimor hebben hun ontstaan aan eene zelfde geologische oorzaak te danken. In een vroeger geologisch tijdperk, toen Amboina nog onder de zeevlakte was bedolven, bestond het toekomstige eiland nog slechts uit banken van jongeren zandsteen. Op die banken vestigden zich banken van polypen en toen talloze geslachten dezer dieren elkander hadden opgevolgd, werden zandsteen en polypenbanken door vulkanische krachten opgeheven tot hoog boven de zeevlakte. Bij die opheffing werd de koraalbank door den zandsteen doorboord en ter zijde geworpen en op Hitoe werd zelfs de zandsteen uiteengedreven door de trachietische of basaltische massen van het aardbinnenste en de daarop rustende gekristalliseerde aardkorst. Deze oorsprongsgeschiedenis is thans nog (nog) op het eiland zelf te lezen, in zijne gesteenten en in hunne algemeene rangschikking.

Wanneer men een' togt maakt dwars over Leitimor, bijv. van Amboina naar Ema, trekt men eerst over kalkheuvels, dan over zandsteenheuvels, die het hogere middengedeelte van Leitimor innemen, en dan nogmaals over kalkheuvels. De kalk is polypenkalk, de zandsteen van jongere vorming. Als een bewijs, dat in de geologische tijden hier ook eene vegetatie heeft gebloeid, vertoon en zich op enkele plaatsen nesten of zwakke lagen van bruinkolen. Op anderen plaatsen, zelfs op Leitimor, vindt men ook serpentijn en veldsteen-porfier, zooals bij Batoemerah, in de nabijheid der hoofdplaats Amboina.

Is het op Hitoe anders? Van Hitoe heb ik slechts den zuidoosthoek bezocht, maar de gegevens, welke ik bij verschillende

schrijvers vermeld vind, duiden er op, dat daar insgelijks de kustgedeelten polypenheuveld, en de meer binnenwaarts gelegene streken zandsteenheuveld tot bodem hebben. Maar het voorkomen van graniet- en trachiet-gesteenten duidt er tevens op, dat tijdens Hitoe's opheffing ook hier en daar de zandsteenlagen zijn verbroken door de oudere gekristalliseerde aardkorst en zelfs door de deze korst opgeheven en doorboord hebbende gesmoltenen massen van het aardbinnenste. Thans nog duidt het aanwezig van solfataren aan den Wawani, dat de vulkanische werkingen op Amboina zich niet slechts bepalen tot de daar zoo veelvuldige aardbevingen.

Ook op enkele plaatsen van Leitimor schijnt graniet doorbroken te zijn, daar ik vermeld zie, dat zich de bij negorij Roebang (zeker Roetong) in het noorden van Leitimor een heuvel bevindt van eenige honderden voeten hoogte, welke geheel uit graniet zou bestaan.

Hitoe en Leitimor zijn beide zeer bergachtige landen. Gelijk Hitoe veel grooter is dan Leitimor, verheft het zich ook aanmerkelijk hooger boven de zee. Twee hoogere toppen, de Latoea en Wawani, beide in de westelijke helft van Hitoe en van de hoofdplaats Amboina uit zichtbaar, reiken tot meer dan 1000 meters boven de zeevlakte en in het noordoostelijke gedeelte van Hitoe bevindt zich een nog hooger gebergte, gekroond door den top van den Salhoetoe, die zich tot meer dan 1200 meters boven de zeevlakte verheft.

Leitimor daarentegen, hoezeer even bergachtig in zijne geheele uitgestrektheid als Hitoe, heeft geene toppen, welke hooger zijn dan ruim een zeshonderdtal meters. Slechts de Nonna en de Hori bereiken zoodanige hoogte.

De wijze van ontstaan van Hitoe en Leitimor heeft Amboina gemaakt tot een eiland, opmerkelijk door de veelheid en de aaneenschakeling van bergachtige terreinen en door de spaarzaamheid en geringe uitgestrektheid van vlakten. Van vlakten is op Amboina nauwelijks sprake, ten zij hier en daar aan de kusten, waar de voet van het heuvelland door strooken alluvialen grond is bedekt. Rivieren van eenige belangrijkheid

konden op Amboina evenmin gevormd worden. De rigting dier rivieren vormt in het algemeen een' min of meer regten hoek met de lengte-as der beide schiereilanden, en hoe talrijke kronkelingen zij door het hakkelige terrein ook hebben moeten maken, alvorens zij de zee konden bereiken, was toch de afstand van het midden des eilands tot aan het strand te gering, om de vorming van grootere stroomen toe te laten.

Amboina's geologische gesteldheid heeft van invloed moeten zijn op zijne vegetatie, op zijne fauna, op den aard en de bedrijvigheid zijner bevolking.

De voorwaarden van het terrein zijn der vegetatie en den landbouw geenszins gunstig. De algemeenheid der kalkachtige en zandsteenachtige gronden en het veelvoudig afgebrokene daarvan, de afwezigheid van grootere rivieren of van verzamelplaatsen van zoetwater van eenigen omvang, ter besproeiing van omliggende terreinen, maken Amboina tot een rotsig en betrekkelijk weinig vruchtbaar eiland, welks vegetatie slechts in de hoogere streken van Hitoe en in eenige ravijnen weelderig is te noemen en waar aan geregelden graanbouw van eenigen omvang niet te denken valt.

De gesteldheid van het terrein heeft dan ook de kultuur bepaald. Sagobosschen bedekken hier en daar de kleine moerassige kustvlakten. Andere kustvlakten zijn voornamelijk beplant met vruchtboomen en aardvruchten. De heuvelen bergachtige streken voeden kajoepoeti- en kanari-bosschen en de nagelboom bloeit daar bij voorkeur op de berghellingen deels in het wild, deels door den mensch aangeplant en verzorgd. De heuvels zijn in het algemeen met eene slechts schrale vegetatie bekleed, onder welke melastomen, akaciën en varens in meerdere vormen en hier en daar in talrijke individu's uitkomen, terwijl het hoogere geboomte zich grootendeels heeft zamengedrongen in de ravijnen, waar de bodem het een' vasteren grondslag aanbod, en een grooter vochtgehalte van lucht en bodem het een ruimer voedsel kon bereiden. Op vele plaatsen is de strandvegetatie rijk aan klapperpalmen, aan bintangor, aan pandanen, hoetoe, katappan (*Terminalia katappan*), goemila, kanari (*Canarium commune*), gomoe (*Artocarpus incisa*), potjoan, varens,

zelfs boomvarens melastomen, kajoetimoe, kinar, kojawas, kener, en zelfs orchideën. Op enkele moerassige stranden tieren rhizophoren, even als elders op gelijke plaatsen. Zwarte bosschen vindt men slechts om en op het hoogere gebergte van Hitoe. Daar is een rijkdom en veelsoortigheid van gewassen, welke nog slechts gedeeltelijk is bekend en welke nog op een' tweeden Rumphius wacht, om onze kennis daarvan op een meer voldoende standpunt te brengen. Inderdaad, hoeveel ook door Rumphius omtrent Amboina's flora aan het licht moge zijn gebragt, en hoeveel ook nog in de ruim anderhalve eeuw, die sedert is verlopen, en vooral in de laatste tientallen jaren, door Zippelius en den heer Blume, de kennis aan plantenvormen van Amboina moge zijn uitgebreid, is het beeld van die flora nog te ontwerpen en heeft de reis van den gouverneur generaal Duymaer van Twist aangetoond, door de verzamelingen van levende planten, welke toen voor den plantentuin te Buitenzorg zijn gemaakt, dat zelfs in de bewoonde en veel bezochte streken van het eiland nog meerdere sierlijke planten bloeijen, van welke de wetenschap nog geene kennis draagt. Wat men alzoo van een nader onderzoek van Amboina's wouden en vooral van zijne bergbosschen mag verwachten, schijnt niet twijfelachtig.

Wenschelijk zou het zijn, dat een kruidkundige op zich name, volledige lijsten op te maken van alle planten, welke tot dusverre, zoowel van Amboina als van andere moluksche eilanden bekend zijn geworden. Dergelijke lijsten zijn onmisbaar voor de studie der geographische botanie der Molukken en ontbreken nog geheel en al. De kennis der moluksche planten is thans verspreid in eene menigte grootere en kleinere werken, welke niet alle in Nederlandsch Indië aanwezig zijn. Ik moet mij alzoo van eene zamenstelling van zoodanige lijsten onthouden, vermits ik ze op verre na niet volledig zou kunnen geven.

Het dierenleven op Amboina is tamelijk rijk aan vormen.

Van de zoogdieren kent men, de tamme dieren niet medege-rekend, een vierentwintigtal soorten. Twee daarvan, de doejong en kasjelot, behooren tot de zee fauna. Van de landzoogdieren bestaat de grootste helft uit vleermuizen van de geslachten der bladneuzen, harpiën, vliegende honden, enz. De vierhandige dieren schijnen op Batjan hunne meest oostelijke woonplaats

in den Archipel te hebben en ontbreken geheel op Amboina. Van verscheurende dieren leven op Amboina geene andere dan een paar soorten van civetten en eene spitsmuis. Drie soorten van koeskoes vertegenwoordigen er de orde der buideldieren, de gewone rat en de sierlijke vleugelmuis de orde der knaagdieren en het moluksche hert de orde der herkaauwers (1).

Ten opzichte van de vogelfauna van Amboina is de bestaande kennis nog gering te noemen. Ik zie van daar nog geene 40 soorten vermeld (2) waaronder slechts een paar roofvogels, een jaarvogel, den bouwer der kostbare eetbare vogelnestjes, eenige honigzuigers, winterkonings en andere zingvogels, eenige klimvogels, waaronder een koekoek en meerdere soorten van papegaaijen, en voorts eenige soorten van duiven, hoenders, steltloopers en zwemvogels. Onder die vogels verdienen meer-

(1) De thans bekende zoogdier-soorten van Amboina zijn: *Hipposideros bicolor* Gr., *Hipposideros speoris* Geoffr., *Phyllorhina nobilis* Gr., *Asellia tricuspidata* Gr., *Trilatitius blepotis* Gr., *Pteropus funereus* Temm., *Pteropus phaiops* Temm., *Pteropus chrysoproctus* Temm., *Pteropus griseus* Geoffr., *Xantharpya amplexicaudata* Gr., *Macroglossus minimus* Gr., *Harpyia cephalotes* Peronii Geoffr., *Viverra zibetha* L., *Viverra tangalunga* Gr., *Sorex myosurus* Pall., *Cuscus orientalis* Gr., *Cuscus chrysorrhos* Gr., *Cuscus maculata* Less., *Mus decumanus* Pall., *Pteromys elegans* S. Müll., *Rusa moluccensis* Gr., *Halicore dugong* F. Cuv., *Physeter macrocephalus* Cuv.

(2) *Nisus hiogaster* S. Müll., *Strix magica* S. Müll., *Collocalia nidifica* Gr., *Calao ruficollis* Bp., *Nectarinia zenobia* Schl. Müll., *Nectarinia aspasia* Schl. Müll., *Dicaeum erythrothorax* Less., *Ceyx lepida* Temm., *Todiramphus diops* Bp., *Todiramphus lazuli* Bp., *Trichophorus flavicaudus* Bp., *Lamprotornis cantor* Temm., *Lamprotornis metallicus* Temm., *Myiagra manadensis* Bp. (*Muscicapa manadensis* Q.G.), *Pachycephala macrorhynchus* Strickl., *Trichoglossus ornatus* Vig., *Trichoglossus haematodus* Wagl., *Eos ruber* Wagl., *Eclectus grandis* Wagl., *Eclectus puniceus* Bp., *Cuculus lucidus* S. Müll., *Eudynamis picatus* S. Müll., *Eudynamis punctatus* S. Müll., *Columba (Peristera) javanica* Less., *Columba (Ectopistes) Reinwardtii* Less., *Columba littoralis* Temm., *Columba tigrina* Temm., *Columba superba* Temm., *Columba aenea* Temm., *Columba perspicillata* Temm., *Columba phasianella* Temm., *Columba malaccensis* Temm., *Columba viridis* Temm., *Columba luctuosa* Temm., *Megapodius rubripes* Temm., *Megapodius Freycineti* Q.G., *Parra gallinacea* Temm., *Numenius minor* S. Müll., *Sterna velox*.

dere honigzuigers, duiven en papegaaijen bijzondere opmerking wegens hunne schitterende kleuren. Enkele duiven (*Columba viridis*, *superba* en *Reinwardtiana*) en de metaalglanzige lamproornis azen op de vruchten der nagelen, terwijl de roshalzige jaarvogel de muskaatnoten verslindt en voortplant, even als de befaamde noteneters (*Columba aenea* en *perspicillata*).

Meer dan van Amboina's vogels, weten wij van zijne kruipende dieren. Tot op den tegenwoordigen tijd zijn 36 soorten van reptiliën van Amboina bekend geworden en door mijne eigene onderzoekingen heb ik daaraan nog 10 soorten kunnen toevoegen (1) en het geheele cijfer alzoo op 46 brengen. Van die soorten behooren 3 tot de schildpadden, waaronder de gewone groene zeeschildpad en de karetschildpad; 20 tot de hagedissen, waaronder de gewone krokodil, de gewone en goudspikkelige leguaan, de amboinasche *istiurus*, de tweehoorige kameleon, 5 gekko's en tijtjaks, de gestreepte draak en 7 skinken; 20 tot de slangen, waaronder 1 petola- of sawahslang, 6 echte gifslangen (drie zeeslangen, de brilslang, de geringde bungarus of belan en de roodbekkige driehoekkopsslang of de bilodak der Javanen), en 3 tot de kikvorschen (2). Verreweg de meeste dezer soorten

(1) In mijn kabinet bevinden zich 21 reptiliën, welke ik deels zelf te Amboina heb verzameld, deels van daar ontvangen. Deze soorten zijn: *Cistudo amboinensis* Gr., *Platydactylus vittatus* Cuv., *Hemidactylus variegatus* Cuv., *Istiurus amboinensis* Cuv., *Bronchocela cristatella* Kaup, *Draco lineatus* Daud., *Eumeces Freycinetii* DB., *Eumeces Lessonii* DB., *Euprepes Sebae* DB., *Lygosoma brachypoda* DB., *Lygosoma smaragdina* DB., *Ophthalmidion crassum* A. Dum., *Enygrus carinatus* Wagl., *Tropidonotus quincunciatus* Schl., *Tropidonotus vittatus* Schl., *Tragops prasinus* Wagl., *Triglyphodon irregulare* DB., *Bungarus annularis* Daud., *Naja tripudians* Wagl., *Trigonocephalus rhodostoma* Rwdt en *Hyla cyanea* Daud.

(2) De bedoelde 46 soorten zijn de volgende: *Cistudo amboinensis* Gr., *Chelonia viridis* Schw., *Chelonia imbricata* Schw., *Crocodylus biporcatus* Cuv., *Chamaeleo bifidus* Brongn., *Platydactylus vittatus* Cuv., *Platydactylus monorchis* Schl., *Hemidactylus marginatus* Cuv., *Hemidactylus frenatus* Cuv., *Hemidactylus variegatus* Cuv., *Varanus bivittatus* DB., *Varanus chlorostigma* DB., *Istiurus amboinensis* Cuv., *Lyriocephalus margaritaceus* Merr., Bron-

zijn ook over andere Moluksche en Soendasche eilanden verbreid. Geene enkele is Amboina's fauna eigen.

De vischfauna van Amboina heeft reeds in de oudere tijden meer bijzonder de aandacht getrokken. Valentyn heeft reeds in het begin der vorige eeuw de afbeeldingen van eenige honderden vischsoorten publiek gemaakt en de natuurkenners der vorige eeuw in verbazing gebracht over den rijkdom en de vreemdsoortigheid der vischvormen van Amboina's wateren. Hoezeer die afbeeldingen deels zeer overdreven en deels geheel onherkenbaar zijn, is in den lateren tijd gebleken, dat aan nagenoeg alle de natuur ten grondslag was gelegd. Maar het is tevens bewezen, dat die afbeeldingen niet voorstellen, enkel amboinasche visschen, waarvoor Valentyn ze uitgaf, maar dat zij oorspronkelijk vervaardigd zijn naar visschen, op de meest verwijderde punten van den Indischen oceaen en de Soenda-moluksche wateren gevangen. Niettemin is uit mijne onderzoekingen gebleken, dat Amboina's vischfauna nog oneindig rijker is, dan Valentyn die met al zijne dwalingen had voorgesteld, kennende ik thans reeds meer dan 620 vischsoorten, welke in de wateren van Amboina zijn gevangen en zich, op weinige uitzonderingen na, alle in mijn kabinet bevinden.

Niet minder belangstelling dan de visschen wekten in den ouden tijd ook Amboina's schaal- en schelpdieren.

De eerste eenigzins beteekenende kennis van Amboina's schaal-

chocela cristatella Kaup, Draco lineatus Daud., Cyclodus Boddaertii DB., Euprepes Sebae DB., Eumeces Lessonii DB., Eumeces Freycinetii DB., Lygosoma brachypoda DB., Lygosoma taeniolata DB., Lygosoma smaragdina DB., Ophthalmidion crassum A. Dum., Python reticulatus Gr., Liasis amethystinus Gr., Enygrus carinatus Wagl., Dendrophis picta Boie, Lycodon aulicum Boie, Lycodon modestum Schl., Tropicodonotus quincunciatus Schl., Tropicodonotus vittatus Schl., Brachyorrhos albus Kuhl, Cerberus boaeformis DB., Tragops prasinus Wagl., Chrysopelea rhodopleuron Boie, Triglyphodon irregulare DB., Hydrophis colubrina Schl., Hydrophis pelamis Schl., Hydrophis pelamidioides Schl., Bungarus annularis Daud., Naja tripudians Wagl., Trionocephalus rhodostoma Rwdt, Rana grunniens Daud., Hyla cyanea Daud., Bufo minimus Less.

dieren heeft de wetenschap te danken aan Georg Everhard Rumph. Na zijne onderzoekingen evenwel is de kennis ten deze betrekkelijk weinig vooruitgegaan en raadpleegt men de tegenwoordige literatuur, dan vindt men slechts ruim een dertigtal soorten vermeld, als met eenige zekerheid tot Amboina's carcinologische fauna te brengen (1). Zeker eene weinig bevredigende uitkomst, verkregen na drie eeuwen vestiging van het europesche gezag aldaar. Tijdens mijn verblijf te Amboina verzamelde ik niet minder dan 38 soorten, van welke slechts elf van daar bekend waren en meerdere van welke nieuw zijn voor de wetenschap. Ik heb alle die soorten reeds bepaald en de nog onbekende beschreven in mijne „Recherches sur les Crustacés de l'Inde Archipelagique”, welke worden gedrukt in de Acta Societatis Scientiarum Indo-Neêrlandicae (2).

(1) *Criocarcinus superciliosus* Guér., *Micippe cristata* Leach, *Egeria arachnoides* Latr., *Lambrus longimanus* Leach, *Lambrus Rumphii* Blkr., *Lambrus contrarius* Edw., *Parthenope horrida* Latr., *Carpilius maculatus* Edw., *Xantho octodentatus* Edw., *Oceanus crucifer* DH., *Charybdis sexdentatus* DH., *Neptunus pelagicus* DH., *Gelasimus Marionis* Edw., *Macrophthalmus incisus* Edw., *Pseudograpsus penicilliger* Edw., *Calappa fornicata* Fab., *Matuta victor* Fab., *Leucosia urania* Lichtst., *Myra fugax* Leach, *Dromia Rumphii* Edw., *Ranina dentata* Latr., *Ranina dorsipes* Latr., *Pagurus Gaimardi* Edw., *Cenobita perlata* Edw., *Birgus latro* Leach, *Thenus orientalis* Edw., *Palemon ornatus* Oliv., *Squilla maculata* Lam., *Gonodactylus scyllarus* Latr., *Limulus moluccanus* Latr.

(2) De voor de Amboina en gedeeltelijk ook voor de wetenschap nieuwe soorten mijner verzameling zijn: *Doclea hybrida* Edw., *Doclea Sebae* Blkr., *Cancer ocijroë* Herbst, *Rüppellia micracanthus* Blkr., *Zozymus roseus* Blkr., *Neptunus sanguinolentus* DH., *Thalamita? natator* Edw., *Calappa cristata* Latr., *Calappa gallus* Edw., *Calappa tuberculata* Fab., *Dorippe polytrichos* Blkr., *Callianassa leiochir* Blkr., *Scyllarus amboinensis* Blkr., *Galathea elegans* White, *Palinurus melanotaenia* Blkr., *Pagurus punctulatus* Oliv., *Pagurus Herbstii* Blkr., *Squilla nepa* Latr., *Gonodactylus chiragra* Latr., *Palemon amboinensis* Blkr., *Palemon Brongniartii* Blkr., *Palemon Dumerilii* Blkr., *Palemon Edwardsii* Blkr., *Hippolyte Hasseltii* Blkr., *Penaeus monodon* Fab., *Penaeus canaliculatus* Oliv., *Stenopus hispidus* Latr.

Van de kennis der amboinasche arachniden bestaat nog nauwelijks een begin. *Solpuga chelicornis* Licht., *Plectana Lepelletieri* Walck. en *Gastracantha Audouini* Guér. zijn de eenige spinnen, welke ik in de registers der wetenschap van Amboina zie vermeld.

Ten opzichte van de insekten is men meer gevorderd, alhoewel slechts ten opzichte van de orden der vlinders en torren en regtvleugeligen, latende die der halfvleugeligen, vliesvleugeligen, tweevleugeligen enz. nog bijkans alles te wenschen over. Van de amboinasche vlinders of schubvleugelige insekten zijn thans ongeveer 65 soorten (1) in de verschillende werken vermeld, doch het zijn voornamelijk slechts de dagvlinders, de papilioniden, welke bekend zijn geworden. De schemering- en nachtvlinders van Amboina, en deze zijn zeker niet minder talrijk dan de overige, zijn op eenige weinige na alle tot nog toe onbekend gebleven.

(1) *Ornithoptera priamus* Boisd., *Ornithoptera remus* Boisd., *Ornithoptera amphimedon* Boisd., *Ornithoptera helena* Boisd., *Ornithoptera hellen* Boisd., *Papilio codrus* Fab., *Papilio eurypilus* L., *Papilio sarpedon* L., *Papilio deiphobus* L., *Papilio ulysses* L., *Papilio Blumei* Boisd., *Papilio severus* Cram., *Papilio gambrisius* Cram., *Papilio amphitrion* Cram., *Papilio drusus* Cram., *Papilio aristaeus* Cram., *Papilio polydorus* L., *Papilio alphenor* Cram., *Pieris isse* God., *Pieris philyra* God., *Pieris darimene* Boisd., *Pieris ada* God., *Pieris albina* Boisd., *Pieris eleonora* Boisd., *Pieris placidia* God., *Pieris liberia* God., *Iphiaes leucippe* Boisd., *Terias candida* Boisd., *Terias ignatia* Boisd., *Damis Sebae* Boisd., *Damis hylas* Guér., *Simoethes pandu* Boisd., *Lycæna Duponchellii* Boisd., *Hamadryas assaricus* Boisd., *Euplaea eunice* Boisd., *Euplaea melina* Boisd., *Euplaea alcathoë* Boisd., *Danaïs juventa* God., *Cethosia cydippe* God., *Argynnis egista* God., *Argynnis lampetia* God., *Argynnis erymanthis* God., *Cyrestis thyonæus* Boisd., *Vanessa arsinoë* Boisd., *Nymphalis herminia* Boisd., *Lexias europus* Boisd., *Minetra sylvia* Boisd., *Melanites melaleuca* Boisd., *Limenites venilia* Boisd., *Diadema alimena* Boisd., *Diadema pipleis* Boisd., *Cyllo constantia* Boisd., *Satyrus manipa* Boisd., *Satyrus remulia* Boisd., *Satyrus hesione* Fab., *Satyrus mineus* Fab., *Hyodes jairus* Boisd., *Thymele Feisthamelii* Boisd., *Hazis militaris* Boisd., *Callimorpha lemnia* Boisd., *Glaucopis irius* Boisd., *Aganais caricæ* Boisd., *Nyctipao ephesperis* Hb., *Phyllodes conspicillator* Boisd., *Phyllodes inspicillator* Guér.

De van Amboina bekend gewordenen schildvleugelige insecten zijn nog weinig in getal met betrekking tot den grooten rijkdom dezer orde aan soorten. Ik zie van daar slechts 28 soorten vermeld (1). Van de regtvleugelige insecten van Amboina is insgelijks nog slechts ruim een twintigtal soorten bekend (2). Van de halfvleugeligen kent men slechts 3 soorten (3) even als van de peesvleugeligen (4) en slechts 2 vliesvleugeligen (5), terwijl *Laphria spectabilis* Guér., tot nog toe de eenige vertegenwoordigster is van onze kennis der amboinasche tweevleugelige insecten.

Van Amboina's ringwormen kent men tot nog toe slechts *Borlasia quadripunctata* QG.

Na de kennis der visschen mag men zeggen, dat die van

(1) *Cicindela decemguttata* Fab., *Diceros plagiatus* Gor. Perch., *Protactia taciturna* Burm., *Cetonia xanthopus* Boisd., *Scarabaeus atlas* Boisd., *Euchlora chlorotica* Guér., *Amarygmus jodicollis* Guér., *Upis sulcigera* Boisd., *Gnoma girafa* Guér., *Tmesisternus septempunctatus* Boisd., *Lamia hercules* Boisd., *Lamia fasciolata* Boisd., *Saperda sobrina* Boisd., *Phyllocharis bicincta* Guér., *Adorium Olivieri* Guér., *Crioceris Goryi* Guér., *Colymbetes lineatus* Guér., *Otiorhynchus mutilatus* Boisd., *Alcides sulcatus* Schoenh., *Geonemus gemmans* Chev. Schoenh., *Apocyrtus aeneus* Schoenh., *Eupholus Chevrolatii* Guér., *Sipalus granulatus* Boisd., *Callirhipis Dejeanii* Latr., *Podontia tricolor* Chev., *Cistela luteola* Guér., *Notoxus quadrimaculatus* Guér., *Coccinella arcuata* Fabr.

(2) *Mantis valida* Hag., *Mantis oligoneura* DH., *Mantis timorensis* DH., *Phasma [Cyphocrania] gigas* L., *Phasma [Cyphocrania] maculatum* Oliv., *Phasma [Cyphocrania] viridanum* DH., *Phasma [Bacteria] femoratum* Stok., *Phasma [Pachymorpha] coronatum* DH., *Acridium [Acridium] ruficorne* F., *Acridium Gohieri* Charp., *Acridium [Oxya] velox* F., *Acridium [Oxya] dimidiatum* DH., *Acridium [Oxya] humile* S., *Acridium [Oxya] luteolum* S., *Locusta [Phyllophora] speciosa* Thunb., *Locusta [Pseudophyllus fenestrata]* Stoll [of *myops* Serv.], *Locusta [27] laticeps* DH., *Locusta [Conocephalus] oxycephala* Stoll, *Locusta [Mecopoda] javana* L., *Locusta [Locusta] armata* Guér., *Locusta [Conocephalus] mucro* DH.

(3) *Eurymela Lessonii* Boisd., *Scutellera dilaticollis* Guér., *Anisocelis abdominalis* Guér.

(4) *Libellula elegans* Guér., *Libellula apicalis* Guér., *Mantispa grandis* Guér.

(5) *Crocisa lamprosoma* Boisd., *Stephanus coronator* Boisd.

Amboina's weekdieren het meest gevorderd is. Wel kent men van daar nog slechts eene enkele soort van draadpoot, *Pollicipes mitella* Sow., en zijn van de waarschijnlijk talrijke vormen van cephalopoden van Amboina nog slechts enkele in de wetenschap bekend geworden, zooals de gewone nautilus, enkele argonauten en Peron's spirula, welker merkwaardigheid als voorwereldlijke vormen en welker sierlijkheid ze reeds in oude tijden boven andere deed opmerken (6), maar daarentegen is een groot aantal gastropoden en schelpdieren ter onzer kennis gekomen. In vroegere tijden hebben de inspanningen van liefhebbers van hoorns en schelpen, in de latere tijden meer de wetenschappelijke zin van de nieuwere dierkundigen er toe bijgebracht, om de oneindige vormverscheidenheid der bekleedsels en der inwendige bewerktuiging van de dieren dezer klassen toe te lichten. De bekende hoorns en schelpen van Amboina zijn sedert Rumphius en Valentyn, die de eerste belangrijke verzamelingen van goede afbeeldingen daarvan hebben gegeven, in talrijke oudere en nieuwere prachtwerken, doch meestal verspreid, afgebeeld. Vele uit de Molukken afkomstige hoorns en schelpen zijn evenwel als amboinasche opgegeven, alhoewel ze van Boero, Ceram en andere Moluksche eilanden afkomstig waren. Van vele andere moluksche hoorns en schelpen daarentegen zie ik de juiste plaats van voorkomen niet vermeld, hoezeer het vermoedelijk is, dat velen daarvan ook om Amboina leven. Van deze laatste kan in een overzicht van Amboina's fauna natuurlijk geene sprake zijn, terwijl men die soorten, welke men als bewoonsters van Amboina's wateren heeft opgegeven bij nadere kennis der woonplaatsen waarschijnlijk uit de lijsten hunner fauna zal moeten schrappen.

Van de gastropoden zijn tot heden toe minstens 275 als am-

(6) *Spirula Peronii* Lam., *Nautilus pompilius* L., *Argonauta argo* L., *Argonauta tuberculosa* Lam., *Argonauta nitida* Lam. Bovendien nam ik zelf te Amboina nog waar *Octopus rugosus* en eenige andere acht- en tienpootige cephalopoden, welke ik, naar de nieuwere werken over deze klasse, niet heb kunnen bestemmen.

boinasche vermeld (1) waaronder meer dan 230 kamkieuwigen (t. w. ongeveer 23 vleugelhoorns, 41 kegelhoorns, 1 torenhoorn, 60 purperhoorns, 20 helmhoorns, 14 mijterhoorns, 10 olijfhoorns,

(1) I *Kamkieuwigen*. a. *Vleugelhoorns*. *Pterocera lambis* Lam., *Pterocera millepeda* Lam., *Pterocera scorpio* Lam., *Pterocera chiragra* Lam., *Strombus latissimus* L., *Strombus gallus* L., *Strombus laciniatus* Chemn., *Strombus bituberculatus* Link, *Strombus lentiginosus* L., *Strombus auris dianaë* L., *Strombus gibberulus* L., *Strombus luhuanus* L., *Strombus canarium* L., *Strombus vittatus* L., *Strombus taeniatus* QG., *Strombus epidromis* L., *Strombus succinctus* L., *Strombus troglodytes* Lam., *Strombus tridentatus* Lam., *Strombus urceus* L., *Strombus plicatus* Lam., *Strombus floridus* Lam., *Rostellaria fusus* Hinds, *Terebellum subulatum* Lam. b. *Kegelhoorns*. *Conus marmoreus* L., *Conus imperialis* L., *Conus fuscatus* Born., *Conus minimus* L., *Conus hebraeus* L., *Conus arenatus* Brug., *Conus fustigatus* Brug., *Conus geographus* L., *Conus litteratus* L., *Conus tessellatus* Brug., *Conus generalis* L., *Conus virgo* L., *Conus capitaneus* L., *Conus mustelinus* Brug., *Conus vexillum* Martini, *Conus miles* L., *Conus ammiralis* L., *Conus genuanus* L., *Conus siamensis* Brug., *Conus glaucus* L., *Conus achatinus* Chemn., *Conus cinereus* Brug., *Conus mercator* L., *Conus betulinus* L., *Conus figulinus* L., *Conus proteus* Brug., *Conus augur* Brug., *Conus acuminatus* Brug., *Conus lithoglyphus* Brug., *Conus testudinarius* Martini, *Conus aurisiacus* L., *Conus striatus* L., *Conus spectrum* L., *Conus cervus* Lam., *Conus stercus muscarum* L., *Conus dux* Brug., *Conus nussatella* L., *Conus aulicus* L., *Conus pennaceus* Born., *Conus radiatus* Gmel., *Conus aureus* Brug. c. *Torenhoorns*. *Pleurotoma babylonia* Lam. d. *Purperhoorns*. *Fusus colus* Lam., *Fusus probosciferus* Lam., *Fusus laneca* Desh., *Fasciolaria tulipa* Lam., *Fasciolaria trapezium* Lam., *Turbinella pyrum* Lam., *Turbinella ceramica* Lam., *Turbinella cornigera* Lam., *Turbinella leucozonalis* Lam., *Pyrula canaliculata* Lam., *Pyrula melongena* Lam., *Pyrula ficus* Lam., *Pyrula ternatana* Lam., *Pyrula papyracea* Lam., *Pyrula galeodes* Lam., *Pyrula angulata* Lam., *Murex cornutus* L., *Murex brandaris* L., *Murex crassispira* Lam., *Murex tenuispina* Lam., *Murex haustellum* L., *Murex inflatus* Lam., *Murex axicornis* Lam., *Murex microphyllus* Lam., *Murex saxatilis* Lam., *Murex scorpio* L., *Murex vitulinus* Lam., *Tritonium* [*Triton* Lam.,] *variegatum* Cuv., *Tritonium lampas* Cuv., *Tritonium lotorium* Cuv., *Tritonium pyrum* Cuv., *Tritonium tuberosum* Cuv., *Tritonium anus* Cuv., *Tritonium maculosum* Cuv., *Tritonium undosum* Cuv., *Ranella gigantea* Lam., *Ranella argus* Lam., *Ranella crumena* Lam., *Purpura persica* Lam., *Purpura hippocastanum* Lam., *Purpura haemastoma* Lam., *Purpura mancinella* Lam., *Purpura*

30 porceleinhoorns, 8 spitshoorns, 8 moerashoorns, 3 wenteltrappen, 13 natikaceën, 1 narikaceën, 1 hevelhoorn, 1 kaphoorn, 2 akmeaceën), ongeveer 23 schildkieuwigen (t. w. ongeveer 9 neritinen, 13 cirkelhoorns, 1 spleethoorn), slechts 1 kringkieuwige, 4 bedektkieuwigen, 12 longslakken, 2 naaktkieuwigen en 3 kielpootigen.

Uit de klasse der vleugelpooten kent men tot heden toe nog

lagenaria Lam., Ricinula arachnoides Lam., Nassa glans Desh., Nassa papillosa Desh., Nassa inflata Desh., Nassa arcularia Lam., Buccinum Cumingianum Dunker, Terebra raphanula Lam., Terebra maculata Lam., Terebra crenulata Lam., Terebra dimidiata Lam., Terebra subulata Lam., Terebra oculata Lam., Terebra myuros Lam., Terebra lanceata Lam., Terebra concinna Desh., Cancellaria senticosa Lam. *e. Helmhoorns.* Cassis cornuta Lam., Cassis flammea Lam., Cassis fasciata Lam., Cassis glauca Lam., Cassis areola Lam., Cassis zebra Lam., Cassis rufa Lam., Cassis pennata Lam., Cassis testiculus Lam., Cassis saburon Lam., Cassis vibex Lam., Cassis erinaceus Lam., Oniscia Lamarckii Desh., Dolium olearium Lam., Dolium maculatum Lam., Dolium pomum Lam., Dolium perdix Lam., Dolium minjak Lam., Eburna spirata Lam., Eburna areolata Lam. *Mijterhoorns.* Voluta diadema Lam., Voluta pellis serpentis Lam., Voluta vespertilio L., Voluta lapponica L., Voluta vexillum Chemn., Mitra episcopalis Lam., Mitra papalis Lam., Mitra pontificalis Lam., Mitra costa Lam., Mitra granatina Lam., Mitra taeniata Lam., Mitra corrugata Lam., Mitra vulpecula Lam., Mitra stigmataria Lam., *g. Olijfhoorns.* Oliva erythrostoma Lam., Oliva maura Lam., Oliva fulminans Lam., Oliva guttata Lam., Oliva undata Lam., Oliva ispidula L., Oliva acuminata Lam., Harpa ventricosa Lam., Harpa nobilis Lam., Harpa minor Lam. *h. Porceleinhoorns.* Cypraea exanthema L., Cypraea argus L., Cypraea testudinaria L., Cypraea mauritiana L., Cypraea mappa Lam., Cypraea histrio Gmel., Cypraea scurra Chemn., Cypraea mus L., Cypraea tigris L., Cypraea tulpa L., Cypraea carneola L., Cypraea vitellus L., Cypraea caput serpentis L., Cypraea variolaria Lam., Cypraea lynx L., Cypraea erosa L., Cypraea caurica L., Cypraea isabella L., Cypraea ursellus Gm., Cypraea asellus L., Cypraea cicercula L., Cypraea globulus L., Cypraea helvola L., Cypraea nucleus L., Cypraea moneta L., Cypraea annulus L., Cypraea oryza Lam., Ovula oviformis Lam., Ovula angulosa Lam., Ovula verrucosa Lam. *i. Spitshoorns.* Cerithium sulcatum Lam., Cerithium telescopium Lam., Cerithium palustre Brug., Cerithium nodulosum Brug., Cerithium granulatum Brug., Cerithium aluco Brug., Cerithium vertagus Brug., Cerithium procerum Kien. *k. Moerashoorns.* Melania

slechts eenige weinige amboinasche vormen (1) uit de familiën der cavoliniaceën, cymbuliaceën en kieuwhuidigen.

De schelpdieren zijn om Amboina echter weder op ruimere schaal vertegenwoordigd. Men kent van deze klasse minstens 63 soorten, welke aan Amboina's kusten leven (1), waaronder 38 tweespierigen (t. w. 19 venusschelpen, 1 eendenschelp, 3 buis-schelpen, 2 boorwormen, 1 gieter, 4 hartschelpen, 1 chamacee,

amarula Lam., *Melania atra* = *Piprena atra* Mouss., *Melania setosa* Swains., *Melania moluccensis* QG., *Melania rudis* J. et H. Lea, *Melanopsis atra* Fér., *Planaxis sulcata* Lam., *Solarium perspectivum* Lam. *l. Wenteltrappen*. *Scalaria pretiosa* Lam., *Scalaria glabrata* Hinds, *Scalaria Philippinarum* Sowb. *m. Natikaceën*. *Natica albumen* Lam., *Natica mamilla* Lam., *Natica vitellus* Lam., *Natica rufa* Lam., *Natica zebra* Lam., *Natica chinensis* Lam., *Natica albula* Récl., *Natica ochrostoma* Récl., *Natica puncticulata* Récl., *Natica calliandi* Récl., *Sigaretus haliatoideus* Lam., *Sigaretus helicoideus* Le Guill., *Sigaretus lacteus* Récl. *n. Narikaceën*. *Narica helicoidea* Le Guill. *o. Hevelhoorns*. *Siphonaria viridis* Q. *p. Kaphoorns*. *Crepidula porcellana* Lam. *Akmeaceën*. *Acmaea rugosa* Eschh., *Acmaea orbicularis* Eschh. II *Schildkieuwigen*. *a. Neritinen*. *Nerita exuvia* L., *Nerita textilis* Gm., *Nerita polita* L., *Nerita albicilla* L., *Nerita chamaeleon* L., *Nerita grossa* L., *Neritina puligera* Lam., *Neritina corona* L., *Nerita venusta* Dunker. *b. Cirkelhoorns*. *Turbo chrysostomus* L., *Turbo margaritaceus* L., *Turbo setosus* Gm., *Turbo petholatus* L., *Turbo marmoratus* Lam., *Delphinula laciniata* Lam., *Trochus niloticus* L., *Trochus marmoratus* Lam., *Trochus fenestratus* Gm., *Monodonta pagodus* Lam., *Stomatella auricula* Lam., *Haliotis asinina* L. *Haliotis unilateralis* Lam. *c. Spleethoorns*. *Emarginula lata* Q. III. *Kringkieuwigen*. *a. Knieschijven*. *Patella testudinaria* L. IV. *Bedektkieuwigen*. *a. Zykieuwigen*. *Pleurobranchus cornutus* Q. *b. Aplysiaceën*. *Aplysia Rumphii* Rang. *c. Blaashoorns*. *Bulla ampulla* L., *Bulla naucum* L. V. *Longslakken*. *a. Slakkenhoorns*. *Helix unguina* L., *Helix citrina* L., *Helix fasciolata* Less., *Helix pileus* Müll., *Bulimus laevis* Brug., *Bulimus contrarius* Müll., *Nanina vitellus* Gould, *Nanina Stuersii* Gould. *b. Oorslakken*. *Scarabus imbrium* Montf., *Auricula Midae* Lam. *c. Limneaceën*. *Physa moluccensis* Less. *d. Vaathoorns*. *Ampullaria fasciata* Lam. VI. *Naaktkieuwigen*. *a. Dorishoorns*. *Doris marginata* QG., *Doris limacina* QG. VII. *Kielpootigen*. *a. Atlantaceën*. *Atlanta Keraudrenii* Less. *b. Phylliroaceën*. *Phyllira amboinensis* QG., *Phyllira rubrum* QG.

(1) *Schaaldragende*. *Clio pyramidalis* QG., *Hyalaea* [Cavolinia] *longirotis* Less., *Cymbulia ovata* QG., *Cymbulia radiata* QG. *Naakte*. *Pelagia alba* QG., *Pneumodermon ruber* QG., *Pneumodermon pellucidus* QG.

1 lucina-schelp, 2 karditaceën, 4 arken), 7 ongelijkspierigen (t. w. 4 mosselen, 3 vinmosselen) en 23 eenspierigen (t. w. 3 paardenpooten, 5 hamerschelpen, 10 kamschelpen en 5 oesters).

De kennis der armpooten van Amboina wordt tot nog toe slechts vertegenwoordigd door eene soort uit de familie der tongschelpen, *Lingula anatina* Lam.

Van de amboinasche zakdieren kent men eenige weinige soorten uit de orde der salpaceën (2).

Amboina's riffen zijn zeker rijk aan stekelhuiden, aan zee-sterren, zeeëgels en tripangs, maar tot nog toe zijn slechts wei-

(2) I *Tweespierigen*. a. *Venuschelpen*. *Cytherea castrensis* Lam., *Cytherea tigrina* Lam., *Cytherea dione* Lam., *Cytherea punctata* Lam., *Cytherea scripta* Lam., *Cytherea flexuosa* Lam., *Venus plicata* Gm., *Venus punctifera* Lam., *Venus litterata* L., *Donax pubescens* L., *Donax scripta* L., *Tellina virgata* L., *Tellina foliacea* L., *Tellina rostrata* L., *Tellina sulcata* Lam., *Tellina lingua felis* L., *Tellina gargadia* L., *Cyrena zeylanica* Lam., *Psammobia radiata* Dunker. b. *Eendenschelpen*. *Anatina subrostrata* Lam. c. *Buisschelpen*. *Solen cultellus* L., *Solen radiatus* L., *Machaera radiata* W. Jay. d. *Boorwormen*. *Cyphus arenarius* Guett., *Pholas globulosa* QG. e. *Gieters*. *Aspergillum javanum* Lam., f. *Hartschelpen*. *Cardium costatum* L., *Cardium unedo* L., *Cardium fragum* L., *Cardium hemicardium* L. g. *Chamaceën*. *Chama damaecornis* Lam. h. *Lucina-schelpen*. *Lucina virginea* Desh. i. *Karditaceën*. *Cardita bicolor* Lam., *Cardita phrenetica* Lam. k. *Arken*. *Arca tortuosa* L., *Arca ventricosa* Lam., *Arca rhombea* Born., *Arca granosa* L. II. *Ongelijkspierigen*. a. *Mosselen*. *Modiola castanea* Gr., *Modiola tulipa* Lam., *Modiola vagina* Lam., *Modiola lithophaga* Lam. b. *Vinmosselen*. *Pinna muricata* L., *Pinna saccata* L., *Pinna nigrina* Lam. III. *Eenspierigen*. a. *Paardenpooten*. *Hippopus maculatus* Lam., *Tridacne gigas* Lam., *Tridacne squamosa* Lam. b. *Hamerschelpen*. *Aricula crocea* Lam., *Meleagrina margaritifera* Lam., *Meleagrina albina* Lam., *Vulsella lingulata* Lam., *Malleus vulgaris* Lam. c. *Kamschelpen*. *Lima squamosa* Lam., *Pecten pleuronectes* Lam., *Pecten radula* Lam., *Pecten plica* Lam., *Pecten nodosus* Lam., *Pecten pallium* Lam., *Pecten senatorius* Lam., *Pecten aurantius* Lam., *Spondylus crassisquama* Lam., *Spondylus ducalis* Chemn. d. *Oesters*. *Ostrea parasitica* Gm., *Ostrea folium* L., *Ostrea crista galli* Chemn., *Ostrea imbricata* Lam., *Ostrea spinosa* Q.

(2) *Salpa nucleata* QG., *Salpa tunicata* QG., *Salpa cylindrica* Less., *Doliolum denticulatum* QG., *Doliolum? caudatum* QG.

nige dier soorten in de wetenschap als amboinasche geboekt. De tripangsoorten of holothuriën van Amboina zijn nog geheel te onderzoeken. De wetenschap vermeldt er nog slechts eene enkele van, doch het is mij bekend, dat dáár, even als op de riffen der meeste omliggende eilanden, behalve de ananas-tripang, nog verschillende andere soorten voorkomen. Rumphius heeft reeds de meeste zeesterren en zeeëgels, welke tot nu toe van Amboina zijn bekend geworden, beschreven en afgebeeld en in het geheel kent men van deze orden thans ongeveer 21 amboinasche soorten (3) t. w. 8 asteriden en 13 echiniden.

Van de zee-netels kent men tot nog toe slechts enkele soorten van Carybdea, Diphyes en Callianira (4). Wat betreft de polypen, hoe rijk de kustwateren daaraan ook zijn, ziet men tot nog toe slechts enkele soorten van Amboina vermeld (5). Daar intusschen eene groote eenvormigheid heerscht in de verbreiding der polypen in den Indischen Archipel, is er niet aan te twijfelen, dat Amboina's wateren ongeveer dezelfde vormen voeder als de aangrenzende zeeën, en dat er even als hier soorten voorkomen van astracëen, karyophylliën, meandrinen, fungiën, tubiporen, milleporen en madreporen, korallinen, isideeën, cel-

(3) *Asteriden* Oreaster reticulatus Müll. Trosch., Oreaster turritus Müll. Trosch., Astrogonium inaequale J. E. Gray, Ophidiaster miliaria Müll. Trosch., Goniodiscus Sebae Müll. Trosch., Stellaster Belcheri J. G. Gray, Ophiarachna incrassata Müll. Trosch?, Astrophyton verrucosum Müll. Trosch. *Echiniden*. Echinotrochus dentatus [Scutella dentata Blv.], Echinoglycus inauritus v. Phels. [Scutella bifissa Desl.], Echinodiscus parma Blv. [Scutella parma Desl.], Clypeaster laganum Desl., Echinorhodum ovatum v. Phels. [Clypeaster oviformis Desl.], Echinoneus cyclostomus Leske, Micraster canaliferus Agass., Echinus ventricosus Desl., Echinocidaris punctulata Desm., Echinometra atra Blv., Echinometra mamillata Blv., Cidarites tribuloides Desl., Diadema turcarum Desm. [Cidarites diadema Desl.],

(4) Carybdea bitentaculata QG., Callianira amboinensis QG. [Callianira triploptera Lam.], Diphyes cucubalus QG.,

(5) Actinia fusco-rubra QG., Astrea amboinensis QG., Madrepora plantaginea Lam., Mamillifera viridis QG., Alcyonellum speciosum QG.

leporinen, pennatulen, tertularinen, enz. Eene bepaling der om Amboina levende soorten is evenwel noodig, om ze in de registers der wetenschap in te schrijven.

De amboinasche infusoriën zijn nog ten eenemale onbekend.

Hoezeer nu de kennis der fauna van Amboina nog zeer veel te wenschen overlaat, blijkt toch uit de hier gegevene opsomming, welke zoo volledig is, als de mij ten dienste staande hulpmiddelen hebben toegelaten, dat de zoölogische verhoudingen van Amboina tot meer in bijzonderheden zijn nagevorschtdan die van eenig ander der Moluksche eilanden.

HOOFDSTUK VI.

AMBOINA.

Bevolking van het eiland. — De Amboinezen. — Hunne afkomst en karakter. — Wat zij geworden zijn onder het stelsel der Kompagnie. — Beweging in de bevolking sedert 1629. — Negorijen van het eiland. — Mohammedanen en christenen — Burgers en negorijvolken. — Hervormingen van Van der Capellen. — Herstelling der grondslavernij door Du Bus de Gisighnies. — Regenten. Hunne inkomsten. — De landbouw op Amboina. — Doessong-dati, doessong-bablian, doessong-poesaka en doessong-tatanaman. — Muskaatnoten-, kaneel-, klapper-, kakao-kultuur. — Veestapel. — Heerendiensten der bevolking.

De bevolking van het eiland is tamelijk veelsoortig. De Europeanen en hunne afstammelingen, blanken en mestiezen, zijn er naauwelijks 750 zielen sterk en wonen bijkans alle ter hoofdplaats. De eigenlijke Amboinezen maken nog eene populatie uit van ongeveer 29000 zielen. Zij worden verdeeld in burgers en negorij-menschen en deze laatste weder in christenen en mohammedanen. Het aantal burgers beliep op het einde van 1854 ongeveer 7800, dat der christen-negorij-menschen ruim 9100 en dat der mohammedanen ruim 12500. De burgers zijn voornamelijk in de hoofdplaatsen Amboina en Hila gevestigd. Bovendien telde men op Amboina op gezegd tijdstip nog ruim 280 Chinezen, 400 Arabieren en andere vreemde oosterlingen,

610 slaven, alsmede enkele honderden staatsgevangenen en ban-
nelingen.

De Amboinezen stammen af deels van javaansche landver-
huizers, deels van Cerammers, Gorammers en andere moluk-
sche volken. Van een oorspronkelijk ras is hier alzoo geen
sprake. Niettemin heeft de groote meerderheid der Amboinezen
iets typisch in het gelaat. Ik zal niet spreken van de kleur,
welke, hoewel in het algemeen donkerder dan bij de maleische vol-
ken, hare schakeringen heeft als bij deze. Maar in het algemeen
zijn de Amboinezen kenbaar aan aan ver vaneenstaande en eenig-
zins schuins gespletene oogleden, breede neuswortelvlakte, platten
breeden neuswortel en neusvleugels, eenigzins naar voren gekeerde
neusgaten, uitpuilende doch niet zeer breede jukbogen en bree-
den door dikke lippen begrensden mond. Zij hebben deze vor-
ming des gelaats wel met de meeste volken van het maleische
ras gemeen, doch in het algemeen sterker uitgedrukt, terwijl de
stand der oogspleet het gelaat iets mongoolsch bijzet. De vorm
des schedels beantwoordt in het algemeen aan dien des Javaans,
is gewelfd en vrij breed ofschoon het achterhoofd er gemeenlijk
minder ontwikkeld is dan bij den Javaan en Madurees en in
vorm het midden houdt tusschen dat der Javanen en het smalle
en korte van dat der Boeigenezen.

De Amboinezen waren vroeger een ondernemend en nijver
volk. Hoezeer vóór onze overheersching cijnsbaar aan Ternate,
hadden zij hunne oude instellingen behouden. Zij waren zoo-
vele volken als er groote negorijen waren, alle onder eigene door
hun zelve gekozene hoofden, welker magt beperkt was door het
toezigt van oudsten, een toezigt wat het volk zich op hunne han-
delingen had voorbehouden. Tot in 1644 stond de bevolking
van Hitoe onder orangkaja's, onderworpen aan vier opperhoof-
den, welke onder den sulthan van Ternate de zaken des lands
naar hunnen wil bestuurden, zoodat de regeringsvorm reeds
van de oudste tijden af aan gevestigd was op monarchale
en republikeinsche beginselen. De Amboinezen dreven handel
tot ver buiten hun eiland en voerden oorlogen met hunne

buurvolken of met de volken van andere eilanden. De zachte overheersching van Ternate werd gevolgd door de drukkende en vernederende van Portugal. Reeds vroeger had het heidendom plaats gemaakt voor den islam. De europesche overheersching bragt er het christendom en scheidde de bevolking in heidenen, mohammedanen en katholieke christenen.

Het portugesche juk moede, namen de Amboinezen gretig de hulp aan onzer voorzaten. Eerst verbondenen, vervielen zij onder ons ook weldra tot overheerden. De druk der Kompagnie, haar monopolie- en haar uitroeijingsstelsel hebben niet nagelaten Amboina's volkeren zedelijk, geestelijk en stoffelijk te doen dalen en ze, niettegenstaande hunne vrije instellingen, welke ze gedeeltelijk schijnbaar behielden, te doen buigen onder eene kwellende onderdrukking, welke eerst in de jongere tijden voor een meer menschelijk stelsel heeft plaats gemaakt. Gedwongen tot een' arbeid, waarvan zij de vruchten grootendeels en dikwerf geheel voor zich zagen verloren gaan, werd het hun zelfs niet gegund, méér van hunne specerijen, hun voornaamste middel van bestaan, voort te brengen, dan de wil was der Kompagnie, en terwijl zij dikwerf gedwongen werden hunne eigene aanplantingen op last der Kompagnie weder te vernietigen, moesten zij nog bovendien deel nemen aan de hongitogten, om de eigendommen hunner stamverwanten op de nabijliggende eilanden te helpen verwoesten.

Niettegenstaande dit stelsel vond men goed, het christendom onder hen uit te breiden, de katholieken tot protestanten te vervormen en allerwege scholen op te rigten. Indien men niet doordrongen was van den toenmaligen geest des tijds, zou men dat christendom en dat volksonderwijs, naast eene kwellende onderdrukking, houden voor eene bespotting.

Kon het anders dan dat de Amboinezen werden, zooals ze door de latere schrijvers zijn afgeschilderd? — konden, meer in het bijzonder, de amboinesche christenen anders zijn of worden dan naam-christenen, lui, woelziek, zedeloos? Waar de arbeid niet beloond wordt, daar is het woord nijver een wanklank. Waar de vruchten van den arbeid willekeurig door de magthebbenden

worden verwoest en het eigendomsregt niet wordt geeerbiedigd, daar is slechts voedsel voor wrok en haat. Waar de mensch wordt verjaagd van zijn' geboortegrond, gelijk de Amboinees van zijne bergen, en gedwongen wordt te leven onder het geschut zijner beheerschers of vernederd wordt tot slaaf van een' hem vreemden grond, daar wordt hij verdierlijkt en verdwijnen noodzakelijk de goede zeden.

En toch, niettegenstaande de zware beproevingen, welke de Amboinezen sedert eeuwen hebben moeten doorstaan, is, opmerkelijk genoeg, meer goeds in hen overgebleven dan verwacht kon worden. Er is eene goede kiem voor verstandelijke en zedelijke ontwikkeling in hen blijven bestaan, welke veel goeds voor de toekomst belooft, indien men hen geleidelijk brengt onder betere instellingen dan de tegenwoordige. Ligchamelijk is de Amboinees nog weinig verachterd, ten zij de stadbewoners, die, door het heerschende stelsel, den arbeid niet hebben leeren beschouwen als eervol, maar als vernederend, en daarom, van hun regt als burger gebruik makende, voor een groot gedeelte niet meer werken dan volstrekt noodig is voor hun bestaan. Ook meerderen dier burgers echter leggen zich toe op den handel met de omliggende eilanden of met negorijen van hun eigen land, of vinden een bestaan in vischvangst, tuinbouw en nuttige ambachten. Velen hunner zijn geene echte Amboinezen, maar de verre afstammelingen van europesche vaders en inlandsche of half-inlandsche moeders.

Men moet een' togt dwars door het eiland hebben gemaakt om de eigenlijke Amboinezen te kunnen bewonderen in hunne ligchaamssterkte, onvermoeidheid en vaardigheid in het torschen van lasten over bergpaden en schrikbarende steilten. Indien de Amboinees zoo loom en lui was als hij wordt afgeschilderd zou onverklaarbaar zijn, niet alleen de krachtsuiging en vaardigheid, met welke men hem, zwaar belast, ravijnen ziet overschrijden en bergtoppen beklimmen, maar ook zijne levendigheid van karakter, zijne luidruchtigheid en zijne zucht om zijne kameraden in krachtsinspanning en vlugheid te overtreffen, om geen achterblijver te zijn op moeilijke togten. Sedert lang

reeds maken de amboinesche soldaten een bestanddeel uit van ons indisch leger, en de aanvulling van het leger met deze soldaten is den legerhoofden nog steeds zeer gewenscht en een bewijs, dat de deugden, welke men in een soldaat verlangt, den Amboinezen worden toegekend.

De Amboinezen hebben, tegen hunne onderdrukking in, steeds gepoogd hun goed of vermeend regt gehandhaafd te zien, indien zij daartoe slechts de mogelijkheid meenden te bestaan. Van daar zijn zij thans nog dikwerf in processen gewikkeld en hebben zij den naam van woelziek te zijn. Niet allen evenwel schilderen hun karakter als ongunstig af. De tegenwoordige kommandant van het Indische leger, de luitenant generaal Jkhr F. V. A. Ridder de Stuers schreef in 1839, als gouverneur der Moluksche eilanden, in zijne dienstverslagen, dat de bevolking der Ambonsche eilanden uitmunt door hare verstandelijke vermogens, goed oordeel en onafhankelijk karakter, en dergelijke getuigenissen van deskundigen zijn er meer.

Gaan wij nu na, in hoeverre Amboina's bevolking sedert onze overheersching in getalsterkte is vooruit- of achteruit gegaan. De oudste opgaven van die getalsterkte dagteekenen van het jaar 1629, en duiden op eene bevolking van ruim 22000 zielen. In het begin der 18^e eeuw was dat cijfer ruim 21000, en nog een eeuw later, in 1803, was het tot 18299 gedaald. Alles heeft zamengewerkt, gedurende de twee eerste eeuwen onzer vestiging, om den bloei en toename der bevolking van Amboina tegen te houden. Monopolie- en extirpatie-stelsel, dwangkultuur en ondragelijke heerendiensten, afpersingen der ambtenaren en gedwongene leverantiën, zijn meer dan voldoende geweest, om de bevolking te knakken en te ontzenuwen. Hevige epidemiën voegden zich van tijd tot tijd daarbij en toen de bevolking, uitgeput en verarmd, voor een groot gedeelte versmolten was, werd onder Daendels een nieuw middel van ontvolking uitgevonden, door de Amboinezen op groote schaal in het leger te doen dienst nemen.

Men mag aannemen, dat de bevolking van Amboina in het jaar 1810 haar minimum van getalsterkte bereikte.

Zachtere beginselen verzwakten het stelsel der Kompagnie en ambtenaren op eene goede bezoldiging traden in de plaats van de slecht betaalde dienaren der edele Kompagnie. De gevolgen bleven niet achter. Spoedig verhief zich de bevolking eenigzins uit haren treurigen toestand en in het begin van 1820 was zij reeds weder 24000 tot 25000 zielen sterk.

Sedert nam zij allengskens toe, tot dat zij in 1854 tot een aantal van $31\frac{1}{2}$ duizend zielen gestegen was, op welk cijfer zij thans zeker minstens nog zou staan, indien niet eene hevige heerschende ziekte haar in het vorige jaar had geteisterd.

Ik zal hier laten volgen de bevolkings-cijfers der verschillende negorijen van Amboina, zooals die waren op elkander verwijderde tijdstippen. Deze negorijen zijn thans nog, de eigenlijke hoofdplaats niet medegerekend, ten getale van 49 (1). In het begin der 17^e en zelfs in het begin der 18^e eeuw waren zij veel talrijker. De toenmalige dorpen van Leitimor bestaan thans nog wel alle, maar van Hitoe's noordkust zijn talrijke dorpen verdwenen, gelijk ten tijde van Valentyn reeds vele negorijen hadden opgehouden te bestaan, welke in de 16^e en 17^e eeuw op Hitoe hadden gebloeid. De nieuwere bescheiden maken sedert lang geene melding meer van de negorijen Poloet, Lojen en Hausihol, welke aan de noordoostkust van Hitoe noordelijk van Mamalo waren gelegen; van Eli, Senalo en Mossappal, welke in Hila zijn versmolten; van Nokohali, Theälää, Wawani en Essen, welke in Kaytitoe zijn opgelost; van Hahoetoena, Libalehoe, Wauselää en Lajjn, welke om Ceith werden bijeengetrokken; van Nau, Binau, Henneheloe, Hennelale en Hennelatoea, welke thans de negorij Lima uitmaken. Van andere Hitoe'sche nego-

(1) Aan de binnenbaai van Amboina, op de kust van Hitoe, liggen nog enkele negorijen van christenburgers, zooals Poka, Waaiheroe en Nania, welke enkel bewoond zijn door christenburgers, en niet op den hieronder volgenden staat zijn gebragt, vermits die bevolking gerekend wordt te behooren tot die der buitenwijken van de hoofdplaats. Poka heeft ongeveer 40, Waaiheroe 100 en Nania 200 zielen.

rijen uit het begin der 17^e eeuw, is zelfs bij Valentyn reeds geen spoor meer te vinden.

Ten opzichte van de hoofdplaats Amboina zelve vind ik in de oude bescheiden geene gegevens, uit welke zich de toenmalige sterkte der bevolking met juistheid laat opmaken (1) en ben ik ten deze beperkt tot de opgaven, welke over de laatste 20 jaren loopen. Tot de stadsbevolking worden ook gerekend de ingezetenen der buitenwijken en doessong, ten getale van ongeveer 3000 zielen, waaronder een paar honderd mestiezen, meer dan 100 mohammedanen en de overige christen-inlanders (alle burgers).

In 1833 bedroeg de bevolking der stad nog 11814 zielen en achtereenvolgens in 1834 11566, in 1835 11433, in 1836 11702, in 1837 10909, in 1838 9041, in 1839 9274 en in 1840 8966 zielen. Sedert schijnt zij weder eenigzins toegenomen te zijn en thans, de bevolking der buitenwijken medegerekend, uit ruim 9000 zielen te bestaan, t. w. 700 tot 800 Europeanen en mestiezen, ruim 7000 inlandsche burgers, ruim 200 Chinezen, ruim 400 Arabieren en andere vreemdelingen en eenige honderden slaven en bannelingen.

Tot eene opsomming van de bevolking der verschillende negorijen van Amboina overgaande, zal ik in de eerste plaats hier teruggeven, wat men daarvan wist in het jaar 1629, alzoo thans ruim 2 $\frac{1}{4}$ eeuw geleden. De heer P. A. Leupe heeft de desbetreffelijke bescheiden, waarschijnlijk opgemaakt door den gouverneur der Molukken Ph. Lucassen, der vergetelheid ontrukkt. Ik zal achter de oude en veelal verkeerd gespelde namen, de tegenwoordige namen voegen, voor zoover ik daartoe in staat ben.

(1) Valentyn spreekt van meer dan 1000 huizen ter hoofdplaats, hetwelk doet denken, dat de stad toen zeker niet minder bevolkt was dan thans. Volgens de bescheiden van 1629 bestond de stadsbevolking uit ongeveer 3500 Amboinezen, zonder de Europeanen, mestiezen, Chinezen, slaven, enz.

Bevolking van het eiland Amboina in 1629.

I. *In de stad Amboina of aan het Kasteel.*

	Weerbare mannen.
Kampong Rocsaniva. (Noessaniwe).	150
Kampong Farnande of Paette. [Batoemerah?].	100
Poetta.	60
Capa. [Soja-dibawa?].	30
Serie. [Seilale?].	25
Ammahoesa. [Amahoesome].	20
Ahoesfa. [Ahoesing].	20
Amanteela. [Amanteloe].	30
Atena. [Hative].	90
Tamrij. [Tawiri].	40
Tamrij ketjil. [Hative-ketjil?].	30
Halouw. [Halong].	120
Kampong Ottoumourij. [Hoetoemoeri].	20
Mardiques. [Mardika].	100
Totaal.	835

II. *In het gebergte van Letimo (Leitimor).*

Soja, 1½ mijl van 't strand. [Soja-diatas].	60
Emauw, 1½ mijl van 't strand. [Ema].	120
Onkaxiel, ½ mijl van 't strand. [Hoekoerila?].	50
Roetton, aan het strand. [Roetong].	30
Kielangh, 1 mijl van het strand. [Kilang].	90
Naecquo, in het midden van 't land. [Nakoe].	30
Hattela, 2 mijlen van 't strand. [Hatalai].	60
Totaal	440

III. *Negorijen op Hitoe, onder het gebied der Kompagnie.*

Oerion, op een' berg aan het strand. [Oering].	60
Assaloelij, ¼ mij van 't strand. [Assiloeloe].	80
Larique-lamma, op een' berg. [Larique-lama].	50
Larique-baro, op een' berg aan 't strand. [Larique].	70
Wacquesie lamma, 1½ mijl van het strand. [Wakasihoe- lama].	80

II.

6

	Weerb. mannen
Tapij, aan 't strand. Onbewoond	—
Allangh, 1 mijl van 't strand. [Allang].	100
Lilleboij, $\frac{1}{4}$ mijl van 't strand. [Lilibooi].	70
Hattouw, $\frac{1}{4}$ mijl in 't bosch. [Hatoe].	25
Lissiala, aan het strand.	12
Bachwala, aan 't strand. [Baguala of Passo].	50
Soulie, $\frac{1}{4}$ mijl van 't strand. [Soeli].	30
Waj, $\frac{1}{4}$ mijl van 't strand.	60
Wajlean, $\frac{1}{4}$ mijl van 't strand.	33
	<hr/>
Totaal.	770

IV. *Negorijen op Hitoe, onder het gebied van Ternate en de 4 orangkaja van Hitoe.*

Hengelouw, op een' hoogen berg aan 't strand.	110
Latouwa, als voreu.	70
Henlalie, als voren.	150
Bijnauw, als voren.	90
Nauw.	60
Nauw-baro, aan 't strand.	—?
Lebeloeuw, in 't gebergte. [Libalehoe].	160
Laijen, in 't gebergte. [Laijn].	90
Wanebsala. [Wauselaä].	40
Anthoena. [Hahoetoena].	60
Zeijt d' Allas. [Ceith-diatas].	50
Zeit d' Bana. [Ceith-dibawa].	50
Essen.	40
Woebain. [Wawani?].	50
Cajtetto. [Kaytiteo].	180
Nock Walij d' Allas. [Nokokali-diatas].	20
Nock Walij d' Bana. [Nokohali-dibawa].	30
Teela-kitjil. [Thealää-ketjil].	40
Teela-besaer. [Thealää-besaar].	80
Hiella of Hittou. [Hila].	160
Elij. [Eli].	70
Senalouw. [Senalo].	80
Pajlissa.	20
Lato.	40
Massapal. [Mosappal].	60

	Weerb. mannen.
Wackel. [Wakkal].	60
Thoom. [Tomaä]. :	30
Homudt. [Hoenot].	20
Hittou-lamma. [Hitoe-lama].	30
Polut. [Poloet].	40
Mamalouw. [Mamala].	50
Looijen. [Lojen].	60
Atticihul. [Hausihol-lama].	80
Atticihul-lamma [Hausihol-lama].	120
Anmalij.	30
Leijen. [Laijn]	70
Moesel.	30
Toulehouw. [Toelehoe].	70
Amma Wajil.	30
Salemette.	40
Teckal.	60
	<hr/>
	Totaal. 2630
	<hr/>
Algemeen totaal.	5675

Men kan alzoo het cijfer der toenmalige inlandsche bevolking van het eiland schatten op 4 maal 5675 of 22700 zielen. Rekent men daarbij de toenmalige bevolking van Europeanen, mestiezen, Chinezen, slaven, enz., dan kan het totale cijfer niet veel van het tegenwoordige verschild hebben en in allen gevalle blijkt het, dat men zich in de latere tijden het oude bevolkingscijfer veel te groot heeft voorgesteld.

De Hitoeëzen van 1629 waren reeds voor een groot gedeelte mohammedanen, doch de bergbewoners nog meest alle heidenen. Ongeveer 36 negorijen leverden toen nagelen, doch alle die negorijen waren op Hitoe gelegen. Leitimor's bewoners waren toen reeds bijkans alle christenen en ook op de zuidkust van Hitoe had het christendom reeds vorderingen gemaakt.

Ik zal thans laten volgen een overzicht van de bevolking der negorijen, zoo als ik die uit de opgaven van Valentyn en uit de bescheiden van de jaren 1834 en 1854 heb kunnen zamenstellen.

Bevolking der negorijen van het eiland Amboina (1).

Negorijen	1854.	1834.	1700.
I. Negorijen onder de Hoofdplaats en op Leitimor.			
Mardika. C.	61	68	527, met Batoemerah.
Soja-dibawa. C.	38	48	—, onder Soja-diatas.
Ahoesing. C.	8	11	—
Amanteloe. C.	12	36	—
Batoemerah. M.	357	389	—, onder Mardika.
Noesaniwe. C.	208	241	450, met Seilale.
Seilale. C.	178	200	—, onder Noesaniwe.
Oeremissing. C.	94	40	126
Amahoese. C.	352	221	128
Latoehalat. C.	762	901	520, met Rissakotta.
Hative-besaar. C.	558	474	532, met Tawiri.
Tawiri. C.	190	252	—, onder Hative-besaar.
Hative-ketjil. C.	64	33	103
Halong. C.	139	73	364, met Lateri.
Passo of Baguala. C.	146	171	433
Hoetoemoeri.	765	817	998, met Hoetoemoeri-ketjil.
Leahari. C.	98	71	177, met Roetong.
Roetong. C.	214	188	—, onder Leahari.
Hoekoerila. C.	66	73	307
Ema. C.	506	412	712
Soja-diatas. C.	78	112	914, met Soja-dibawa.
Hatalai. C.	268	294	324
Nakoe. C.	222	249	328
Kilang. C.	327	329	425
Totaal.	5711	5703	7368

(1) Ten opzichte van dezen staat moet ik aanteekenen, dat zij slechts betrekking heeft tot de *inlandsche* bevolking. De kolom van 1700 geeft de cijfers aan van de geheele bevolking; die van 1834 omvat de inlandsche burgers, voor zooverre ze niet gerekend worden tot de bevolking der hoofdplaats en der buitenwijken, alsmede de slaven. De cijfers van 1854 daarentegen hebben enkel betrekking tot de negorijbevolking. Bij eene vergelijking der cijfers moet zulks in het oog gehouden worden. De letters C. en M., achter de namen der negorijen geplaatst, duiden aan of zij door christenen of door mohammedanen zijn bewoond.

Negorijen	1854.	1834.	1700.
II. Negorijen op Hitoe onder de afdeeling Amboina.			
<i>a. Zuidkust.</i>			
Allang. C.	961	928	1015
Lilibooi. C.	572	601	849
Hatoe. C.	262	250	333
Laha. M.	179	140	— eenige mohammedanen.
Hoekonaloe. C.	—	—	130
Roematiga. C.	35	17	—
Soeli. C.	488	498	403
Tial-serani. C.	37	74	—
Tial-islam. M.	235	280	408
<i>b. Oostkust.</i>			
Tenga-tenga. M.	358	303	274
Toelehoe. M.	1521	1402	520
Waai. M.	697	712	472
Totaal.	5745	5205	4404
III. Negorijen op Hitoe onder Hila.			
<i>a. Westkust.</i>			
Larike. C.	633	494	837
Wakasihoe. M.	726	725	990
<i>b. Noordkust.</i>			
Liang. M.	632	651	1129
Mamala. M.	740	776	271
Morella. M.	540	686	—
Hitoe-lama. M.	220	—	—
Hitoe-missing. C.	881	646	694, met Hoenot en Tomaä.
Wakkal. M.	332	353	304
Hila. C. M.	669	671	541
Kaytitoe. M.	219	286	163
Ceith. M.	693	649	186
Lima. M.	806	901	1189
Oering. M.	430	455	527
Assiloe. M.	900	904	500
14 vroegere negorijen. M. (1)	—	—	2286
Totaal .	8421	8197	9617
Algemeen totaal .	19877	19105	21389

(1) Deze negorijen, bij Valentyn vermeld, zijn grootendeels bij de nog bestaande getrokken en waren
 Poloet, Lojen en Hausihol, (bij Mamala) . met 682 inw. (thans Morella?).
 Mosappal, Eli en Senalo, (bij Hila) . . . " 346 " .

De bovenstaande opgaven, uit echte bescheiden zamengesteld, hebben eene bijzondere en eigenaardige waarde, als omvattende een tijdperk van meer dan $2\frac{1}{4}$ eeuw en betrekking hebbende tot eene bevolking, welke, zich niet vrijwillig hebbende kunnen verplaatsen, bestemd was te blijven leven en zich voort te planten op den grond harer geboorte, en niet noemenswaardig gevoed werd door volksverhuizing van elders.

De gevolgtrekkingen, waartoe zij aanleiding geven, zijn geenszins verblijdende. Men ontwaart toch, dat, bijkans over de geheele uitgestrektheid van het eiland, de bevolking zoo niet in aantal is verminderd, dan toch niet van eenig belang is toegenomen, en, met het oog op het ruime tijdvak, als stilstaande is te beschouwen.

Die stilstand duidt op eene groote oorzaak, welke de toename der bevolking heeft tegengehouden, eene oorzaak, welke grooter moet zijn geweest en dieper moet hebben ingewerkt dan oorlogen of heerschende ziekten, welker uitwerkselen op de maatschappij slechts tijdelijk zijn en spoedig worden uitgewischt in jaren van kalmte en gezondheid.

Men is gewoon de toe- of afname der bevolking van eenig gewest in verband te brengen met hare welvaart, en de geschiedenis heeft het bestaan van dat verband aangetoond, indien men geen te kort tijdvak tot grondslag neemt.

Wat Amboina betreft, mag men aannemen, dat het stelsel der Kompagnie de oorzaak is geweest van grooten stoffelijken achteruitgang der bevolking, en dat het stelsel der latere gouvernementen, zachter dan dat der vroegere, dadelijk heeft ge-

Nokohali, Thealää, Wawani en Essen (bij Kaytitoe) met 370 inwoners.

Hahoctoena, Libalehoe, Wauselää en Lajjn (bij Ceith) „ 880 „ .

De thans bestaande negorijen zijn meest alle juist aanguid op de Kaart van Amboina en de Uliassers van den kapitein-luitenant ter zee P. Baron Melvill van Carnbee, welke kaart deel uitmaakt van zijnen reeds meermalen aangehaalden voortreffelijken Atlas van Nederlandsch Indië. Ten opzichte van de daarop voorkomende negorijen Hative-besaar en Tawiri, moet ik aantekenen, dat een *gedeelte* dier negorijen zich inderdaad nog op de kust van Hitoe bevindt, terwijl het andere gedeelte nabij de hoofdplaats gelegen is.

leid tot meerdere welvaart en toename der bevolking.

De hervormingen van Van der Capellen hadden een' zeer gunstigen invloed en indien zij geheel en niet slechts gedeeltelijk waren ten uitvoer gelegd (1), zou waarschijnlijk reeds een geheel andere toestand van Amboina zijn geboren, als die, welken men thans nog betreurt.

(1) Ik zal hier slechts eenige artikelen in de herinnering terug brengen, welke in het » Reglement op het Binnenlandsche Bestuur en dat der Financien op Amboina en onderhoorigheden » vastgesteld bij gouvernements-besluit van den 15ⁿ April 1824 No 1, zijn opgenomen, voorschrijvende :

Art. 14. Onthouding van eenige harde of willekeurige behandeling der ingezetenen.

Art. 15. Verbod tegen knevelarijen, geldafpersingen, dwangarbeid, mishandelingen of willekeurige handelingen jegens de inlanders

Art. 39. Aanmoediging van landbouw en handel en vischvangst.

Art. 55 en 148. Regeling der heerendiensten, met uitzigt op hare vervanging door vrijwilligen arbeid.

Art. 58. Verbod tegen onwettige heffingen, leverantiën, enz. van den gemeenen man.

Art. 71. Beperving van het verbod (jassi) op het plukken van vruchtboomen of vruchten.

Art. 72. Opheffing der grondslavernij.

Art. 79. Openbaarheid van het finantieel bestuur der negorijen, en goedkeuring daarvan door de bevolking.

Art. 150. Betaling van alle gouvernements-diensten, zonder uitzondering, volgens tarief, dat wel verhoogd maar niet verminderd kan worden.

Art. 151. Betaling van alle leverantiën voor het gouvernement, volgens tarief.

Art. 163. Afschaffing der hongi en der daarmede in verband staande verplichtingen.

Art. 164. Afschaffing van het extirpatie-stelsel.

Art. 165. 166. Vrije kultuur van alle voortbrengselen, met regeling der nagelkultuur.

Art. 167. Toezegging van vrije beschikking over of hoogere prijzen voor de nagelen.

Art. 170. Regt der bevolking tot beklag der regenten bij het gouvernement.

De grondslavernij, bij artikel 72 van het reglement opgeheven, werd reeds in

Hierboven heb ik reeds gezegd, dat de negorijen van Amboina beschouwd kunnen worden als zoovele staatjes, welke, behoudens hunne verplichtingen jegens het gouvernement, hun eigen bestuur en staatsregeling hebben. De hoofden der negorijen, de regenten, zijn geene ambtenaren, hoezeer geheel van het gouvernement afhankelijk. Zij dragen den titel van radja, patti, of orangkaja. Slechts de regenten van Batoemerah, Waai, Toelehoe en Passo zijn radja. De regenten van Noesaniwe, Soeli, Seilale, Nakoe, Laha, Soja-diatas, Halong, Liliboi, Roetong en Tial-serani dragen den titel van patti.

Ieder regent heeft aandeel in de nagelgelden en regt op een gedeelte van den arbeid zijner onderhoorigen. Van de geleverde nagelen genieten de hoofden *f* 15 per bahar van 550 amst. ƒ , hetwelk, het jaarlijksche produkt op 350000 ƒ stellende, eene som van ruim *f* 9500 geeft, van welke som het grootste gedeelte, drie vijfden, in handen der regenten komt. De bevolking is verplicht zonder belooning de negorijhuizen of de regentswoningen te bouwen en

1828 weder hersteld door de intrekking van dat artikel (besluit van den kommissaris generaal van 28 Mei 1828 No 10, Staatsblad van Nederlandsch Indië 1828 No 43). En waarom? Om een verlies van eenige meer schijnbare dan wezenlijke winsten te voorkomen. In eene memorie van een' overleden gouverneur der Molukken, wien het niet aan goede bedoelingen ontbrak, maar die zich niet op het hem waardige standpunt ten deze kon verheffen, lees ik »die maatregel (de herstelling der grondslavernij) werd door de noodzakelijkheid geboren, vermits de inlander, wisselziek van aard en volstrekt niet aan zinnen geboortegrond gehecht zijnde, bij de minste grief zijne negorij verliet en zich elders vestigde. Hieronder nu kwam de nagelcultuur grootelijks te lijden, daar het getal boomen, hetwelk hij verplicht was te verzorgen en te onderhouden, voortaan onverzorgd bleef en de vruchten niet werden ingeogst. Wel was hij in de negorij, waar hij zich kwam vestigen, evenzeer verplicht, het bepaalde getal van 90 boomen te planten en voor zijn aandeel te onderhouden, doch het behoeft geen betoog, dat deze gestadige verhuizingen nadeelig op den oogst moesten terugwerken." Men ziet, om welke weinig beteekenende redenen de vrijheid der bevolking, na een bestaan van slechts 4 jaren, weder werd opgeofferd.

te onderhouden, en de regenten overal te vervoeren, waar hunne tegenwoordigheid in dienstzaken gevorderd wordt.

Ieder regent beschikt voorts over de persoonlijke diensten van een tot vijf inwoners zijner negorij (naar evenredigheid van de sterkte der bevolking) gedurende den tijd van één maand, na welken tijd andere negorij-bewoners tot hetzelfde doel voor eene zelfde tijdruimte gebezigd worden. Deze diensten, welke zonder belooning verrigt worden, zijn bekend onder den naam van kwartsdiensten en de personen, welke daaraan onderworpen zijn, onder den naam van kwarto's.

De regenten genieten voorts eene waarde van ongeveer *f* 25 s'jaars in lijnwaden, welke geschenkgooderen zijn toegekend in plaats van het vroeger gebruikelijke orangkaja-feest.

De boven genoemde inkomsten zijn door het gouvernement als wettig erkend en bij bijzondere besluiten aangeduid. Nog andere voordeelen, welke de regenten genieten, zijn door overoud gebruik gewettigd en bestaan daarin, dat ieder hunner beschikt over twee djodjaro's of meisjes, ten einde in het verrigten van huisselijken arbeid hunne vrouwen, moeders of zusters behulpzaam te zijn; voorts, dat bij uitbetaling der nagelgelden aan de bevolking, eene belasting (bekend onder den naam van pities) van 4 percent wordt geheven ten behoeve van den regent en de nagelschrijvers; en eindelijk, dat de regent, zoodra hij aan het bestuur komt, als dati-hoofd of kapala-dati optreedt en de voordeelen geniet, welke daaraan verbonden zijn.

De Amboinezen zijn een landbouwend volk. De geringe kusthandel met de omliggende eilanden is grootendeels in handen der burgers van de hoofdplaats en van de kust van Hitoe. Een groot gedeelte der bevolking steekt jaarlijks wel tijdelijk over naar Ceram, maar het is om zich in de sagobosschen van Ceram te voorzien van het rijke voedingsmiddel, dat bij haar de plaats van der Maleijers rijst of van der Europeanen aardappelen en brood vervangt en waarvan de beperkte sagobosschen van Amboina's kusten niet de benoodigde hoeveelheid opleveren.

Wel houdt de strandbevolking zich ook bezig de met vischvangst, maar slechts weinigen maken daarvan een' tak van bedrijf.

Het heerschende stelsel van bestuur heeft den Amboinees ook min of meer tot den landbouw bepaald. De bevolking van alle negorijen, in den hiervoren gegevenen staat genoemd, is bij de nagelcultuur ingedeeld. Alle negorijen hebben hare nageltuinen en nagelgronden, welker meer dan tweemaal honderduizend nagelboomen door hare bevolkingen moeten worden onderhouden.

Nadere beschouwingen over deze kultuur zullen in een volgend hoofdstuk hare plaats vinden.

In de oude tijden zijn de meeste negorijgronden van Amboina verdeeld in doessong, welke aan verschillende huisgezinnen ter beplanting werden aangewezen. Deze gronden heeten doessong-dati en blijven in de geslachten der oorspronkelijke eigenaars erfelijk. Later zijn door verschillende omstandigheden meerdere gronden de eigendom geworden van verschillende personen. Is het regt op die gronden door aankoop verkregen, dan heeten zij doessong-bablian, terwijl zij doessong-poesaka worden genoemd, wanneer de eigendom berust op versterfregt. Er zijn nog andere gronden, vooral op Hitoë, welke nooit onder dati zijn verdeeld geworden en doessong-tatanaman genoemd worden. De bezitter van die doessong hebben slechts regt op de aanplantingen.

In 1785 werd den Amboinezen opgelegd het aanplanten en onderhouden van 10000 muskaatnotenboomen, met verplichting tot levering der noten en foelie aan de Kompagnie tegen onevenredige betaling, de noten tegen 10 stuivers de 100 stuks. Deze kultuur bragt jaarlijks gemiddeld op 3000 amst. ponden (noten en foelie te zamen).

Bij besluit van den kommissaris generaal van den 13ª Augustus 1827 N° 18 werd die kultuur geheel vrij gelaten.

Zóó bitter was den Amboinezen het dwangstelsel, dat velen, voorbijziende het belang, hetwelk zij bij die kultuur hadden, nu zij vrij geworden was, in hunne blijdschap hunne muskaatnoten-

boomen omkapten en ze voor brandhout verkochten. Daarbij werkte echter ook de vrees, een gevolg der vroegere handelingen van het bestuur, dat de opheffing van den dwang dier kultuur slechts tijdelijk zou zijn, en men meende door de verwoesting der plantsoenen zoodanig besluit tot nieuwen dwang te voorkomen. Toen echter de vrees voor herhaling van het stelsel der Kompagnie meer en meer week, begon men vrijwillig muskaatnotenboomen te planten en thans bedraagt het aantal dier boomen, der negorij-bevolking behoorende, 12000 tot 15000, dat is, 2000 tot 5000 meer dan onder het dwangstelsel, terwijl eenige partikuliere ingezetenen bovendien eenige niet onbelangrijke aanplantingen bezitten aan de westzijde der baai, welke meer zouden bloeijen, indien zij over genoegzame handen konden beschikken.

De muskaatnotenboom tiert op Amboina zeer goed. De amboinasche noten halen echter gewoonlijk slechts *f* 25 tot *f* 30 de pikol, niet omdat het produkt van geringe hoedanigheid is, maar omdat de noten meestal onrijp worden geplukt uit vrees van ontvreemding der vrucht van de boomen en uit het verlangen om spoediger in het bezit te zijn van de opbrengst, al bedraagt die dan minder dan na rijpwording der vruchten.

In 1853 werden 13500 amst. ponden muskaatnoten uitgevoerd, dat is ruim 10000 ponden meer dan gemiddeld jaarlijks, tijdens de notenkultuur door dwang plaats had en het produkt gemonopoliseerd was.

De kaneelkultuur werd in 1833 op voorstel der toenmalige hoofdkommissie van landbouw ingevoerd, doch hare uitbreiding in 1839 gestaakt.

De koffijkultuur, onder de Kompagnie op haren last beproefd, is niet geslaagd en bestaat thans in het geheel niet meer, tenzij men als zoodanig nog zou willen aanmerken de enkele koffijheesters, welke nog hier en daar in en om de hoofdplaats worden aangehouden.

De teelt van Fernambuk-katoen werd ruim een twintigtal jaren geleden op Amboina ingevoerd.

De kultuur van arrowroot was nog in de jongere tijden op Amboina algemeen verbreid.

Amboina is rijk aan klapperboomen, welker aantal dat der nagelboomen overtreft en vooral in de laatste tientallen jaren zeer is toegenomen. Deze kultuur wordt sedert jaren door het bestuur zeer aangemoedigd.

De kakaokultuur slaagt op Amboina voortreffelijk en kan eene rijke bron van inkomsten worden voor de toekomst. Tot nog toe heeft zij echter slechts plaats door ingezetenen ter hoofdplaats. In 1854 verkreeg men van ongeveer 5000 vruchtdragende boomen ongeveer 15 pikols boonen, welke tegen *f* 40 tot *f* 50 de pikol verkocht werden en naar Manilla uitgevoerd. Deze opbrengst, welke echter nog zeer voor verhooging vatbaar is, overtreft verreweg die, welke gemiddeld verkregen werd in de Minahassa en doet slechts onder voor de opbrengst van het distrikt Klabat-dibawa, alwaar in 1854 van 2000 kakaoboomen 18 pikols geoogst werden. Volgens mij geworden mededeelingen is een der meest gegoede ingezetenen van Amboina voornemens, de kakaokultuur op Amboina op eene groote schaal in te voeren. Het lijkt geen twijfel, dat dergelijke onderneming ruime winsten belooft. Zeer wenschelijk zal het wezen, dat handen genoeg zullen beschikbaar zijn om haar te doen slagen. Het gegeven voorbeeld zou niet nalaten tot navolging op te wekken.

Talrijke andere vruchtboomen zijn in en om de negorijen aangeplant. De sagoweerpalm bekleedt daaronder eene voorname plaats, wat reeds daaruit is op te maken, dat de pacht van het regt om sagoweer te verkoopen jaarlijks eenige duizenden guldens opbrengt. Andere vruchtboomen zijn de reusachtige kanari, de tamarinde en doerian, de djamboe, mangostan, mangga, litji, doekoe, belimbi, zuurzak, broodboom, oranje- en citroen-boomen, boea-nonna, dalima, papaja, enz., alle ook op Java overbekend, terwijl van de eenzaadlobbige planten de pisang en djagong, na de palmen, wel tot de voornaamste behooren.

Kajoepoeti-bosschen bedekken nog hier en daar geheele uitgestrektheden van Leitimor's en Hitoe's heuvelen.

De sagopalm is op Amboina geene eigenlijke kultuurplant, niettegenstaande meermalen zijne kultuur door het bestuur aangemoedigd is. Hij komt aan de stranden nog in vrij groote hoeveelheid in het wild voor, doch niet in voldoende mate, om in de behoeften van het eiland te voorzien.

De bosschen van Amboina zijn nog altijd rijk aan edele houtsoorten voor vaartuigen, huizen en meubelen, en maken geen gering, hoezeer een nog weinig rentegevend, gedeelte uit van Amboina's maatschappelijk kapitaal.

Leitimor's negorij-volken bezitten thans nog een achthonderdtal runderen in eigendom.

Alle kultures op Amboina zijn nog voor eene groote uitbreiding vatbaar.

Dikwijls hoort men den Amboinees verwijten, dat hij te lui is om rijstvelden aan te leggen of te bewerken. Met hetzelfde regt zou men den Amsterdammer kunnen verwijten, dat hij te lui is om in zijne stad gronden te ontginnen en tarwe te zaaijen. Amboina heeft nauwelijks vlakten voor zijne negorijen en geene of slechts zeer kleine voor kultures en zijne steile heuvels en bergen zijn voor den rijstbouw even ongeschikt, als zijne enge ravijnen. Van rijstbouw, met het oog op het voortbrengen van een algemeen voedingsmiddel der bevolking, kan op Amboina nimmer sprake zijn. In de behoefte aan rijst op het eiland wordt steeds van buiten voorzien. Slechts op enkele plekken van het eiland, zooals op de kust van Hitoe aan de binnenbaai, wordt door Soelarezen eenige rijst op drooge velden geteeld. De Soelarezen houden zich ook bezig met de kultuur van wat tabak, welke van zeer goede hoedanigheid is.

De bevolking is gehouden tot het verrigten van heereendiensten. Deze diensten onderscheidt men in beloonde en onbeloonde. Tot de *beloonde* behooren de verplichte werkzaamheden bij en aan s'lants gebouwen; het lossen en laden van gouvernements-goederen; het lossen van rijst van den leverancier; het vervoeren van reizende ambtenaren en officieren en militairen per orembaai en draag-

stoel; het afhalen en overbrengen van gouvernements-gelden en goederen van en naar Amboina; het boegseren van schepen; het leveren van houtwerken en andere materialen ten behoeve der verschillende gouvernements-werken, zoowel te Amboina als in de onderhoorige afdelingen; het overbrengen van brieven van Amboina naar Saparoca, Haroeko en Hila en van daar naar Amboina. De *onbeloonde* diensten bestaan, behalve in de boven reeds genoemde ten behoeve der regenten, in het bouwen en onderhouden van de woning van den schoolmeester, de kerk, de moskee, het schoolgebouw, de baileo of het raadhuis, de negorij-orembaaijen en andere tot de negorij behoorende vaartuigen; het maken en onderhouden van wegen en bruggen in en buiten de negorij; het overvoeren van schoolmeesters naar Amboina en andere plaatsen, waar hunne tegenwoordigheid in dienstzaken gevorderd wordt, en eindelijk in de op elke negorij rustende verplichting voor elke dati of familie een aantal van 90 nagelboomen, zoo in- als buiten de tuinen te onderhouden en aan de nagelgecommitteerden vrije vervoermiddelen te verschaffen.

Het is het moeilijk, met juistheid op te geven den tijd, waarover de inlander geacht kan worden vrije beschikking te hebben. In de meeste negorijen moet hij om de maand en in sommige negorijen, waar eene talrijke bevolking is, om de twee maanden dienst doen. Volgens den tegenwoordigen gouverneur der Molukken, den heer Jkhr C. F. Goldmann, zal men niet ver van de waarheid zijn, wanneer men in het algemeen stelt, dat een inlander gedurende het jaar 6 maanden ten arbeid wordt gesteld in zoogenaamde heeren- en negorij-diensten, waarvan 4 maanden tegen loon, en dat hij alzoo gedurende slechts 6 maanden vrij over zijnen tijd kan beschikken. Van ontwikkeling van nijverheid kan, met het oog op die diensten, geene sprake zijn.

De Amboinezen zijn gedeeltelijk christenen, gedeeltelijk mohammedanen.

Volgens den bevolkingsstaat van het einde van 1854 beston-

den de negorijvolken toen uit 19477 zielen of, de eilanden Bonoa en Manipa medegerekend, uit 21677 zielen. Van dit cijfer waren 12518 mohammedanen en 9159 christenen, zoodat de christenen der negorijen nog staan tot de mohammedanen der negorijen = 1: 1 $\frac{1}{3}$. Brengt men echter de Amboinezen der burgerij in rekening, welke, die in de stad en in de verschillende negorijen van het eiland bijeengenomen, ter zelfder tijde 7799 zielen sterk waren en onder welke slechts enkele honderden tot de mohammedaansche godsdienst behooren, dan komt men tot het resultaat, dat de christenen de mohammedanen nog met enkele duizenden overtreffen.

De belijders van beide godsdiensten zijn overigens zeer ongelijk over het eiland verdeeld. Hiervoren heb ik reeds gezegd, dat zij zich vrij scherp van elkander afgezonderd houden en afzonderlijke negorijen bewonen, en hoezeer er nu wel christen-negorijen zijn, in welke tevens enkele mohammedanen wonen en omgekeerd, beteekenen die enkelen weinig of niet op de massa, zoodat de benaming van christen- en islamsche negorijen vrij juist is.

In dien zin dan is Leitimor, de hoofdplaats uitgezonderd, bijkans uitsluitend door christenen bewoond. Slechts één negorij, Batoemerah, bij de hoofdplaats gelegen, is islamsch. De negorijen aan de zuidkust van Hitoe en aan den noordkant der baai van Amboina gelegen, zijn insgelijks alle door christenen bewoond, met uitzondering slechts van Laha. De negorijen op het oostelijke gedeelte van Hitoe zijn voor een gedeelte islamsche, zooals Tial-islam, Tengtenga, Toelehoe en Liang, terwijl Soeli, Tial-serani, en Waai door christenen bewoond worden. De negorijen van Hitoe's noordkust daarentegen zijn alle mohammedaansch, wonende slechts te Hila ongeveer een paar honderd christenen. Van de negorijen op de westkust eindelijk is Larike bijkans uitsluitend bewoond door christenen en Waka-sihoe bijkans uitsluitend door mohammedanen.

Hoezeer beide klassen van bevolking in een godsdienstig opzigt zeer verdraagzaam jegens elkander zijn, schijnen bekeerin-

gen van mohammedanen tot het christendom nooit, en die van christenen tot mohammedanen uiterst zelden plaats te hebben.

Het verstandelijk en godsdienstig onderwijs van het mohammedaansche gedeelte der bevolking is overgelaten aan zijne regenten en priesters en staat op een' lagen trap.

Voor het verstandelijk en godsdienstig onderwijs der christenbevolking wordt zorg gedragen door het gouvernement, en gedeeltelijk ook door zendelingen. Ter hoofdplaats zijn predikanten en europesche onderwijzers. In de negorijen, ook in die, welke tot de hoofdplaats behooren, wordt het onderwijs geleid door schoolmeesters uit de bevolking, van welke de jongere hunne opleiding hebben genoten aan het onderwijzersgesticht ter hoofdplaats, hetwelk onder de leiding staat van een' zending, den heer Roskott, die sedert lang te Amboina is gevestigd. De amboinesche schoolmeesters zijn tevens de voorgangers der christelijke gemeenten en volgen in maatschappelijken rang op de regenten, zoodat zij eene betrekkelijk hooge mate van aanzien genieten.

Over den aard van het onderwijs zal ik later gelegenheid hebben een en ander mede te deelen.

HOOFDSTUK VII.

AMBOINA.

De stad Amboina. — Topographie. — Marktplaats. — Tjakalang-visscherij. — Ongezondheid der hoofdplaats. — Oorzaken der koortsepidemieën. — Aardbevingen. — Pokken-epidemie van 1855. — Voorstelling der regenten. — De heuvels van Soja. — Garnizoen. — Schutterij. — Fort Nieuw-Victoria. — Hospitaal. — Instituut tot opleiding van inlandsche schoolmeesters. — Tombe van Rumphius. — Batoelobang. — Ambonsche dragers. — Bal te Batoegadja. — Mestiezen en burgers to Amboina.

Zoodra de plegtigheden van de ontvangst van den opperlandvoogd te Batoegadja waren afgelopen, begaf ik mij stadwaarts, om mij tot meer in bijzonderheden met de hoofdplaats bekend te maken.

Men kan zich eene tweeledige voorstelling van de stad Amboina maken.

Amboina, in beperkten zin, omvat het fort Nieuw-Victoria en de blokken huizen, bewoond door Europeanen, mestiezen, christenburgers, Chinezen en Arabieren en andere vreemde oosterlingen, welke gelegen zijn tusschen de riviertjes Tomo en Gadja en zich tot niet verder dan een honderdtal roeden van het strand of van het fort uitstrekken. Maar buiten deze enge begrenzing zijn de woningen nog zoo talrijk en vormen zoodanig een geheel met de eigenlijke stad, dat men ze geschikt tot de stad kan rekenen, al is het, dat de daar woonachtige bevolking administratief voor een gedeelte tot de negorij-bevolking is gebragt.

In dezen zin wil ik het begrip der stad opvatten en daarvan thans eene korte beschrijving geven.

De hoofdplaats Amboina dan beslaat de ongelijkzijdig driehoekige alluvievlakte, welke begrensd is door de heuvels van Soja en Batoegadja, die zich noordelijk en zuidelijk tot een honderdtal roeden van het strand uitstrekken, doch bij Batoegadja meer dan een driehonderdtal roeden van het strand terugwijken.

Het zandstrand van Amboina maakt de basis dier vlakte uit, terwijl Batoegadja den top van den driehoek inneemt. Het riviertje Batoemerah vloeit noordelijk van de stad in de baai, terwijl de zuidelijke grens door het riviertje, Batoegantong wordt daargesteld. Twee andere rivieren, de Waaitomo en de Gadja of de Olifantsrivier, zenden hare spaarzame wateren door de stad, om ze, de Waaitomo noordelijk van het fort, de Gadja ruim een honderdtal roeden zuidelijk van het fort, in de baai te ontlasten. De Waaititar, een derde riviertje, dat midden door de oude stad vloeit, is meer eene waterleiding, welke hare wateren uit de Gadja ontvangt.

Van de brug over de Batoemerah tot de brug over de Batoegantong heeft de stad eene lengte van ongeveer 570 roeden of nog geen paal. De afstand van Batoegadja tot aan de brug van de Batoemerah is ongeveer 500 roeden en die van Batoegadja tot de brug van de Batoegantong slechts ruim 300 roeden.

De eigenlijke stad ligt nagenoeg in het midden tusschen de Batoemerah en de Batoegantong en het fort noordwestelijk van de eigenlijke stad en daarvan slechts gescheiden door een plein, het kasteelsplein.

De stad heeft meerdere straten of wegen, welke meest alle regtlijning zijn en elkander met regte hoeken snijden. De voornaamste dier straten zijn de burgtstraat, de olifantsstraat en de weg van Oeremissing. Deze loopden nagenoeg evenwijdig aan elkander en verlengen zich in eene zuidwestelijke rigting, tot nabij Batoegadja, waar ze verbonden zijn door eene dwarsstraat, welke van Batoegadja afgaat en, om het westen der stad

loopende, de noordelijke grens der stad bereikt, na vooraf nog een paar zuidwestelijk van het strand afgaande wegen te hebben opgenomen. Meerdere dwarsstraten maken de gemeenschap tusschen de verschillende stadsgedeelten gemakkelijk.

De meeste Europeanen wonen zuidwestelijk van het fort, in meestal nette doch lage steenen woningen, welke slechts hier en daar door erven van elkander zijn gescheiden.

Zuidelijk van het fort, tusschen de wijk der Europeanen en het strand, ligt de wijk der Chinezen, welke in het algemeen beter gehuisvest zijn dan de Chinezen elders in den Archipel.

De amboinesche burgers bewonen de wijken, welke aan die der Europeanen en Chinezen grenzen, hoezeer ook daar nog hier en daar enkele huizen van Europeanen of mestiezen gevonden worden.

De meer van het middelpunt der stad verwijderde wijken zijn gedeeltelijk bewoond door negorij-volken, liggende daar, hetzij geheel hetzij gedeeltelijk de negorijen Halong, Ahoesing, Amanteloe, Mardika, Ema, Oeremissing, Latoehalat, Seilale, Tawiri, Noessaniwe en Hative-besaar. Geheel of gedeeltelijk zeg ik, want de eigenlijke negorijen Halong, Ema en Latoehalat liggen elders op Leitimor en de eigenlijke negorijen Tawiri en Hative-besaar aan den overkant der baai op de kust van Hitoe. Zij hebben slechts een aantal harer ingezetenen daar voortdurend of tijdelijk woonachtig, ter verrigting der heerendiensten, enz. Enkele hebben er haar schoolgebouw, zooals Hative-besaar.

De stad maakt in het algemeen een' aangenamen indruk. Van de reede gezien is zij niet onbevallig. Het fort maakt eene goede vertooning door den omvang en het uiterlijk zijner wallen. Nog weinige jaren geleden was het gezicht van de reede op de stad grootelijks belemmerd door eene breede rei onoogelijke hutten, welke zich zuidelijk van het fort langs het strand uitstrekten. Een hevige brand heeft die hutten opgeruimd en het belendende stadsgedeelte van de reede af meer aanschouwelijk gemaakt.

Fraaije of indrukkenende gebouwen zal men evenwel te Amboina vergeefs zoeken. Stadhuis, kerk, hospitaal en andere

publieke gebouwen trekken slechts de aandacht door eene onbehagelijke eenvoudigheid en zelfs het verblijf van den landvoogd der Molukken te Batoegadja, mist alles, wat men grootsch of paleisachtig zou kunnen noemen.

De woningen der burgers en der negorij-menschen maken op niets aanspraak, tenzij op eenvoudigheid. Hout, gabba-gabba en atap zijn de voornaamste bouwstoffen, uit welke ze zijn zamengesteld.

Mijn eerste bezoek van de stad werd de volgende dagen van ons verblijf door meerdere wandelingen en toerrijdes achtervolgd. De afstand van Batoegadja tot het middenpunt der stad bedraagt naauwelijks een driehonderdtal roeden, zoodat, bij niet voortdurende beschikbaarheid van rijtuigen, welke te Amboina niet talrijk zijn, weinig bezwaar bestaat in het ondernemen van wandelingen door de hoofdplaats, zelfs op het midden van den dag.

Veelal echter begaf ik mij naar de marktplaats, welke zuidelijk van het fort aan het strand is gelegen, met het doel voornamelijk om na te gaan, wat de wateren der baai aan visschen en ongewervelde dieren tot de volksvoeding bijdragen en wat van die diervorming nog nieuw mogt zijn voor de kennis der fauna van Amboina of nog nieuw voor de wetenschap. En inderdaad, hoezeer ik op die bezoeken veelal regenachtig weder trof, wat vele visschers terughield in de oefening van hun bedrijf, zoodat minder visch en schaaldieren ter markt werden gebragt dan op heldere dagen, was ik toch gelukkig genoeg, vele soorten te verzamelen, zoowel nieuw voor de kennis van het eiland, als voor de zoölogie.

Te Amboina zag ik voor het eerst ter markt brengen eene soort van tonijn of boniet, welke de Amboinezen tjakalang noemen. Deze soort is de *Thynnus pelamys* der ichthyologen. Zij wordt soms in groote hoeveelheden te Amboina aangebragt en bekleedt onder de voedingsmiddelen van het volk eene niet onbelangrijke plaats.

De Amboinezen gaan dikwijls uit ter tjakalang-visscherij. Zij begeben zich ten dien einde buiten de baai met orembaaijen, in welke bakken met zeewater zijn geplaatst, waarin zich eene

menigte levende poeri, eene soort van sardijn (*Engraulis Brownii* CV.) bevindt. In de open zee gekomen, werpen zij eenige sardijntjes in het water, een geliefd voedsel der tjakalang, die weldra toeschieten. Bemerkt men dit, dan brengt men hengels uit met vederen aan den hoek en laat dan snel voortroeijen. De tjakalang, de vederen voor vischjes houdende, bijten toe. Men doet soms groote vangsten. De tjakalang heeft gewoonlijk eene lengte van 1 tot 2 voeten en eene waarde van 30 duiten tot een gulden.

Met veel genoegen maakte ik te Amboina persoonlijk kennis met den heer D. S. Hoedt, sekretaris van het gouvernement der Molukken, aan wien ik sedert jaren groote verplichting had, door de schatten van naturaliën, welke hij zoo welwillend als belangeloos voor mij heeft bijeengebragt. Opmerking verdiende de fraaije verzameling van hoorns en schelpen, welke toen nog in zijn bezit was en later te Batavia is verkocht, voor de som van *f* 5000. Eene rijke verzameling visschen van Amboina en Boero was de heer Hoedt op nieuw zoo goed ter mijner beschikking te stellen, zoodat ik te Amboina een' rijken buit voor de wetenschap opdeed. De resultaten van het onderzoek dier verzamelingen heb ik nedergelegd in het eerste deel der Verhandelingen der Natuurkundige Vereeniging in Nederlandsch Indië (1) en in het elfde deel van het Natuurkundig Tijdschrift voor Nederlandsch Indië (2).

Amboina is in de laatste jaren berucht geworden door daar geheerscht hebbende koortsen. Men heeft tot nog toe geene voldoende verklaring weten te geven van de onbestendigheid der gezondheid van Amboina's klimaat. In lang verloop jaren heeft men tijden gekend, als de jaren na 1837, tijden van aanmerkelijke sterfte en van hardnekkig geheerscht hebbende koortsen. In 1855 schijnt het tijdperk van koortsepidemieën weder zijn einde te hebben bereikt.

(1) Beschrijvingen van nieuwe of weinig bekende vischsoorten van Amboina, verzameld op eene reis door den Molukschen Archipel.

(2) Bijdrage tot de kennis der ichtthyologische fauna van het eiland Boero.

Amboina is eene beschaming van de boekenwijsheid der europesche wetgevers in de geneeskundige wetenschap.

Het terrein der hoofdplaats is zandachtig en hellend. Eenige uren na de hevigste en meest aanhoudende regens, te Amboina zoo veelvuldig, is het water in den bodem getrokken en in de baai afgevoerd. Moerassen zijn er noch aan het strand noch in of om de stad, tenzij men een weinig uitgestrekt, digter begroeid en minder vast terrein nabij de Waaitomo, tusschen de eigenlijke stad en Baatogadja, als zoodanig zou wenschen te bestempelen. Het strand zelf is zandachtig en verliest zich spoedig zoo diep onder de zeevlakte, dat de schepen slechts geheel in de nabijheid van de kust eene geschikte ankerplaats kunnen vinden. Geene koraalriffen zijn er, welke de dampkringslucht tijdens de ebbe met de onaangename uitwasemingen hunner bewoners zouden kunnen bezwangeren.

De voornaamste voorwaarden tot het ontstaan van koortsen, zooals lage, vochtige bodem en uitwasemingen van moerassen of koraalriffen, bestaan alzoo te Amboina niet.

Het ontbrak echter te Amboina, evenmin als elders, aan wijzen, die toch meenden de oorzaken van Amboina's koortsepidemieën te hebben gevonden. Men bragt de ziekte in verband met de aardbevingen, welke Amboina zoo dikwerf bezoeken en beschuldigde Amboina's bodem van het uitstooten van vulkanische dampen, welke het bloed zijner bewoners vergiftigden. Men meende zeer geniaal te zijn, door in een wóórd de oorzaak der ziekte te hebben gesteld en de elektriciteit kreeg van Amboina's ongezondheid de schuld. Wie meer aan feiten hechte dan aan theorieën vestigde zijne blikken op de digte bebouwing der stad en op de digte begroeiing der door de burgers en negorijvolken bewoonde wijken, welke, niettegenstaande de gunstige gesteldheid des bodems, eene vochtigheid van huizen en erven onderhield, de vruchtbare moeder der zoo gevreesde ziekte. Anderen nog rigten hunne blikken op den warmtemeter en meenden de oplossing van het raadsel te hebben gevonden in de 20 graden verschil van stand der kwik- of alcoholkolom van eenen Fahren-

heitschen thermometer, soms in 24 uren tijds waargenomen. Nog weder anderen beschouwden den onschuldigen dauw, die Amboina's bodem soms als met een wolkenkleed bedekt, of zelfs de mist, dat is, de op de aarde rustende wolken, in welke de hoofdplaats soms is gehuld, als miasmatische uitvloeisels van den bodem, zonder zich er rekenschap van te geven, dat hetgeen zij zagen eenvoudig dauw en mist was, en dat bovendien het *woord* miasma zonder zin is, zoolang men nog zelfs de flauwste kennis niet heeft van de *stof* miasma, welker aanwezig tot nog toe slechts in de verbeelding bestaat. Vreemd is het, dat het ozon in die theorieën nog geene rol heeft gespeeld.

Maar het vraagstuk is door alle die theorieën geen haarbreed nader tot zijne oplossing gebracht.

Niet dat sommigen dier vermeende oorzaken, zooals de toestand der luchtelektriciteiten, de vochtigheid des dampkrings en sterk afwisselende temperatuur-verschillen niet te beschouwen zijn als te kunnen daarstellen der gezondheid schadelijke magten, maar die oorzaken bestonden in 1855 zoowel als in 1838 en als in de vorige eeuw, zonder dat de koortsepidemieën zich gestoord hebben aan haar bestaan, hetzij in haar verschijnen, hetzij in haar verdwijnen. Maar bovendien, alle die plaatselijke omstandigheden blijken buiten berekening te moeten blijven, wanneer men in het oog houdt, dat de koortsepidemieën niet alleen de hoofdplaats teisterden, maar de bevolking van geheel het eiland, en evenzeer woedden in de dorpen der bergen als in die der stranden, gelijk de pokziekte zulks deed in 1855.

De zaak is deze. Wij kennen de oorzaken van koortsepidemieën evenmin als die van andere heerschende ziekten, van pokken, mazelen, kinkhoest, dysenterie, typhus, cholera, enz. Mogen wij trotsch zijn op de stellige kennis, welke de exakte rigting der nasporingen omtrent den aard en de herkenning en genezing van zoovele vroeger duistere ziekten heeft aangebracht, ten opzichte van de oorzaken van kosmische ziekten staan wij nog aan den laagsten trap van kennis, en het is al veel, dat wij bij magte zijn te bepalen en gedeeltelijk weg te nemen de

momenten, welke het woeden van volksziekten begunstigen.

Die exakte rigting in het onderzoek zal er welligt in een' lateren tijd toe leiden, de kosmische oorzaken der volksziekten te ontdekken, misschien zelfs ze te beheerschen.

Over Amboina's ziekten sprekende, kan ik geschikt terugkomen op de pokkenepidemie, welke tijdens ons verblijf op Amboina en de omliggende eilanden woedde. Duizenden menschen zijn daardoor in eenige weinige maanden ten grave gesleept. De epidemie heerschte van Mei tot November op Amboina en de Uliassers, en begon en eindigde wat later op Boero en Ceram. Van Mei tot November werden op het eiland Amboina alléén niet minder dan 6336 personen door de ziekte aangetast. 1466 dier lijders bezweken. Die lijders waren bijna alle inlanders. Alzoo werd 1 van de 4 tot 5 Amboinezen door de pokken bezocht en $\frac{1}{10}$ van de geheele bevolking er door weggerukt. Treurig verschijnsel, wat zich op de Amboinasche eilanden maar al te dikwerf herhaalt.

De pokziekte rigt in den Indischen Archipel van tijd tot tijd nog groote verwoestingen aan, maar, bijkans zonder uitzondering slechts in die gewesten, waar de vaccine nog niet is doorgedrongen of gebrekkig wordt uitgeoefend.

Op Amboina evenwel bestaat de vaccine sedert lang. Zij staat daar onder het toezigt van officieren van gezondheid en wordt door opzettelijk voor de koepokinenting aangestelde en bezoldigde personen uitgeoefend. Ik heb nagegaan het aantal inenting op Amboina, Leitimor en Hitoe gedurende de laatste 25 jaren en bevonden, dat, volgens de verslagen, gemiddeld jaarlijks bij 620 personen de inenting geslaagd is. Hoezeer nu dit cijfer met betrekking tot de bevolking van het eiland geenszins als voldoende is te beschouwen en van het revaccineren weinig werk is gemaakt, is het niet verklaarbaar, dat de kinderziekte op Amboina in zoodanige hevigheid en uitgebreidheid heeft kunnen woeden als in 1855 het geval is geweest, tenzij daarbij andere gewigtige invloeden werkzaam waren. Vooreerst diende ten deze bekend te zijn, in hoeverre de cijfers, in de verslagen voorkomende, vertrouwen verdienen, in hoeverre de gebezigde vaccine *goede* stof was,

in welke mate de ontwikkeling der vaccinepuist door slechte zorg, huidziekten of vooroordeelen der moeders is verhinderd, enz., maar ook dan nog, wanneer men, met het oog op die ongunstige invloeden, slechts de helft van het cijfer der geslaagde inenting zou mogen aannemen als met de waarheid overeen te komen, zou men moeten denken aan andere oorzaken, welke de heilzame kracht der vaccine tegenwerken.

En wie vestigt dan niet in de eerste plaats het oog op de volksvoeding?

Epidemieën in het algemeen woeden altijd en overal het hevigste onder de minder door het lot begunstigde klassen der maatschappij. De uitwerkselen van voeding, dekking, woning, levenswijze, bepalen de ontvangvatbaarheid voor die geessels der menschheid. Bij eene bevolking, welke voornamelijk leeft van zetmeel (sago) en welke goede stikstofhoudende voedingsmiddelen (visch en vleesch) in te geringe hoeveelheid nuttigt, moet voortdurend eene kiem bestaan tot ziekten, welke, bij heerschende kosmische invloeden, plotseling tot groote ontwikkeling kunnen komen en de volken vertienen. Zulke verschijnselen zijn altijd en overal waargenomen, waar misgewas, groote duurte, algemeene armoede of de ontberingen tijdens oorlogen, toevlugt hebben moeten doen nemen tot voedingsmiddelen, scheikundig niet geëvenredigd (adekwaat) aan de behoeften van het menschelijke ligchaam.

Ik zal ten deze in geene nuttelooze bespiegelingen treden. Genoeg zij het, op een gewichtig feit de aandacht te hebben gevestigd. De Amboinees bemint zijne sago, maar nog meer bemint hij de rijst, welke hem te duur is. Die rijst kan algemeen voor hem bereikbaar zijn, indien dagen van meerdere welvaart voor hem zullen aanbreken.

Ik moet ook nog met een paar woorden terugkomen op de aardbevingen, welke te Amboina, zooals bekend is, zeer veelvuldig zijn. Ook de weinige dagen van ons verblijf gingen niet voorbij, zonder dat ook wij er getuigen van geweest waren, vermits, zooals ik elders gemeld heb, een ligte schok door ons werd waargenomen in den middag van den 4den Oktober.

Aan die aardbevingen is het toe te schrijven, dat men Amboina zoo algemeen voor een vulkanisch eiland houdt. In het hoofdstuk over de natuurlijke geschiedenis van dit eiland heb ik reeds aangetoond, dat zulks slechts gedeeltelijk als juist te beschouwen is, vermits bijkans geheel Leitimor bestaat uit aangespoelde gronden, uit opgeheven koraalriffen en uit nieuwere bezinkselvormingen. Daaruit kon tevens blijken, wat er is van de bewering van sommige schrijvers, dat de atmosfeer der hoofdplaats nu en dan bezwangerd zou zijn met vulkanische dampen, en wat er is van de uitstootingen van zwavel en aluin. Die uitstootingen, althans die van zwavel, hebben ook thans nog wel plaats, maar slechts op Hitoe, ver van de hoofdplaats verwijderd, op de hellingen van den Wawani, bij de voormalige negorij Essen, waar thans nog door de Hitoeëzen zwavel wordt ingezameld.

Den dag na onze aankomst, den 3den Oktober, had te Batoegadja de plegtige voorstelling plaats aan den opperlandvoogd van de ambtenaren, officieren en aanzienlijke ingezetenen, van de regenten en schoolmeesters der verschillende negorijen, en van de hoofden der Chinezen en Arabieren. Deze voorstelling bood weinig opmerkenswaardigs aan, tenzij dit, dat de regenten en schoolmeesters volstrekt niet beantwoordden aan de voorstelling, welke ik mij daarvan had gemaakt uit de geschriften en mondelijken berigten. Even als in de Minahassa, waren de christen-regenten en schoolmeesters zeer goed in het zwart en naar den nieuweren smaak gekleed. De meeste kleedingen droegen echter het kenmerk van nieuwhed en waren waarschijnlijk kort geleden vervaardigd, met het oog op de komst van den gouverneur generaal. De mohammedaansche regenten hebben de europesche kleederdragt niet aangenomen.

Na de genoemde voorstelling werd een algemeen gehoor verleend.

Ik maakte mij den ochtend van den dag ten nutte, door eene wandeling te doen in de omstreken van Batoegadja en de geheel in de nabijheid liggende heuvels van Soja te beklimmen.

Steil verheffen zich deze heuvels, tot enkele honderden voeten boven de zeevlakte. Schijnbaar onregelmatig verspreid, doet een juistere blik, van een hooger punt geworpen, toch zekere orde in ze ontwaren en herkennen, dat zij meer of min evenwijdige reeksen vormen, welke naar mate ze meer binnen 's lands gelegen zijn, zich hooger verheffen. De reijen meer nabij de kust bestaan uit kalkheuvels. De kalk is een jongere polypenkalk, in welken zich de geslachten van de tegenwoordige schepping nog laten herkennen, voor zooverre ze niet door het doorzijpelende regenwater zijn opgelost en gekristalliseerd. Op sommige plaatsen, waar de kalk hollen vormt of uitstekende rotspunten, zooals te Batoelobang en Batoegantong, kristalliseert die opgeloste kalk aan de ondervlakte der gesteenten en vormt daar stalaktieten of druipsteenen van de meeste verschillende gedaanten en schoonheid. Sommige schrijvers hebben die rotsen als basaltrotsen voorgesteld en als in een' adem de stalaktieten vermeld, welke ze aan die rotsen zagen hangen. Blijkbaar wisten die schrijvers noch wat basalten, noch wat stalaktieten zijn, en hunne verkeerde voorstellingen zouden ook niets te beteekenen hebben, indien zij er niet toe hadden bijgedragen om de meening, dat de hoofdplaats Amboina op vulkanischen bodem rust, veld te doen winnen.

De beklimming van de heuvels van Soja beloont ruimschoots de moeite. Niet door het schoone der heuvels zelve, welke slechts spaarzaam zijn begroeid met grassen, varens, melastomen en leguminosen, maar bij uitnemendheid schilderachtig zijn de gezigten, welke men van die heuvels geniet, op Batoegadja, op de stad zelve, op de baai en op het hooge land van Hitoe. De baai doet zich daar voor als een meer, overal door groenend heuvelland ingesloten. De grootere en kleinere vaartuigen ter reede, langs het strand der hoofdplaats geschaard, waren er alle met het bloote oog zichtbaar. Het fort Nieuw-Victoria en de wijken der Europeanen en Chinezen, onbeschadwd als zij zijn, vertoonen er hare naakte daken, terwijl de woningen der Amboinezen zelve grootendeels verscholen zijn in het lommer harer vruchtboomen.

Blijkt men van die heuvels naar de landzijde, dan stuit het oog op hooger heuvelland, door breede ravijnen of kleine valleijen van de lagere toppen gescheiden en gestoffeerd, grootendeels door eene schrale vegetatie en de grafteekens van Chinezen en mohammedanen, maar meer op den achtergrond ook door hooger geboomte en kajoepoeti-aanplantingen en in de ravijnen met een krachtig en frisch plantenkleed.

In den namiddag van den 3^{en} Oktober had eene inspektie plaats van de troepen en de schutterij. De militaire magt te Amboina bestaat uit 3 kompagnieën infanterie en eenige artillerie en maakt een sterkte uit, volgens de formatie, van 23 officieren en 391 onderofficieren en manschappen. De militairen zijn gedeeltelijk Europeanen, gedeeltelijk Javanen. De amboinesche militairen van het leger worden slechts buiten Amboina gebezigd.

De schutterij te Amboina bestaat uit een bataillon van 7 kompagnieën, dat op het einde van 1854 een totaal opleverde van 32 officieren en 1755 onderofficieren en schutters. Het bevel over de schutterij is opgedragen aan den adsistent-resident-magistraat met den rang van luitenant kolonel. De kompagnieën zijn verdeeld in gewapende of exercerende of flankkompagnieën (2) en in ongewapende of centrum-kompagnieën (5). De exercerende kompagnieën telden op het einde van 1854 16 officieren en 360 onderofficieren en manschappen en de centrum-kompagnieën 14 officieren en 427 onderofficieren en manschappen. De overige leden der schutterij, ten getale van 970, behoorden tot de bevolking van de buitenwijken der hoofdplaats en, om zoo te zeggen, tot eene reserve of derde ban. Op het einde van 1855 rekende men het totaal der schutterij op 31 officieren en 1610 schutters. De schutters te Amboina zijn, even als elders in de Molukken, verplicht tot eenige diensten, het betrekken van wachten, het transporteren van gevangenen enz. De schutterij bezit een korps muzikanten, alle echte Amboinezen, welke het tijdens ons verblijf te Amboina in het uitvoeren van de meest verschillende muziekstukken reeds tot eene tamelijke hoogte hadden gebragt en zich niet alleen alle avonden te Batoegadja deden hooren,

maar ook het reisgezelschap naar Saparoea en Banda vergezelden.

Op den avond van den 3^a Oktober was er groote receptie en illuminatie te Batoegadja.

Den 4^a en 5^a Oktober werden de inspektien van den gouverneur generaal voortgezet. Nieuw-Victoria, het hospitaal, het gouvernementshuis, de gevangenis, de scholen, het schoolmeestersinstituut en de werf werden achtereenvolgens in oogenschouw genomen.

Nieuw-Victoria bestaat reeds sedert 1580, hoezeer zijne tegenwoordige gedaante van nieuweren tijd is en schijnt te rekenen van 1757 en 1786. In 1605 werd het op de Portugezen overd en Victoria genaamd. Het is een onregelmatig zevenhoekig gebastionneerd en gereveteerd fort, met natte gracht en een naar de baai gekeerd hoornwerk. De geheele bezetting is in het fort gehuisvest, in kazernes, welke in meerdere opzichten te wenschen overlaten. Ook meerdere officieren wonen in het fort. In vroeger jaren hield ook de gouverneur der Molukken daar zijn verblijf. Thans zijn meerdere der oude woonhuizen ingerigt voor kantoren en magazijnen.

Het hospitaal, hoezeer uitwendig zonder eenig aanzien, is inwendig vrij goed ingerigt. Het staat onder een' officier van gezondheid der 1^e klasse, die tevens chef is van de geneeskundige dienst ter hoofdplaats en in de geheele residentie. Buiten het eiland zijn slechts officieren van gezondheid geplaatst te Saparoea en te Wahaai.

Bijzondere vermelding verdient het instituut ter opleiding van inlandsche jongelingen tot onderwijzers. Deze inrigting bestaat op kosten van het Nederlandsch-zending-genootschap en heeft aan haar hoofd den heer Roskott. Zij is gelegen bij zijne woning, nabij de negorij Batoemerah. Het onderwijs van den heer Roskott is in het algemeen zeer doelmatig. Het gemiddeld getal kweekelingen, alle Amboinezen, in het instituut onderhouden voor rekening van het zendelinggenootschap, bedraagt 18, doch behalve deze zijn er in den regel nog evenveel of meer aspirant-kweekelingen. De tijd van het onderwijs is be-

paald op drie jaren, maar wordt zooveel mogelijk verlengd. Daar de leerlingen opgeleid worden, niet alleen tot onderwijzers der jeugd maar ook tot leeraren der christengemeenten, begrijpt men, dat de rigting van het onderwijs voor een groot gedeelte godsdienstig, ik meen, kerkelijk is. Sedert de oprigting van het instituut hadden, tijdens ons bezoek, 190 leerlingen daar voor korteren of langeren tijd onderwijs genoten. Van die leerlingen waren tot onderwijzers aangesteld 82 en wel 61 in de residentie Amboina, 15 in de residentie Banda (waarvan 6 op de Aroe- en 6 op de Zuidwester-eilanden), 1 in de residentie Ternate, 3 in de residentie Manado en 2 te Timorkoepang. De leerlingen verrigten, buiten hunne leeruren, tuinarbeid, timmermans- en ander werk onder de leiding van hunnen leeraar, welke arbeid zeker nuttig is voor leerling en leeraar en een niet onbelangrijk kapitaal voorstelt.

Wie Amboina bezoekt, wordt gewoonlijk als eene merkwaardigheid der stad gewezen op de tombe van Rumphius. Deze tombe bevindt zich op het erf van een' ingezetene, niet ver van Batoegadja, in de verlenging der burgtstraat. Zij is slechts merkwaardig door den naam van den uitstekenden natuuronderzoeker en door de hulde, door Van der Capellen aan zijne nagedachtenis gebragt, in het bevelen van hare herstelling. Het monument is thans weder in verval niettegenstaande men het op nieuw met kalk had gewit. Het opschrift was moeilijk leesbaar en gedeeltelijk door fouten niet meer beantwoordende aan het oorspronkelijke.

Op de geene 100 roeden van de tombe van Rumphius verwijderde europesche begraafplaats verheffen zich meerdere grafteekenen, grootscher en sierlijker dan dat van Rumphius.

Maar de wereld is dikwerf billijk. Een groot man heeft geene andere gedenkteekenen noodig, dan die hij zelf zich heeft gesticht. Tombes en standbeelden moesten slechts worden opgericht voor mannen van twijfelachtige verdiensten. De nakomelingschap is steeds regtvaardig in haar oordeel. Zoo de namen de gedenkteekenen niet overleven, vergaan deze van zelve.

Den 5den Oktober werd een uitstapje gemaakt naar Batoelobang. Reeds vroeg in den morgen waren de benoodigde draagstoelen en dragers voor het gouverneurshuis te Batoegadja in gereedheid. Op Amboina reist men slechts per draagstoel of te voet. Weinige streken uitgezonderd, zou ook geene andere wijze van reizen mogelijk zijn, wegens de gesteldheid van het terrein. De wegen of voetpaden slingeren zich langs te steile heuvel- of berghellingen, dan dat paarden, laat staan rijtuigen, gebezigd zouden kunnen worden. Het reizen per draagstoel is zeker alles behalve aangenaam, doch de wijze van dragen en gaan der dragers kan er veel toe bijdragen, om die wijze van reizen zoo weinig onaangenaam mogelijk te maken. De Amboinezen munten hierin uit en indien het terrein niet te ongelijk is, ziet men zich door hen met rijtuig-snelheid vervoerd, terwijl men daarbij zoo weinig onregelmatig bewogen wordt, dat men in zijne draagstoel zou kunnen schrijven. Althans zoo trof ik het met mijne dragers, op de togten van het reisgezelschap naar Batoelobang, naar Ema en naar Waai.

Batoelobang is eene grot op, naar ik gis, een twee tot drietal palen afstands ten zuidzuidoosten van de hoofdplaats. De weg derwaarts geleidt van de negorij Oeremissing, nabij Batoegadja, over de rivier Batoegadja en slingert zich langs de steile hellingen der heuvels, welke de kom van Batoegadja begrenzen. De heuvels zijn daar op sommige plaatsen uitgekapt om de steilten te verminderen.

Na de eerste heuvels beklommen te hebben, welke hetzelfde aanzien hebben als de boven reeds beschrevene heuvels van Soja en hier en daar niet minder fraaije gezigten aanbieden op de baai en op het land van Hitoe, leidde de weg door kleine valleijen en ravijnen naar nieuwe heuvelreijen, totdat wij Batoelobang waren genaderd.

De optogt had een feestelijk aanzien. Het gebruik wil, dat bij de togten van hooggeplaatste personen, de inlandsche muziek, tifa en gong, zich doet hooren en zich aan het hoofd van den trein stelt, waar ook onze nationale vlag steeds prijkt. De levendige aard

der dragers, in dubbel aantal ter verwisseling bij elke draagstoel geplaatst, hun gejoel en gejuich en gewoel en getwist om den voorrang, en de liefhebbers, welke vrijwillig den togt medemaakten, deden de luidruchtige muziek naauwelijks hooren. Aan de grot genaderd, verwelkomde een aantal burgers van de hoofdplaats het reisgezelschap met salvo's van geweerschoten. Voor een overvloed van verseringen aldaar was door den heer Goldmann gezorgd.

Weldra waren wij in de grot afgedaald, dat is te zeggen, een gedeelte van het reisgezelschap, want eenige heeren waren verstandig genoeg, aan den ingang te blijven. Inderdaad, de grot is slechts merkwaardig door de moeilijkheid om in haar af te dalen en zich in haar te bewegen. Zij is tamelijk uitgestrekt en in meerdere kamers verdeeld, welke door enge doorgangen met elkander in gemeenschap staan en enger en lager worden, naarmate men verder doordringt. De bodem is zeer ongelijk en glibberig door de vochtigheid, welke onderhouden wordt door het doorzippelende water.

In een der verste afdeelingen van de grot, tot welke men kan doordringen, zijn gedenksteen geplaatst ter herinnering van de bezoeken van Prins Hendrik der Nederlanden en Dumont d'Urville.

De gouverneur generaal en mevrouw Duymaer van Twist bezochten insgelijks deze afdeeling der grot. Misschien was mevrouw Duymaer van Twist de eerste dame van rang, welke Batoelobang heeft bezocht. Voor eene dame behoort er geestkracht toe, om in de grot tot aan de cel der gedenksteen door te dringen.

Grotten zijn in opgehevene jongere kalkterreinen vrij algemeen. Op Java bezocht ik er meerdere en veel grootere dan Batoelobang. Batoelobang bewijst echter, indien het bewijs nog noodig was, dat de heuvels zuidelijk van de hoofdplaats kalkheuvels zijn. De kalk is tertiaire polypenkalk en zeer poreus. Het doorziggende water, in de grot druipende, zet een gedeelte van den door hetzelfde opgelosten koolzuren kalk aan het verwulf af en heeft daar groote massen druipsteen gevormd, welke, bij het fakkellicht gezien, noch door fantastische vormen, noch door schitterende kristallisatiën

uitmunten. Daarentegen is geen gebrek aan vleêrmuizen (*Trilaticus blepotis* Gr.), welke zich in menigte in de grot ophouden en den bodem bedekken met hare uitwerpselen, welke gedeeltelijke ontbinding tot het onaangename van de atmosfeer der grot bijdraagt.

Den avond van den 5ⁿ Oktober was er groot bal te Batoegadja. Ongeveer 200 personen waren daar tegenwoordig, een voor Amboina gewis groot getal. Behalve ambtenaren en officieren met hunne dames, waren er talrijke ingezetenen van de hoofdplaats, welke, als afstammelingen van Europeanen, tot de europesche bevolking der hoofdplaats gerekend worden. Meerdere dames, waaronder ook eenige njora, echtgenooten van regenten, verschenen op het bal, gekleed in saja en kabaja. De honneurs werden met uitnemenden takt door mevrouw Goldmann waargenomen.

Wanneer men van de Amboinezen spreekt, moet men weten te onderscheiden, om niet in dwaling te vervallen. Meerdere schrijvers en woordvoerders over de Amboinezen maken geen onderscheid tusschen Amboinezen en Amboinezen. Anderen maken een onderscheid tusschen de ambonsche christenen en mohammedanen, en spreken dan ten ongunste van de eersten, als te lui om te arbeiden, uit trots op de godsdienst, die zij heeten te belijden, niettegenstaande ongeveer de helft der werkende negorij-bevolking van Amboina uit christenen bestaat. Bij alle schrijvers vind ik of onvolledige of verwarde voorstelling van de zaak.

De Amboinezen zijn:

a. Negorijvolken, dat is, bij de nagelcultuur ingedeelden en aar hunne negorij gebonden, alle inlanders, welke men weder kan onderscheiden in christenen en mohammedanen. Die van Leitimor zijn, zoo als reeds aangetoond is, nagenoeg alle christenen.

b. Vrije lieden of burgers (alle inlanders), niet tot de nagelcultuur verplicht, en, hoezeer over het eiland, althans over

Leitimor verspreid, grootendeels in en om de hoofdplaatsen woonachtig. Men verstaat er gewoonlijk onder de burgers ter hoofdplaats, voor het meerendeel christenen. De gewone christenburger kleedt zich in lange broek, borstrok en gekleurde of bij sommige gelegenheden zwarte kabaai, steeds met pet of hoed.

c. Afstammelingen van Europeanen, mestiezen of zoogenaamde inlandsche kinderen, welke administratief tot de Europeanen gerekend worden, alle christenen. Zij bewonen de hoofdplaatsen, en kleeden zich zooveel mogelijk als de Europeanen.

Van de negorijvolken heb ik vroeger reeds aangeteekend, dat zij gedurende ongeveer 6 maanden van het jaar tot beloonde en onbeloonde heerediensten worden gebezigd. De hun overblijvende tijd is benodigd ter voorziening in hun voedsel door landbouw of togten naar Ceram tot het verzamelen van sago. Het zou een onverklaarbaar verschijnsel zijn, indien zij onder het bestaande stelsel veel nijverheid ontwikkelden.

De burgers, allen ingedeeld bij de schutterijen, hetzij als dienstdoende hetzij als kontribuërende leden, en, behalve enkele heerediensten, hunnen tijd geheel beschikbaar hebbende, vinden hun onderhoud in het oefenen van eenige ambachten, de kultuur van vruchten en groenten, het stoken van geurige oliën, alsmede door vischvangst en handel ter hoofdplaats en op de omliggende eilanden. Zij vinden voor een groot gedeelte hun bestaan in nuttigen arbeid.

Maar treurig is het gesteld met die Amboinezen, welke de nakomelingen zijn van vroegere en latere vermengingen van het kaukasische met het maleische ras. De trotschheid en luiheid, den Amboinezen verweten, is grootendeels dezer ongelukkige klasse der maatschappij toe te rekenen, of beter gezegd, in haar te beklagen. Het is een klasse der maatschappij, welke thans nog ter hoofdplaatse meer dan 600 leden telt, van welke slechts een betrekkelijk gering aantal Europeanen tot vader heeft. De voorouders der mestiezen waren Europeanen en vrouwen van het land, maar hunne achtergrootouders, overgrootouders, grootouders of ouders waren van Amboina of omliggen-

de eilanden geboortig en moeilijk zou het zijn, in de meerderheid hunner nog de teekenen te vinden van europesche afstamming. Zij maken eene klasse der bevolking uit, welke verwaarloosd is en verstootten op Amboina, gelijk elders in den Archipel, en welke men zich thans niet schaamt, het lage zedelijke en verstandelijke standpunt te verwijten, waarop onze eigen stam haar heeft gebracht. Op het einde van 1854 bestond het totaal der mestiezen te Amboina uit 628 zielen, waaronder 189 mannen, 231 vrouwen en 208 kinderen. Van de 189 mannen waren er 167 *zonder beroep*, vonden 20 een bestaan in s'gouvernements dienst, meestal als klerken, en wijdde slechts één zich aan den handel.

Eene bevolking, die niet werkt, draagt de kiemen van ontbinding in zich en moet noodwendig vergaan. Armoede en zedebederf nemen er hand over hand toe en stellen perk aan de voortplanting van het geslacht. Onder de 628 mestiezen werden reeds slechts 208 kinderen geteld, dat is nog geen kind op twee volwassenen. Het kwaad van luiheid onder de mestiezen schijnt in de laatste tientallen jaren nog toegenomen te zijn. Ruim twintig jaren geleden, op het einde van 1834, waren zij nog 958 personen sterk. Toen kwamen op de 491 volwassenen nog 467 kinderen, of bijkans 1 op 1. In twintig jaren tijds is het personeel dezer bevolking met ruim $\frac{1}{3}$ verminderd.

Gewis is het bedroevend, eene bevolking in ledigheid en armoede te zien versmelten, vooral in een gewest, waar werkzame handen zoo gewenscht zijn en zoo noodig, om het uit zijnen achteruitgang op te heffen.

Ik zal op dit punt terug komen, wanneer ik zal spreken over de middelen, welke kunnen aangewend worden om de bevolkingen van Amboina gelukkiger te maken en het eiland meer produktief.

HOOFDSTUK VIII.

AMBOINA.

Togt over Leitimor. — Hatalai. — Bijzonderheden omtrent de nagelkultuur op Amboina en de Uliassers.—Waarde dezer kultuur voor de bevolking en voor het gouvernement. — Handel. — Ema. — Scholen en schoolonderwijs. — Hoekoerila. — Kilang. — Nakoe.

Bijkans alle negorijen van het eiland Amboina liggen aan of geheel nabij de kust. De negorijen, welke in oude tijden in het gebergte lagen, zijn tijdens het woeden der Kompagnie verwoest en hare bewoners omgebracht of verstrooid, of genoodzaakt zich aan de stranden te vestigen.

Het middengedeelte van Leitimor maakt daarop echter eene uitzondering. Thans nog bestaan daar de negorijen Soja-diatas Hatalai, Ema, Hoekorila, Kilang en Nakoe, Leahari, Roetong en Hoetoemoeri, welke in het gebergte zijn gelegen, waar hare bevolking aan de nagelkultuur is werkzaam gesteld.

De 6^e Oktober was bestemd tot het doen van een' togt dwars over Leitimor naar de negorijen Ema en Kilang. Een

zestiental draagstoelen was voor dezen togt in gereedheid gebragt. Het was een optogt als die naar Batoelobang, maar op grootere schaal.

De weg van Amboina naar Ema leidt over de heuvels van Soja, hierboven vermeld, dwars door Leitimor, over de kalk- en zandsteenribben, welke zich min of meer evenwijdig aan zijne lengte-as uitstrekken. De weg, deze ribben snijdende, volgt de golvingen van het terrein, hetwelk zich meer en meer verheft en in de oostelijke helft van het schiereiland zijne grootste hoogte bereikt, welke ik op 400 tot 500 meters schat. Die hoogte is op zich zelve weinig beteekende, maar de plotselinge dalingen en verheffingen van het terrein hebben op meerdere plaatsen, vooral in de oostelijke helft van het schiereiland, het aanleggen van eigenlijke wegen of paden niet toegelaten. Het zijn daar niets anders als trappen, in de steile heuvelhellingen uitgehouwen en welke de beklimming uiterst vermoeyend doen zijn. Onze dragers echter wisten ons met vaardigheid en zekerheid over de moeilijkste punten te brengen en trokken onverdeeld onze bewondering over hunne vlugheid en spierkracht en onvermoeidheid, bij gelijktijdige opgewektheid, luidruchtigheid en naijver. De dragers zullen ruim een paar honderd man sterk geweest zijn en waren grootendeels christenen. Onwillekeurig dachten wij: zijn dat nu de luije en vadzige Amboinezen?

Op anderhalf uur gaans van hoofdplaats, te midden van het gebergte, ligt de christen-negorij Hatalai. Zij staat onder een' orangkaja en had op het einde van 1854 eene bevolking van 268 zielen. Wij dachten er ons weder als verplaatst in de Minahassa. Negorijhoofden en schoolmeester kwamen ons te gemoet. De schooljeugd ontving ons met gezang en fluitspel. De tjakaleh en legolego, ondersteund door de muziek der tifa en rabana, der gindier, gong en tataboang, herinnerden ons de dansen van de kabesaran der Minahassa. Ook aan voordansers of voorvechters ontbrak het niet. Eereschoten vielen uit lilla's en

geweren.—Die feestelijke ontvangsten hadden evenzoo plaats in de negorijen, welke wij nog denzelfden dag en een paar dagen later bezochten.

Te Hatalai zagen wij de eerste nageltuinen. De 22 dati of huisgezinnen van de negorij onderhielden 4170 nagelboomen, 1800 in tuinen en 2370 verspreid in bosschen, dat is, ruim 189 boomen per dati. Een nageltuin heeft meer van een bosch dan van een' tuin. De nagelboomen hebben schaduw noodig, wat in de tuinen niet ontbreekt, en eene welige vegetatie van lagere gewassen deelt het voedsel van den bodem met de kultuurplant en het haar beschaduwende geboomte. Men beweert, dat de nagelboom zoodanige omringing behoeft. Dit wordt niet weersproken door de wijze, waarop de nagelboom in het wild voorkomt en overigens allezins bevestigd door de ondervinding, welke men heeft opgedaan sedert 1826, in welk jaar men begon, tot groot nadeel der kultuur, de nagelboomen te planten zonder beschutting en in een zorgvuldig schoon gehouden terrein.

Hatalai is nog rijker aan klapperpalmen dan aan nagelboomen. In zijne doessong telde men op het einde van het jaar 1854, behalve de overige vruchtboomen, sago- en sagoweerpalmen, 6427 klapperpalmen, dat is gemiddeld 292 palmen per dati of 24 palmen per ziel. Alleen in zijne klapperboomen bezit Hatalai reeds een' grooteren rijkdom, dan in zijne nagelboomen, want indien men aanneemt, dat een nagelboom, jong en oud dooreen gerekend, gemiddeld jaarlijks afwerpt 1 tot $1\frac{1}{2}$ amst. pond nagelen, vertegenwoordigende, voor den negorij-bewoner, eene vaste waarde van 30 tot 45 duiten (van 120 op f 1), blijkt het, dat de geheele negorijbevolking daarvoor in het genot komt van f 1042 tot f 1563 s'jaars, dat is ruim f 47 tot f 71 per dati van ruim 12 zielen, terwijl de opbrengst der klapperboomen, op gemiddeld f 1 tot f 2 per boom gerekend, voor elke dati eene waarde voorstelt van f 292 tot f 584 s'jaars.

Ik vind hier eene geschikte plaats, een en ander betreffende de nagelkultuur mede te deelen.

Men bezit naauwkeurige opgaven van de jaarlijksche opbrengst dezer kultuur van de jaren 1675 tot 1855. Die opgaven, loopende over een tijdvak van ruim $1\frac{3}{4}$ eeuw, hebben echter niet alleen betrekking tot het eiland Amboina, maar omvatten ook de Uliassers, Haroeko, Saparoea en Noessalaut. Meer dan honderd millioenen ponden kruidnagelen zijn in genoemd tijdvak door de bevolkingen dier eilanden aan de Kompagnie en de op haar gevolgde gouvernementen afgeleverd, zoodat de opbrengst gemiddeld ruim 564000 ponden s'jaars bedroeg. In sommige jaren steeg de opbrengst tot een millioen, anderhalf millioen en in enkele jaren, zooals in 1760, 1769 en 1776 zelfs tot meer dan twee millioen ponden. In deze eeuw evenwel heeft men nooit eene zoo groote opbrengst gehad en slechts in 1839, nadat een zeer ongelukkig nageljaar was voorafgegaan, steeg zij tot boven de millioen ponden. Maar talrijke jaren ook, en zulks reeds in oude tijden, gaven een produkt van minder dan honderdduizend ponden, en in het jaar 1728, hetwelk het ongunstigste van alle was, bedroeg de opbrengst slechts 8256 ponden. Men beweert, dat er eene wet is waargenomen opzigtelijk het produkt der nagelboomen. Om de vier jaren zou een jaar van mislukking en van buitengewoon rijke opbrengst plaats hebben en buitengewoon vruchtbare jaren zouden door een ongunstig jaar worden voorafgegaan en gevolgd. Ik heb zoodanige wet in de cijfers der dienststaten niet bevestigd gevonden, evenmin in de opgaven van vorige eeuwen als in die der latere tijden. Bovendien moet bij de beoordeeling van de cijfers van de vorige eeuwen niet worden uit het oog verloren, dat het produkt dikwerf opzettelijk werd verminderd naar de geschatte behoefte, door extirpatien, wering van het plukken door gedwongen deelneming der bevolking aan de hongitogten in den oogsttijd en andere kwellende maatregelen, terwijl op andere tijden weder alles in het werk werd gesteld om eene zoo groot mogelijke opbrengst te erlangen.

Voor wie genegen is de jaarlijksche opbrengsten der nagelkultuur na te gaan, laat ik hier eene desbetreffelijke opgave volgen.

Jaren.	Amst. f nagelen.	Jaren.	Amst. f nagelen.	Jaren.	Amst. f nagelen.	Jaren.	Amst. f nagelen.
1675	1382150	1714	1408937	1753	365742	1792	974462
1676	61440	1715	187297	1754	308919	1793	94215
1677	919760	1716	599297	1755	692665	1794	690055
1678	64549	1717	547565	1756	624057	1795	400399
1679	1147614	1718	853432	1757	318944	1796	298644
1680	655295	1719	796738	1758	1117869	1797	201312
1681	558930	1720	411960	1759	24733	1798	94942
1682	551613	1721	586900	1760	2060776	1799	393751
1683	1364811	1722	523916	1761	57412	1800	808304
1684	405397	1723	585898	1762	194692	1801	649000
1685	121378	1724	140261	1763	980755	1802	649550
1686	1126632	1725	575102	1764	1139290	1803	766563
1687	975899	1726	132803	1765	51185	1804	142895
1688	610638	1727	768003	1766	1667499	1805	174123
1689	560493	1728	8256	1767	278538	1806	385968
1690	764870	1729	516907	1768	159836	1807	255530
1691	401432	1730	222402	1769	2268126	1808	163872
1692	1357464	1731	422276	1770	126127	1809	onbekend
1693	664226	1732	454366	1771	1030234	1810	onbekend
1694	1056158	1733	407034	1772	357140	1811	onbekend
1695	1436134	1734	641321	1773	1452200	1812	288411
1696	49423	1735	209232	1774	782895	1813	659370
1697	973501	1736	242650	1775	206454	1814	793368
1698	948458	1737	394714	1776	2081164	1815	811000
1699	612090	1738	702118	1777	331965	1816	339130
1700	668733	1739	87177	1778	52802	1817	26442
1701	1091213	1740	606016	1779	1327723	1818	194588
1702	1568847	1741	135275	1780	616024	1819	453357
1703	1065541	1742	435035	1781	337788	1820	82077
1704	727634	1743	507697	1782	422037	1821	394423
1705	692387	1744	450161	1783	1136096	1822	203685
1706	988898	1745	324493	1784	245317	1823	233487
1707	334423	1746	813003	1785	634579	1824	298844
1708	1624859	1747	486480	1786	131122	1825	306223
1709	519883	1748	335366	1787	1882613	1826	60234
1710	663993	1749	417089	1788	99732	1827	295753
1711	888390	1750	120179	1789	399584	1828	215384
1712	757684	1751	1490051	1790	1391818	1829	392752
1713	170967	1752	149137	1791	945512	1830	266487

Jaren.	Amst. ₧ nagelen.	Jaren.	Amst. ₧ nagelen.	Jaren.	Amst. ₧ nagelen.	Jaren.	Amst. ₧ nagelen.
1831	289651	1838	61854	1845	210926	1852	309296
1832	245639	1839	1106821	1846	869727	1853	343209
1833	612096	1840	54088	1847	233278½	1854	580592
1834	509152	1841	517140½	1848	450935		
1835	17727	1842	105813	1849	89923	Tot.	100034086
1836	679564	1843	687899½	1850	394907		
1837	308307	1844	97781½	1851	97742		

Blijkens dezen staat was het jaar 1854 te beschouwen als een gunstig nageljaar, vermits sedert 1846 geen zoo rijke oogst had plaats gehad. Het produkt van 1854 = 580592 ponden, van Amboina en de Uliassers, werd verkregen van 405639 boomen, dat is ruim 1½ pond per boom. Van die 405639 boomen waren echter slechts ruim ⅓ of 129544 vruchtdragende, zoodat elke vruchtdragende boom gemiddeld afwierp bijkans 4½ ponden nagelen. In het geheel waren in 1854 bij de nagelkultuur ingedeeld 2775 dati, zoodat elke dati gemiddeld 147 boomen onderhield, dat is, 57 meer dan is voorgeschreven. De kultuur wordt gezegd, wat de tegenwoordige nageleilanden, betreft, uit gebrek aan gronden, voor geene uitbreiding van eenig belang vatbaar te zijn, wat echter, met het oog op de uitgestrekte onbebouwde streken, niet met de werkelijkheid schijnt overeen te komen.

Voor eenige verwijderde tijdstippen vind ik de volgende cijfers, welke alle 4 de nageleilanden omvatten.

Jaren.	Vruchtdragende boomen.	Pd. produkt.	Pd. per boom.
1795	139696	400599	2,86
1803	120436	766563	6,36
1819	205139	453357	2,21
1854	129554	580592	4,48

Ik zal mij van gevolgtrekkingen uit deze cijfers onthouden, maar slechts aanteekenen, dat men de gemiddelde produktie van een' vruchtdragenden boom stelt op $2\frac{1}{2}$ ponden, wat zeker ook niet ver van der waarheid zal verwijderd zijn.

Ik wil het gunstige jaar 1854 tot grondslag nemen van eenige nadere mededeelingen omtrent deze gewigtige kultuur en haren invloed op de welvaart der bevolking van Amboina.

Van de genoemde 580592 amst. ponden nagelen werden 240689 ponden opgebragt door het eiland Amboina.—49 negorijen op Amboina deelen in de kultuur en in die negorijen 1264 dati, bestaande uit 19477 zielen, waaronder ongeveer 5400 mannen. Het geheele aantal boomen bedroeg 218911, waarvan 98158 in tuinen en 120753 in de doessong buiten de tuinen.

Uit den ondervolgenden staat kan men ontwaren, op welke wijze de kultuur onder de verschillende negorijen van het eiland was verdeeld.

Negorijen.	Dati.	Negorijbevolking.				Nagelboomen.			Klapperboomen.	Runderen.
		Mannen.	Vrouwen.	Kinderen.	Totaal.	In tuinen.	Buiten de tuinen.	Totaal.		
Mardika.	3	18	20	23	61	—	197	197	74	—
Soja-dibawa.	8	10	10	18	38	610	1388	1998	90	34
Ahoesing.		2	4	2	8					
Amanteloe.		5	5	2	12					
Oeremissing.	4	35	35	24	94	425	682	1107	3043	20
Noessaniwe.	21	65	84	59	208	893	2029	2922	8127	23
Batoemerah.	19	113	130	114	357	1315	1204	2519	64	17
Latoehalat.	50	238	227	297	762	3295	4539	7834	22331	74
Passo.	20	42	41	63	146	1045	2124	3169	3081	127
Soja-diatas.	15	17	29	32	78	1094	1659	2753	292	9
Halong.	15	39	42	58	139	869	1742	2611	4637	56
Ema.	46	138	145	223	506	1964	4838	6802	8654	—
Hoekorila.	7	15	22	29	66	670	878	1548	2000	—
Seilale.	16	53	59	66	178	716	1456	2172	6061	34
Hatalai.	22	51	92	125	268	1800	2370	4170	6427	—
Nakoe.	16	58	67	97	222	1051	1808	2859	13353	—
Amahocesso.	17	56	115	181	352	725	1678	2403	1329	32

Negorijen.	Dati.	Negorijbevolking.				Nagelboomen.			Klapper-boomen.	Runderen.
		Mannen.	Vrouwen	Kinderen	Totaal.	In tuinen.	Buiten de tuinen.	Totaal.		
Hative-besaar	32	162	150	246	558	2245	2798	5043	8042	31
Hative-ketjil.	5	15	17	32	64	278	365	643	183	—
Kilang.	22	78	101	148	327	1443	2112	3555	8520	—
Hoetoemoeri.	48	216	239	310	765	4851	1688	6539	12139	—
Leahari.	7	83	27	38	98	354	1343	1697	1905	—
Roetong.	15	65	67	82	214	994	1242	2236	1836	—
Tawiri.	17	59	47	84	190	885	1133	2018	1395	39
Allang.	74	209	262	490	961	4076	8180	12256	7517	31
Liliboi.	55	155	159	258	572	2294	5777	8071	1338	—
Hatoe.	25	83	88	91	262	1431	3199	4630	7075	34
Laha.	3	51	49	79	179	465	924	1389	2094	72
Roematiga.	5	11	14	10	35	—	530	530	8319	—
Soeli.	36	139	147	202	488	1973	4964	6937	6595	125
Tial-serani.	6	13	14	10	37	431	1070	1501	968	—
Tial-islam.	30	65	44	126	235	1312	2913	4225	2869	65
Tengatenga.	35	99	68	191	358	2150	4245	6395	2490	—
Toelehoe.	44	429	438	654	1521	4193	4695	8888	9691	107
Waii.	41	178	209	310	697	2376	6533	8909	6083	86
Liang (1).	36	—	—	—	632	4104	2700	6804	4033	—
Mamala.	29	—	—	—	740	2668	2668	5336	1300	—
Morella.	31	—	—	—	540	3162	2945	6107	2950	—
Hitoemissing.	13	—	—	—	220	1326	299	1625	395	—
Hitoelama.	28	—	—	—	881	3276	728	4004	2415	—
Wakkal.	23	—	—	—	332	2760	851	3611	1706	—
Hila.	32	—	—	—	669	3492	1824	5316	3400	—
Kaititoe.	20	—	—	—	219	1540	800	2340	160	—
Ceith.	59	—	—	—	693	5428	3009	8437	1282	—
Lima.	62	—	—	—	806	5704	4588	10292	2990	—
Oering.	34	—	—	—	430	3332	2992	6324	5935	—
Assiloeloe.	44	—	—	—	900	3999	6106	10105	22890	—
Larike.	38	—	—	—	633	4788	4332	9120	1310	—
Wakasihoe.	36	—	—	—	726	4356	4608	8964	2557	—
Totaal.	1264	—	—	—	19477	98158	120753	218911	221945	?

Ik zal niet in bijzondere beschouwingen treden betrekkelijk hetgeen deze staat leert, ten opzichte van de verhouding der na-

(1) Van Liang en overige negorijen, onder de afdeling Hila en Larike behorende, zijn de cijfers van de mannen, vrouwen en kinderen der negorijbevolking niet vermeld in de ter mijner beschikking staande dokumenten. Zoo ook zie ik het aantal runderen dier negorijen niet opgegeven.

gelboomen tot het aantal dati en zielen in elke negorij, maar slechts wijzen op eenige eenvoudige gevolgtrekkingen. Men ontwaart:

1e. Dat het aantal nagelboomen op het geheele eiland = 218911 stond tot het aantal dati = 1264, als ruim 173: 1, zoodat elke dati gemiddeld 83 boomen meer onderhield dan waartoe verpligting bestond.

2e. Dat het aantal nagelboomen in geregelde tuinen = 98158 stond tot het aantal dati = 1264 als bijkans 70: 1.

3e. Dat de opbrengst van 240689 amst. ponden nagelen, verkregen zijnde van de aanwezige 218911 boomen, elke boom gezegd kan worden gemiddeld te hebben opgebracht ruim één pond nagelen. Hierbij moet evenwel worden in het oog gehouden, dat van de genoemde boomen slechts ongeveer 90000 gerekend werden vruchtdragende te zijn, zoodat elke vruchtdragende boom gemiddeld opbragt ruim ongeveer 2,7 ponden nagelen, terwijl gedurende de laatste 10 jaren berekend werd, dat elke vruchtdragende boom gemiddeld 2,5 ponden produkt afwierp. Het gunstige van het nageljaar 1854 kwam voornamelijk ten voordeele van de Uliassers.

4e. Dat het produkt = 240689 ponden, aan het gouvernement afgeleverd zijnde tegen 30 duiten het pond, eene som gelds onder de negorijbevolking heeft gebragt, groot *f* 62206 koper of *f* 51839 zilver, welke som met 4 percent wordt verminderd door de 4 duiten van elken gulden koper, welke der bevolking wordt afgehouden door de regenten.

5e. Dat het produkt = 240689 ponden, gelijkstaande met ruim 437½ bahar, voor elke van welke het gouvernement aan hassilgelden uitkeert *f* 15, een som van *f* 6562 heeft gebragt in handen van de regenten en verdere hoofden (kapala-soa, enz.).

6e. Dat de som van *f* 51839, over de dati verdeeld, heeft bedragen *f* 41 per dati, dat is, nog geene *drie en een halve gulden* per dati s'maands, of, na aftrekking van de 4 percent door de regenten, slechts ruim *f* 3 per dati s'maands.

7e. Dat, aangezien elke dati bestond uit gemiddeld bijkans 15½ zielen of het geheel der negorijbevolking uit 16477 zielen, slechts

eene som van f 2,60 per ziel s'jaars of van 21 centen per ziel s'maands werd uitgekeerd.

Hierbij is nog in het oog te houden, dat 1854 een gunstig nageljaar is geweest en alzoo de berekende sommen aanmerkelijk meer bedragen dan het gemiddelde over een aantal jaren. Volgens mijne berekening was de nagelkultuur voor de bevolking van twee der Uliassers in hetzelfde jaar, wegens den rijken oogst, gunstiger, en te stellen: voor Saparoea op f $5\frac{1}{4}$ per ziel of f 68 per dati van bijkans 13 zielen; voor Noessalaut zelfs op f $8\frac{3}{4}$ per ziel of f $112\frac{1}{2}$ per dati van ruim $12\frac{1}{2}$ zielen, terwijl zij in hetzelfde jaar voor Haroeko ongunstiger was dan voor Amboina, t. w. nog geene f $1\frac{1}{2}$ per ziel of slechts f $17\frac{1}{3}$ per dati van bijkans 12 zielen.

Stelt men voor een nageljaar van de gezamenlijke nageleilanden een gemiddeld produkt van 350000 ponden, wat voor de laatste 30 jaren nog een weinig boven de werkelijkheid is, en neemt men daarbij de tegenwoordige bevolkingscijfers tot grondslag, wat met het oog op het afwezen van belangrijke golvingen in de populatie, geene fout van eenig belang kan geven, dan mag men aannemen, dat de nagelplantende bevolking gemiddeld geniet f $2\frac{1}{4}$ per ziel s'jaars of f $31\frac{3}{4}$ per dati van ruim $13\frac{3}{4}$ zielen.

Het blijkt alzoo, dat, bijaldien al mag worden aangenomen, dat de nagelkultuur eene niet onbelangrijke geldsom onder de bevolking brengt, het bedrag daarvan slechts een gering gedeelte uitmaakt van de inkomsten der bevolking, jaarlijks benoodigd ter voorziening in haar onderhoud, en dat die som in jaren van geringen of mislukten oogst tot een naauwelijks noemenswaardig bedrag moet dalen, wat trouwens dikwerf plaats heeft.

Men ontwaart voorts uit den staat, dat de bevolking reeds van de klapperkultuur alleen meer voordeelen moet genieten dan van de nagelkultuur. Sommige negorijen bezitten zelfs een niet onbelangrijk kapitaal aan deze nuttige palmen, zooals Oeremissing met 4 dati meer dan 3000 klapperboomen, Noesaniwe met 21 dati meer dan 8000, Halong met 15 dati meer dan 4600, Nakoe met 16 dati meer dan 13000, Laha met

Deze 345149 ponden vertegenwoordigen eene marktwaarde, te Batavia, van *f* 103541 tot *f* 120793, wanneer men den marktprijs per pond stelt op 30 tot 35 centen (1).

Welke is nu de som, door het gouvernement besteed, om gezegde waarde te verkrijgen?

Ik zal hier laten volgen eene berekening daarvan, welke ik ontleen aan eene mij afgestane ambtsnota, en tot grondslag heeft het genoemde vijfjarige tijdvak.

De 1725746 ponden, afgeleverd in de jaren 1850 tot en met 1854, hebben het gouvernement gekost:

Aan de negorijbevolking, gerekend tegen 30 duiten het pond.	<i>f</i> 431436,60
" hassilgelden à <i>f</i> 13 de 530 ponden (gouvernements-besluit 30 Oktober 1850 no. 55).	" 47064,96
" lijnwaden voor geschenken aan de regenten, à <i>f</i> 2300 s'jaars.	" 12500,00
" traktement van 8 gekommitteerden voor de nagelkultuur à <i>f</i> 2500 s'jaars.	" 12500,00
" traktement en indemniteit van een' weger à <i>f</i> 215 s'jaars.	" 1075,00
" 25000 stuks goeni-zakken tot het zakken der nagelen à 36 duiten het stuk.	" 7500,00
" vracht van Amboina naar Batavia berekend tegen <i>f</i> 22 de kojang van 2000 ponden.	" 18983,24
" administratie-kosten, kalkulatief tegen 25%	" 132765,15
Totaal	<i>f</i> 663,825,75

De 1725746 ponden nagelen alzoo, welke het gouvernement *f* 663,825 hebben gekost, vertegenwoordigden slechts eene marktwaarde van *f* 431436, wanneer men die waarde stelt op 30 cen-

(1) In Junij 1856 golden in Nederland de nagelen 1^e soort 38, 2^e soort 36 tot 37 centen.—Bijkans een halve eeuw geleden werden de nagelen nog tegen 3 stuivers het pond ingekocht en tegen 50 stuivers het pond van de hand gezet. Daendels, Staat der Nederl. Bezitting. I p. 72.

ten per pond en eene marktwaarde van *f* 503,342, wannøer men die stelt op 35 centen per pond. Bij vervoer naar Europa zouden bij de lasten zijn te voegen de scheepsvrachten naar Nederland, spillagie, provisie enz. waartegen ook de marktprijs in Nederland hooger is, en, berekend tegen gemiddeld 37 centen per pond, voor de 1725746 pd. zou bedragen *f* 532105.

Men ontwaart alzoo, dat de schatkist jaarlijks eene niet onbelangrijke som op de nagelkultuur verliest.

En hoezeer dat verlies nu ook gezegd kan worden niet zoo groot te zijn, wegens de zijdelingsche voordeelen, tot welker opbrenging de aan het nagel-monopolie ten offer gebragte gelden bijdragen, zoowel in Indië als in het moederland, waar de stapelplaats is van het nagelprodukt der Molukken, schijnt het niet twijfelachtig, dat de weinige scheepsvrachten en de geringe voordeelen voor het moederland, verbonden aan de stapeling van het produkt aldaar, volstrekt niet kunnen opwegen tegen hetgeen de bevolkingen van Amboina, Haroeko, Saparoea en Noessalaut er door lijden in hunne vrijheid en tegen het belemmerende van het monopoliestelsel in de ontwikkeling der genoemde eilanden, welke ontwikkeling de bedoeling is geweest van de openstelling van Amboina voor den algemeenen handel.

Uit een en ander blijkt alzoo, dat het monopoliestelsel, wat de nagelen betreft, gerustelijk kan worden opgeheven, zoowel met betrekking tot de bevolking der nageleilanden, als met betrekking tot de belangen van het gouvernement en het moederland.

Het hierboven ter sprake gebragte onderwerp leidt als van zelf tot eene nadere beschouwing van den handel van Amboina.

Hoezeer de handel van Amboina sedert de werking van het monopolie-stelsel nooit van veel beteekenis schijnt te zijn geweest, komt men daarin overeen, dat hij sedert de laatste 25 jaren nog steeds afnemende was. Vroeger werd de handel van Amboina nog eenigzins gevoed door den uitvoer van tripang, karet, paradijsvogels, paarlen, was, massooi, agar-agar, enz., welke men van de Cerammers, Gorammers, Aroeëzen, enz. opkocht. Maar se-

dert lang reeds hebben de Boeginezen en Makassaren zich van dien handel meester gemaakt en de Amboinezen verdrongen. De Amboinezen bepalen zich thans slechts tot den handel met orembaaijen en jonken van 1 tot 4 kojang ruimte, op Ceram en Boero, waar zij sago, aardvruchten, varkens, enz. tegen lijnwaden en snuisterijen inruilen. Niettemin heeft men in den jongsten tijd op de Soela-eilanden een viertal kleine schooners laten bouwen, een van welke tijdens mijn verblijf te Amboina naar de Zuidwester-eilanden was gestevend tot het innemen van eene lading uijen, varkens en was. Indien deze proef slaagt, is men voornemens, weder eene geregelde vaart op de Zuidwester-eilanden te openen.

Ten einde echter een juister inzicht van den handel van Amboina te erlangen, is het noodig, de algemeene handelsbeweging na te gaan.

Belangrijk ten deze zijn vooral de laatste jaren.

De cijfers van die jaren hebben eene historische waarde, omdat zij loopen over een gewichtig tijdvak; dat is, de jaren onmiddellijk vóór de vrijverklaring van de haven van Amboina, en de jaren 1854 en 1855, de eerste na die vrijverklaring. In de eerste plaats laat ik hier volgen een overzicht van de invoer- en uitvoerwaarden.

Jaren.	Invoer.	Uitvoer.	Jaren.	Invoer.	Uitvoer.
1816	f 700,000	—	1852	f 438,845	f 76,819
1823	430,000	—	1853	429,178	65,530
1850	420,884	f 141,804	1854	397,252	40,912
1851	492,422	127,775	1855	518,438	34,884

De jaren van het engelsche tusschenbestuur, jaren van vrije vaart (het cijfer van 1816 is het gemiddelde van 1814, 1815 en 1816), komen hier zeer gunstig uit.

Gedurende de laatste jaren heeft de invoer weinig verandering ondergaan en zelfs komt 1855 met het grootste cijfer voor, welk cijfer volgens sommigen op bij de f 600,000 te stel-

len is. De uitvoerwaarden zijn echter jaarlijks standvastig en aanzienlijk verminderd en wel, in vergelijking met 1850, in 1855 met meer dan *f* 100,000.

Volgend staatje geeft een overzicht van de geheven regten op verschillende tijdstippen der laatste halve eeuw.

Geheven regten te Amboina.

1812	<i>f</i> 42,140	1831	<i>f</i> 8,984	1838	<i>f</i> 9,081	1848	<i>f</i> 10,201
1813	37,265	1832	8,575	1839	7,000	1849	14,632
1814	36,735	1833	7,395	1840	6,137	1850	11,422
1815	46,552	1834	6,503	1841	4,846	1851	13,690
1816	40,308	1835	9,973	1845	6,786	1852	9,255
1818	36,728	1836	5,802	1846	5,691	1853	8,516
1819	47,338	1837	4,309	1847	7,106	1854	1,390

Men ontwaart uit dit overzicht, dat in de jaren van het engelsche bestuur en de eerste jaren na de laatste overname der Molukken van de Engelschen, de geheven regten nog op eenen niet onbeduidenden handel wezen. Na het invoeren der verbodsbepalingen van dat hernieuwd bestuur der Molukken, verviel de handel spoedig, getuige het cijfer der regten over 1831, vergeleken bij dat over 1819. Die kwijning heeft niet opgehouden voort te duren tot op den tegenwoordigen tijd.

Raadpleegt men de bescheiden omtrent de vaartuigen, welke Amboina in de laatste tientallen jaren hebben bezocht, dan blijkt het, zooals in den ondervolgenden staat is aangetoond, dat de vaart van op europesche wijze getuigde vaartuigen op Amboina, in de laatste twintig jaren weinig verandering heeft ondergaan, doch in dat geheele tijdvak aanmerkelijk geringer was dan in de jaren van 1827 tot 1835, terwijl daarentegen de vaart van op inlandsche wijze getuigde vaartuigen in de laatste 3 jaren aanmerkelijk is toegenomen, en, in vergelijking met de jaren 1840, 1841 en 1842 zelfs is verdrievoudigd.

Jaren.	Vaartuigen.		Totaal.	Jaren.	Vaartuigen.		Totaal.
	Europ. getuigde.	Inlandsch getuigde.			Europ. getuigde.	Inlandsch getuigde.	
1827	54	66	120	1838	36	33	68
1828	61	48	109	1839	32	26	58
1829	52	27	79	1840	50	17	67
1830	50	29	79	1841	36	17	53
1831	51	18	69	1842	34	11	45
1832	49	36	85	1851	38	—	—
1833	39	74	113	1852	31	—	—
1834	58	46	104	1853	30	149	179
1835	59	81	140	1854	24	153	177
1836	44	83	127	1855	36	144	180
1837	43	67	110				

Vóór 1827 is de vaart van op inlandsche wijze getuigde vaartuigen veel belangrijker geweest, dan in dat en volgende jaren. Althans zie ik vermeld, dat te Amboina soms gelijktijdig 70 tot 80 makassaarsche en boeginesche padoeakan lagen, welke een groot gedeelte van de te Amboina ingevoerde goederen weder naar elders uitvoerden.

Onder de artikelen van invoer te Amboina bekleeden lijnwaden de voornaamste plaats. In 1855 werd voor eene waarde van *f* 163976 aan lijnwaden te Amboina ingevoerd, dat is, bijkans $\frac{1}{3}$ van de geheele invoerwaarde. Na de lijnwaden is rijst het belangrijkste invoerartikel. Op de staten over 1855 komt het voor met een cijfer van *f* 133011, dat is, meer dan $\frac{1}{4}$ van de geheele invoerwaarde. Bijkans $\frac{1}{5}$ dier waarde wordt voorgesteld door dranken, provisiën, tabak, koffij en thee, terwijl de overige artikelen van eenige beteekenis voor den invoerhandel bestonden uit aarden-, ijzer- en koperwerken en gambier en amfioen.

De voornaamste uitvoer-artikelen behalve de nagelen, waren muskaatnoten, foeli, kajoepoeti-olie, houtsoorten en was. De waarde deze artikelen komt voor op de staten van 1853 tot 1855 als volgt:

Uitvoerartikelen.	1853.	1854.	1855.
Muskaatnoten	f 5063	f 2943	f 4575
Foeli	1670	903	894
Kajoepoeti-olie	16750	8376	13192
Houtsoorten	1304	1142	1596
Totaal .	f 24837	f 13364	f 20257

Men ontwaart hieruit, dat de vrijverklaring van de haven van Amboina nog geene gunstige verandering heeft te weeg gebragt in den uitvoer der voornaamste artikelen, en het laat zich ook niet voorzien, dat daarin eene gunstige verandering van veel belang zal komen, zoolang niet het stelsel van bestuur van de nageleilanden met het stelsel van vrijen handel zal zijn in overeenstemming gebragt. Zoolang bovendien de Amboinees 6 maanden van het jaar aan verpligte diensten moet wijden, zal hij weinig lust gevoelen tot het voortbrengen van artikelen voor den uitvoer en zal het zelfs voor partikuliere ondernemers moeijelijk zijn arbeiders te erlangen.

De internationale handel in den Molukschen Archipel is nog voor eene groote ontwikkeling vatbaar, maar het ontbreekt op Amboina en de Uliassers aan persoonlijke vrijheid, aan vrije beschikking over het voornaamste handelsartikel, en, wat de vrije ingezetenen betreft, aan kapitaal, aan kennis van scheepsbouw, scheepvaart en handel, en aan veerkracht. Men heeft, zoo als de gouverneur der Molukken Visser in zijne Memorie van overgave zegt, den boom zoodanig gesnoeid en van zijne beste takken beroofd, dat hij thans niet dan weinige schrale vruchten meer afwerpt.

De invoerhandel is thans voornamelijk in handen van Arabieren. Zij varen van Java op Amboina of zenden slechts de artikelen per stoomgelegenheid gekonsigneerd aan hunne landslieden en agenten, welke zich tijdelijk te Amboina gevestigd hebben.

Men klaagt thans te Amboina, dat de invoerartikelen, met uitzondering echter der lijnwaden, sedert de vrijverklaring der haven, in prijs zijn gestegen, terwijl de uitvoerartikelen in prijs

zijn gedaald. Deze toestand kan echter niet het gevolg zijn der vrijverklaring, en moet aan andere voorbijgaande oorzaken zijn toe te schrijven.

Van Hatalai vervolgden wij den togt naar Ema. De weg tusschen beide plaatsen is veel moeilijker dan die tusschen Hatalai en de hoofdplaats, wegens de diepte der ravijnen en de steilte der heuvelhellingen. Niettemin is de vegetatie tusschen Hatalai en Ema zeer weelderig en slechts op enkele heuvelkruinen hadden een wij eenigzins ruim uitzigt tot op de zee, welke de oostkust van Leitimor bespoelt.

In de nabijheid van Ema bestaat de weg slechts uit in de heuvels gekapte trappen. Niet zonder huivering blikte men daar van uit zijne draagstoel in de diepten en naar de de hoogten en indien niet de verzekering ons was gegeven, dat wij met onze dragers geen gevaar hadden te vreezen, zouden wij allen zeker liever te voet den verderen togt hebben afgelegd.

Ema is een lieve negorij, gebouwd op de kruin eens heuvels op ongeveer een tot een halve paal van het oosterstrand. Er is niet zoo veel vlak terrein, dat twee of drie huizen er naast elkander plaats zouden vinden en inderdaad staan er de huizen ook als het ware boven elkander. Dezelfde feestelijke ontvangst was ons hier bereid als te Hatalai, maar op eene grootere schaal.

Wij gebruikten te Ema eenige ververschingen en bezochten er kerk en school. Ema heeft eene bevolking van 500 zielen waaronder 360 kinderen. De school was dan ook rijk aan scholieren. Een examen der leerlingen, hetwelk ik bijwoonde, bragt mij alles weder voor den geest, wat ik van de inlandsche scholen in de Minahassa had gezien. Dat het onderwijs en de kennis der leerlingen veel uitmuntten boven die der altoeren in de Minahassa, kon wel niet beweerd worden. Aanmerkelijk verder hadden zij het echter gebragt in het bespelen der dwarsfluit, waarin zij evenwel zelve nog overtroffen worden door de scholieren van eenige andere negorijen, welke wij later bezochten. De bijbel-

sche geschiedenis en de aardrijkskunde van Palestina wordt den leerlingen met den meesten ijver ingeprint. Er worden menschen gevormd, die wat lezen, schrijven en rekenen, die eenig denkbeeld erlangen van de geographie van de Molukken, doch vooral van het Heilige land, die meer gevormd worden tot leden van een kerkgenootschap dan tot ware christenen en aan welke volstrekt niet worden onderwezen die kundigheden, welke hen tot industriële en meer praktische menschen zouden kunnen maken.

Het geheugen der kinderen wordt veelal goed geoeffend. Zij zullen geheele bladzijden zonder hapering van buiten opzeggen. Het ware echter beter, van hun geheugen minder te vorderen en meer hun verstand te scherpen. De aanleg der kinderen is in het algemeen gunstig. Hoezeer de Amboinezen verder gevorderd zijn in het maleisch dan de bewoners der Minahassa, bleek het echter ook te Ema en in de overige negorijen van Leitimor en Hitoe, welke wij bezochten, dat het op de scholen gebruikelijke hoog maleisch slechts gedeeltelijk door de onderwijzers, de marinjo-midras (1), de awrang-toewa-agama en de scholieren wordt verstaan, en dat alzoo eene voorname voorwaarde om goed te onderwijzen en goed te begrijpen volstrekt ontbreekt.

Ik moet hier bijvoegen, dat, volgens de verslagen van de schoolbezoeken, het onderwijs in de scholen der meeste overige negorijen zeer veel te wenschen overlaat, vooral echter in die der burgerij en waar gemengde bevolking is van burger- en negorijkinderen. De burgers zijn zeer nalatig in het naar school zenden hunner kinderen, vooral waar op de scholen tevens kinderen der negorij-bevolking onderwijs ontvangen. Zij achten zich in den regel verlaagd, door hunne kinderen het onderwijs te doen deelen met kinderen van menschen, die hunne vrijheid missen.

Het aantal inlandsche scholen op het geheele eiland, ik bedoel christen-scholen, bedroeg tijdens ons verblijf 28. Enkele school-

(1) Personen als helpers aan de schoolmeesters toegevoegd en tevens belast om de schoolpligtige kinderen, welke de school verzuimen, tot hunnen pligt te brengen.

gebouwen dienen tevens tot kerk, of zoo men wil, sommige kerken tevens tot school. Sommige schoolgebouwen dienen voor meer dan één negorij. Zoo gaan de kinderen van Tawiri ter school in de nabij liggende negorij Hative-besaar, die van Soja-dibawa te Mardika; die van Latochalat, Seilale en Ocremising te Noessaniwe; die van Nania, Hoenet en Dorianpatta te Waaiheroe; die van Hative-ketjil te Halong. Aan 2441 kinderen werd in de verschillende scholen onderwijs gegeven. De schoolgebouwen worden door de negorijen opgericht en onderhouden, doch de schoolmeesters (goeroe) worden door het gouvernement bezoldigd, met f 8 tot f 32 's maands, naar gelang van hunne rangen. Eenige schoolmeesters, zooals die van de burgerscholen te Galala, Poka, Waaiheroe en Lata, alsmede een der twee schoolmeesters van Waai en Allang, genieten hunne bezoldiging van het zendelinggenootschap.

Volgend staatje toont aan de negorijen, waar in het jaar 1855 christenscholen waren, alsmede het aantal schoolkinderen.

Negorijen.	Scholieren.	Negorijen.	Scholieren.	Negorijen.	Scholieren.
Mardika.	103	Roematiga.	27	Roetong.	61
Noessaniwe.	217	Poka.	33	Hoetoemoeri.	180
Hative-besaar.	157	Soja-dibawa.	52	Allang.	202
Amahoesoe.	110	Hatalai.	72	Lilibooi.	130
Galala.	62	Nakoe.	94	Hatoc.	67
Halong.	60	Kilang.	102	Tial.	18
Passo.	45	Hoekoerila.	22	Soeli.	121
Lata.	93	Ema.	103	Waai.	226
Waaiheroe.	60	Lahari.	24	Totaal.	2441

Onder dit cijfer zijn niet begrepen de leerlingen van de gouvernementsschool ter hoofdplaats, over welke hollandsche leermeesters zijn gesteld en waar de kinderen der Europeanen en mestiezen onderwijs ontvangen.

Van Ema begaven wij ons naar het bijgelegene Hoekoerila, eene kleine negorij met 60 tot 70 inwoners, insgelijks na-

bij het oosterstrand gelegen, en van Hoekorila naar de negorij Kilang, welke met ruim 300 zielen is bevolkt.

Te Kilang werd het ochtendmaal genuttigd en de school bezocht, welke een der meest gunstig bekende is van het geheele eiland. Van Kilang ging de togt over de negorij Nakoe (met ruim 200 inwoners) naar Hatalai en van daar naar Batoegadja terug, waar wij in den namiddag aankwamen.

Alle negorijen, welke wij op dit togtje bezochten, hadden een gunstig voorkomen, zoowel door den goeden bouw en het nette der huizen, als door de zindelijke en nette kleeding der bewoners.

HOOFDSTUK IX.

AMBOINA.

Vermindering der slaven op Amboina. — Industrie. — Inkomsten van het gouvernement. — Traktementen der beambten. — Amboina een lastpost. — Mevrouw Goldmann.

De 7^e Oktober was de laatste dag van ons verblijf ter hoofdplaats. Ik moest mij dezen dag grootendeels bezig houden met het in orde brengen en inpakken der belangrijke verzamelingen, welke ik te Amboina had opgedaan en besteedde het overige van den mij beschikbaren tijd aan het aantekenen van eenige bijzonderheden betreffende Amboina, welke ik hier zal teruggeven.

In een vorig hoofdstuk heb ik slechts met een woord gesproken van eene klasse der bevolking, welke binnen eenige weinige jaren in deze gewesten, althans volgens de wet, zal opgehouden hebben te bestaan.

De sterke vermindering der slavenbevolking in de laatste jaren, een verschijnsel, wat reeds van vele gedeelten van Nederlandsch-Indië van openbare bekendheid is, duidt op den veranderden en verbeterden tijdgeest, welke niet duldt, in den evenmensch te zien een verhandelbaar voorwerp, en gewis zouden de slaven, door Europeanen en mestiezen gehouden wordende, reeds tot een veel geringer cijfer zijn

teruggebracht, indien niet zoovelen dier slaven deel uitmaakten van het beperkte vermogen van zoovele eigenaars, welke in den arbeid hunner slaven nog een karig middel bezitten om hun sober bestaan te onderhouden of voor grooteren achteruitgang te behoeden. Hierin zoeke men de reden, waarom op Amboina thans nog betrekkelijk vele slaven gevonden worden. Maar verblijdend is het, dat hun aantal ook hier van jaar tot jaar aanmerkelijk vermindert.

Slaat men een blik op de slavenstatistiek van een twintigtal jaren geleden en vergelijkt men die met de tegenwoordige, dan ontwaart men, dat in die twintig jaren het slavencijfer met *twee derden* is verminderd.

In 1834 toch telde men op het geheele eiland nog 1892 slaven, 1550 ter hoofdplaatse, 45 in de buitenwijken der hoofdplaats en 297 in de verschillende negorijen. Een jaar later stond dit cijfer nog hooger en wel op 2160.

In 1846 was het reeds tot 1059 gedaald.

In 1854 bedroeg het nog slechts 659.

Nog sterker was de vermindering, wanneer men haar beschouwt met betrekking tot de geheele residentie, zooals volgend overzicht aantoont.

Jaren.	Slaven.	Jaren.	Slaven.	Jaren.	Slaven.
1834	2841	1839	2551	1852	920
1835	2560	1840	1676	1853	909 of 895
1837	2640	1846	1309	1854	876
1838	2810	1851	1013	1855	768

Hierboven heb ik reeds aangeteekend den treurigen toestand der mestiezen op het eiland; hoe meer dan $\frac{7}{8}$ hunner leven zonder eenig beroep en hoe nog geen achtste hunner een sober bestaan vindt in s'lands dienst. Industrie bestaat onder deze klasse der bevolking niet of niet noemenswaardig. Het vervaardigen van vederen kunstbloemen en van nagelwerkjes en het stoken van eenige geurige oliën, is meer als liefhebberij dan als indus-

trie te beschouwen. Evenmin bloeit nijverheid onder de blanke Europeanen van het eiland, onder welke slechts 4 kooplieden en geen enkele industrieel gevonden worden, maar welke bijkans alle in 'slands dienst zijn of gepensioeneerd.

De handel is grootendeels in handen der Chinezen en Arabieren, terwijl de meeste takken van industrie door de inlandsche burgers worden uitgeoefend. Onder de inlandsche bevolking telde men op het einde van 1854, 144 hoofden, 86 schoolmeesters en priesters en 4906 industriëlen. De industriëlen zouden, naar deze opgave te rekenen, meer dan de helft uitmaken der geheele volwassene mannelijke bevolking van het eiland, welke op de staten over 1854 met het cijfer van 8755 voorkomt.

Amboina, ik bedoel thans de geheele residentie, wel verre van der schatkist voordeelen af te werpen, is een zoogenaamde lastpost. Inderdaad, men heeft reeds gezien, dat het nagelmonopolie geene voordeelen afwerpt, laat staan, de kosten van bezetting en administratie eenigzins zou kunnen dekken. Buiten het nagelmonopolie trekt het gouvernement ruim $\frac{1}{2}$ tot ruim $\frac{3}{4}$ ton gouds jaarlijks aan inkomsten van de verschillende eilanden, welke tot de residentie behooren. Die inkomsten bepalen zich na de vrijverklaring der havens van Amboina en Kajeli slechts tot die, welke eenige sago-bosschen van Ceram en de verschillende belastingen en verpachtingen opbrengen, tenzij men nog tot ze wil rekenen het kapitaal in arbeid der verstrekte onbeloonde heerendiensten. De bedoelde sommen verschillen echter van f 60,000 tot f 80000 jaarlijks en zijn alzoo volstrekt ontoereikende ter goedmaking van de kosten van beheer.

Volgende staat geeft een overzicht van de verschillende middelen van 'slands inkomsten over twee verschillende reeksen van jaren. Dat overzicht doet zien, dat ook in die inkomsten meer achteruitgang dan vooruitgang te bespeuren is. Meerdere middelen, zooals de pachten der vischmarkten, van den verkoop van sagoweer, van de pandjeshuizen, alsmede enkele belastingen, hebben in de laatste jaren minder opgebracht dan een vierde eeuw geleden, terwijl de opbrengsten van andere middelen daarentegen zijn gestegen.

Benaming der Middelen.	1884	1885	1886	1887	1888	1889	1840	1851	1852 (1)	1853	1854	1855
Sagoboschen op Ceram.	f 8350	f 4884	f 3055	f 4102	f 3104	f 849	f 1625	f 995	f 995	f 2025	f 2078	f 2433
Verponding	2718	2960	2943	2943	2940	2893	2978	1728	1589	1641	1753	1611
Hoofdgeld der Chinezen.	292	374	349	322	302	312	414	302	278	362	342	325
Vischmarkten en Visch- [pachten.	12540	12600	12720	12780	13140	13560	13680	9350	8625	9585	9400	10320
Arak en andere sterke dranken.	2280	1740	1740	2400	3720	4020	3240	1301	1430	2000	1930	1920
Verkoop van sagoweer.	12840	11460	12180	12840	12900	12840	11400	5845	6540	6390	7988	7440
Kleine lombard.	4080	4080	4080	2400	1860	1980	3600	650	710	885	1065	1080
Amfoen	12300	14040	14040	12600	12720	13740	14160	12980	13830	14470	15840	15960
Inkomende en uitgaande regten, enz.	6503	9973	5802	4309	9081	7000	4337	13691	9256	7125	1391	—
Haven- en ankeragelden.	1263	1179	1092	1225	1171	903	817	657	769	338	201	—
Kleinzegeleert	4320	6881	5215	5786	5613	6438	5646	4482	4117	3858	3190	4176
Kollateraal sukcessieregt.	1138	618	412	458	701	14319	157	2322	331	678	329	223
Overschrijving van vaste goederen.	1788	2023	1295	1901	1171	1212	842	1300	1533	638	1340	1811
Slavenbelasting.	4080	4814	4643	4558	3951	3883	3669	1407	1347	1371	1258	1166
Paarden en rijtuigen.	164	163	136	136	138	108	204	157	306	234	230	195
Venduregten	6836	7200	7987	9484	14730	11262	8668	10743	11818	8051	8732	7086
Po- en tophospelen	1800	960	1008	2100	1860	3240	2160	2183	3483	3160	2610	2820
Posterijen	201	208	157	339	474	532	646	1055	906	1579	2237	1652
Verkoop van specerijen.	34	63	134	132	32	181	38	42	120	18	20	28
Verkoop van diversen	401	726	273	321	466	415	476	3103	2966	2301	1872	—
Boeten en konfiskatiën	2585	1156	782	507	617	1497	1921	1874	2425	2818	1437	1946
Totaal	86513	88102	80043	81643	90683	101187	80678	75967	73074	79527	65243	62192

(1) De verschillende officiële bescheiden, welke ik over het jaar 1852 heb geraadpleegd, komen in de cijfers niet overal overeen, doch de verschillen zijn van weinig beteekenis.

De boven opgesomde inkomsten zijn op verre na niet voldoende ter betaling der ambtenaren, in de residentie geplaatst, zoodat een gedeelte daarvan, alsmede de traktementen, het onderhoud van 's lands werken en gebouwen, de kosten van de militaire bezettingen enz. geheel vallen ten laste der algemeene geldmiddelen van het gouvernement.

De tegenwoordige bezoldigingen der verschillende ambtenaren in de residentie kan men ontwaren uit de hier volgende opgave.

Ambtenaren ter hoofdplaats Amboina. Traktem. 'sjaars.

1 Gouverneur der Moluksche eilanden, tevens resident van Amboina en president van den grooten landraad.	: f 20,000
1 Adsisistent-resident magistraat van de afdeeling Amboina, tevens luitenant-kolonel kommandant der schutterij en president van den gewonen landraad.	» 6,000
1 Adsisistent-resident ter beschikking van den gouverneur.	» 6,000
1 Sekretaris van het gouvernement der Moluksche eilanden, tevens lid van den raad van justitie en algemeene ontvanger.	» 5,400
1 Eerste kommies ter gouvernements sekretarie, tevens ambtenaar van den burgelijken stand en postmeester	» 3,000
1 Derde kommies ter gouvernements-sekretarie	» 1800
1 Ambtenaar ter beschikking van den gouverneur der Moluksche eilanden.	» 1,800
1 Cipier van 's lands boeijen.	» 600
1 President van den raad van justitie.	» 7,200
1 Officier van justitie.	» 6,000
1 Griffier bij den raad van justitie, tevens sekretaris van den grooten landraad.	» 2,400
1 Gewoon deurwaarder bij den raad van justitie.	» 720
1 Hoofd-djaksa bij den grooten en gewonen landraad te Amboina	» 1800
1 Pakhuismeester, tevens notaris, lid der weeskamer en sekretaris der subkommissie van onderwijs.	» 3,600
1 Havenmeester	» 2,400
1 Bootsman.	» 600
1 Vendumeester.	» 3,600
1 Opzigter van den waterstaat en 's lands civiele werken, tevens landmeter.	» 1,200
1 Translateur in de maleische taal.	» 1,200
1 Opziener van 's lands steen- en pannenbakkerij	» 600
1 President der weeskamer.	» 3,600
1 Sekretaris en boekhouder der weeskamer.	» 1,800

Traktem. 'sjaars.

1 Predikant, tevens lid der subkommissie van onderwijs.	f	4,800
1 Organist.	»	600
1 Voorlezer bij de hollandsche gemeente.	»	360
1 Opperschoolmeester, voorlezer en voorzanger bij de maleische gemeente »	»	384
1 Koster.	»	280
1 Amanuensis en thesaurier van het diakonie-weeshuis.	»	300
1 Binnenregent en regentes van het diakonie-weeshuis	»	720
1 Schoolopziener.	»	1,200
1 Onderwijzer, 1 ondermeester en 1 kweekeling bij de gouvernement's lagere school.	»	5,101
	Totaal f	95,064

Ambtenaren op de buitenposten van Amboina.

1 Adsisistent-resident van Saparoea en Haroeko, tevens president van den landraad, ambtenaar van den burgerlijken stand, notaris en vendumeester.	f	6,000
1 Kommies te Saparoea, tevens sekretaris van den landraad.	»	1,200
1 Djaksa bij den landraad te Saparoea	»	480
1 Kommies te Haroeko.	»	1,200
1 Djaksa bij den landraad te Haroeko.	»	360
1 Djaksa bij den landraad op Noessalaut	»	360
1 Adsisistent-resident van Hila en Larike, tevens president van den landraad, ambtenaar van den burgerlijken stand, notaris en vendumeester.	»	4,800
1 Klerk te Hila, tevens sekretaris van den landraad.	»	600
1 Djaksa bij den landraad te Hila	»	360
1 Kommies te Larike.	»	1,100
1 Opziener van Boero en Amblauw, tevens president van den landraad, ambtenaar van den burgerlijken stand, notaris en vendumeester.	»	1,100
1 Djaksa bij den landraad te Kajeli	»	360
1 Civiele gezaghebber van Wahaai, tevens ambtenaar van den burgerlijken stand.	»	900
	Totaal . . . f	19,020

Totaal van de hoofdplaats . . . » 95,064

Te zamen f 114,084

In deze opgave zijn niet opgenomen de talrijke mindere beambten op de verschillende hoofdplaatsen, de goeroe (inlandsche schoolmeesters), vakkineers, enz. waardoor de totale som der traktementen, nog met wel f 20000 verhoogd wordt.

Er is de eerste jaren niet aan te denken, dat de kosten van beheer der residentie door de inkomsten zullen kunnen worden opgewogen. Het kan ook de bedoeling van het gouvernement niet zijn, daarnaar in de eerste tijden te streven. Het eerst noodige voor de bevolkingen der amboinasche eilanden is ontwikkeling harer beschaving en welvaart en om dat doel te bereiken zullen nog middelen behooren te worden aangewend, welke in de eerste tijden tot meerdere uitgaven zullen leiden. Dat het gouvernement niet terug schrikt voor de aanwending van zoodanige middelen, indien slechts de overtuiging bestaat, dat zij doel zullen treffen, is door de geschiedenis der jongste dertig jaren genoegzaam bewezen. Niet altijd echter schijnen deskundige of juist ziende ambtenaren het gouvernement ten deze ter zijde te hebben gestaan en thans zijn er nog meerdere hoog geplaatste beampten, welke aan de mogelijkheid eener verheffing van de bevolkingen der Molukken twifelen, en slechts in de handhaving van het bestaande het middel zien om verderen achteruitgang dier bevolkingen te voorkomen. En geen wonder. Onbekendheid met de Molukken, wat hunne geschiedenis, hun wezen en hunne behoeften betreft, is zelfs te Batavia nog van eene verbazing wekkende algemeenheid.

Ik mag niet verzuimen in een paar woorden mijn verblijf te Batoegadja te herdenken. Den heer Goldmann, gouverneur der Molukken, kende ik sedert lang. Aan zijne vriendschappelijke welwillendheid had ik reeds sedert meerdere jaren een rijkdom van voorwerpen uit het dierenrijk van de Molukken te danken. Ik gevoelde mij ten zijnen huize meer vriend dan gast. Geheel het reisgezelschap roemde de uitstekende gastvrijheid van Batoegadja en was niet minder voldaan over de uitgezochte ontvangst, dan bekoord door de bevalligheid en takt, waarmede mevrouw Goldmann ons het verblijf ten harent wist te veraangenamen.

HOOFDSTUK X.

AMBOINA.

Middelen om de nageleilanden uit hun verval op te heffen. — Verschillende behoeften der verschillende klassen van bevolking. — Opheffing van het monopolie-stelsel. — Opheffing der grondslavernij. — Verplichting tot de nageelkultuur met vrijlating van het produkt. — Openstelling van Haroeko, Saparoea en Noessalaut voor den algemeenen handel. — Verbetering van het onderwijs. — Verplichting tot kakao-, muskaatnoten- en djati-kultuur met vrije beschikking over het produkt. — Benoeming der regenten tot ambtenaren op vaste bezoldigingen. — Invoering van een geregeld belastingstelsel. — Beperking der heerediensten. — De afkeer van den arbeid niet het gevolg van de bekeering tot het christendom. — Middelen om dien afkeer te overwinnen. — Oprigting van burgerscholen. — Verheffing van den nijverheidsstand. — Handel. — Kultures. — Sagobereiding.

Zooals men uit vorige hoofdstukken heeft kunnen ontwaren, hebben de nageleilanden, Amboina, Haroeko, Saparoea en Noessalaut, te zamen eene bevolking van ruim 50000 zielen.

Onder die bevolking zijn bijkans 900 mestiezen, ruim 10000 inlandsche burgers en ruim 38000 negorijmensen, welke voor verreweg de grootste helft christenen zijn.

Wanneer men de middelen wil nagaan, geschikt om de nageleilanden uit hunnen toestand van verval op te heffen, moet men deze drie groote afdeelingen der bevolking weten te onderscheiden, vermits hunne behoeften verschillend zijn en de mid-

delen tot voorziening in aard en aanwendbaarheid uiteenloopen.

Ik moet alzoo aan elke der klassen eene afzonderlijke beschouwing wijden.

Ik zal mij in de eerste plaats bepalen tot de negorij-bevolking.

Reeds heb ik aangetoond, dat de nagelkultuur weinig bijdraagt tot de welvaart der negorij-bevolking, niettegenstaande zij de zeer billijke betaling van 30 duiten per pond voor het produkt ontvangt.

Evenzoo heb ik doen zien, dat de geldelijke opbrengst van het produkt niet goed maakt de kosten, welke het gouvernement daaraan besteedt, en dat de hoeveelheid van het produkt te gering is om de scheepvaart en den handel in het moederland van eenig belang te voeden.

Er schijnen alzoo, uit geen van beide oogpunten beschouwd, redenen te zijn, waarom men den dwang op de nagelkultuur zou laten rusten.

Evenwel zou eene plotselinge vrijlating der nagelkultuur geenszins zijn in het belang der bevolking. Ontheven van den thans bestaanden dwang, zou zij hare nagelboomen misschien verwaarloozen, zoo niet uitroeijen, om van een' arbeid ontslagen te zijn, die zij reeds uit overlevering heeft leeren haten, wegens den dwang en willekeur, daarbij steeds uitgeoefend. En ofschoon de nagelkultuur voor elk huisgezin thans slechts eene geringe som jaarlijks afwerpt, is de arbeid, aan de kultuur en inzameling besteed, ook betrekkelijk gering te noemen, terwijl zich laat vermoeden, dat, bij een ander stelsel van bestuur, de nagelkultuur allengskens weder, even als in vroegere eeuwen, in den smaak der bevolking zal kunnen komen en grootere betrekkelijke of volstrekte winsten afwerpen dan thans.

Er zijn meerdere redenen, welke de negorij-bevolkingen een afkeer doen hebben van het tegenwoordige stelsel.

Een daarvan is de grondslavernij, aan welke zij onderworpen zijn. Het is haar niet geoorloofd, hare negorijen met der woon te verlaten, zonder daartoe vergunning van hare regenten of van het bestuur te hebben erlangd en daar deze vergunning niet behoeft gegeven te worden en afhankelijk is van de luimen der magt-

hebbenden, is de negorij-amboinees inderdaad te beschouwen als slaaf van den grond (1).

Op dien grond is hij verplicht een bepaald aantal nagelboomen te planten en te onderhouden.

Evenmin als hij dien grond dus mag verlaten, heeft hij daarover vrije beschikking.

En evenmin als hij vrij beschikken kan over dien grond, heeft hij vrije beschikking over het produkt, hetwelk hij tegen vastgestelde prijzen moet leveren aan het gouvernement.

De negorijbevolking van Amboina en de Uliassers leeft thans alzoo onder den drieledigen druk van grondslavernij, dwangkultuur en monopolie.

Bij dien druk voegt zich nog een niet geringere, gelegen in de verplichting tot het doen van zwaar drukkende heerediensten.

Zijn er nu al redenen, zooals ik boven gezegd heb, welke het niet wenschelijk doen voorkomen, de kultuur der nagelen in de eerste jaren vrij te laten, niets schijnt te pleiten voor de handhaving van het stelsel van grondslavernij en monopolie.

Ik weet wel, dat er zijn, die beweren, dat de grondslavernij en het monopoliestelsel, hoezeer in het afgetrokkene verwerpelijk, met het oog op de nagelplantende bevolking, gehandhaafd behooren te worden in het belang der bevolking zelve, vermits zonder de handhaving der grondslavernij de bevolking hare negorijen en zelfs het eiland zou verlaten, om zich aan de speerijkultuur te onttrekken en zonder de handhaving van het monopoliestelsel de bevolking minder prijs voor hare nagelen zou erlangen, terwijl zij die thans, krachtens gouvernementsbesluit van den 30ⁿ Oktober 1850, ten allen tijde tegen een' billijken prijs van 30 duiten per pond kan van de hand zetten.

(1) Door de bepaling, dat hij zich kan begeven waar hij wil, mits hij zekerheid geve voor de behoorlijke naleving van de op hem rustende verplichtingen (Staatsblad 1828) is de grondslavernij geenszins weder opgeheven, daar hij die verplichtingen niet *kan* naleven, wanneer hij voor goed naar elders verhuist, waar hij over geene gronden voor de nagelkultuur beschikken kan of waar de nagelkultuur niet bestaat.

Maar indien de eerste bewering door de ondervinding mogt worden bevestigd, zou deze bewijzen, dat de bevolking zoodanig gedrukt ging onder de verpligte kultuur, dat zij verkoos, den geboortegrond en het vaderland te verlaten, om dien druk te ontgaan, en de opheffing der grondslavernij zou dan blijken te zijn, wat er mede bedoeld zou worden, eene weldaad voor de bevolking, die nu elders zich toch door een bedrijvig leven de middelen zou moeten verschaffen om te kunnen bestaan.

Die bewering zal echter door de ondervinding niet bevestigd worden, vermits de druk der verpligte kultuur, bij overigens genoegzamen beschikbaren tijd, niet noemenswaardig is en de enkele personen of huisgezinnen, welke, bij bekomen vrijheid tot verhuizing, hunne negorijen zouden verlaten, elders een grooter kapitaal aan arbeid zouden aanbrengen, noodzakelijk om in hun onderhoud te voorzien, dan waarmede zij dat kapitaal hunner negorijen zouden verminderen.

Wat de gevolgen zouden zijn der opheffing van de verpligte levering, welke het natuurlijke en eerste uitvloeisel zou wezen van de opheffing van het monopoliestelsel, laat zich niet geheel bepalen.

Sedert de verpligting tot de muskaatnotenkultuur en het op der noten rustende monopolie op Amboina zijn opgeheven, is die kultuur wel uitgebreid en het produkt in hoeveelheid toegenomen, maar de noten zijn tevens in waarde gedaald, omdat ze veelal onrijp worden geplukt of de inzameling door onachtzaamheid te laat plaats vindt, en men heeft uit deze omstandigheid zelfs het bewijs willen putten, dat het verkeer zou zijn, het bestaande stelsel ten opzichte der nagelen te veranderen.

Voor eene daling der waarde van de nagelen zou men echter niet behoeven te vreezen, wanneer, althans in de eerste jaren, de ter markt gebragt wordende nagelen aan eene keuring worden onderworpen. Daardoor zou, in het belang van de markt en van de bevolking zelve, de waarde der nagelen kunnen worden gehandhaafd. Zoodanige keuring had men

ook op de muskaatnoten van Amboina behooren toe te passen.

Indien dan het produkt op de hoofdplaatsen der verschillende specerijeilanden den algemeenen handel zou worden aangeboden, zou men mogen verwachten, dat het gereeden aftrek zou vinden tegen even hooge of hoogere prijzen, dan welke het gouvernement thans betaalt. De bevolking zou weldra de overtuiging opdoen van de weldadige bedoeling van het gouvernement; de overtuiging, dat zij geheel en al in het genot komt der voortgebragte waarde, en hoogstwaarschijnlijk ook de ondervinding, dat de kultuur der nagelen ruimschoots de daaraan besteede moeite beloont. De afkeer van die kultuur zou in dezelfde mate afnemen. Er zou meer zorg worden gedragen voor de plantsoenen; meer boomen zouden vrijwillig worden aangeplant en de oogst met meer ijver ingezameld. Ik geloof te mogen beweren, dat de nagelboomen, welke thans, jong en oud dooreen gerekend, slechts gemiddeld 1 tot 2 pd. produkt geven, dan veel ruimere oogsten zouden afwerpen. De produktie zou in allen gevalle aanmerkelijk toenemen, zoodat, zelfs zonder stijging der marktprijzen, de winsten voor de bevolking aanmerkelijk meer zouden bedragen dan die, welke zij thans geacht kan worden van hare nagelboomen te trekken.

Zelfs eene daling der prijzen, door ruime produktie voortgebragt, zou hare voordeelen hebben, want de nagelen der Molukken, thans op de wereldmarkt gedeeltelijk verdrongen door de nagelen van andere gewesten, zouden door hunne menigte en hoedanigheid de nagelen van die gewesten van de markten verdringen en de voordeelen der kultuur den bloei der moluksche volken weder tot eene vooraf niet te schatten hoogte kunnen opvoeren.

Ik weet wel, dat in de jongste tijden een kundig gouverneur der Molukken, aan wiens goede bedoelingen niet te twijfelen was, eene rei van bezwaren tegen de opheffing van het monopolie-stelsel heeft gecopperd, maar een ieder, begaafd met een' onbenevelde geest en genoegzame zaakkennis, die bezwaren lezende, zal ze van weinig gewigt achten en ze meer beschouwen als uitingen van een' zwaartillend gemoed.

Ik zou mij dus ten opzichte van het nagelstelsel op Amboina en de Uliassers verklaren voor de volgende veranderingen in het bestaande stelsel.

- 1^e Opheffing der grondslavernij.
- 2^e Opheffing van het monopolie.
- 3^e Voorloopige handhaving van de verplichting tot kultuur met vrijlating van het produkt, behoudens keuring ter markt.
- 4^e Openstelling van Hila en van de voornaamste havens der Uliassers voor den algemeenen handel.

Indien tot deze wijzigingen besloten mogt kunnen worden, zou men ten opzichte van de opheffing der verpligte leverantie en de vrijlating van het produkt kunnen bepalen, dat zij eerst na twee jaren in werking zal treden, dat het noodige zal worden gedaan om de nieuwe bepalingen ter kennis van den algemeenen handel te brengen en dat, gedurende die twee jaren, de planters hun produkt tegen den gewonen prijs aan het gouvernement zullen kunnen afleveren. Deze bepaling zou noodig zijn, om te voorkomen, dat een stilstand uit gebrek aan koopers of aan mededinging in den nagelhandel ontsta, welke stilstand al dadelijk ontmoedigend op de nagelplanters zou werken en de weldadige bedoelingen der nieuwe regeling van zaken doen miskennen.

Maar behalve de genoemde hoofdpunten, is nog meer te doen in het belang der negorij-bevolkingen van de nageilanden.

Eene groote voorwaarde van de ontwikkeling van volksgeluk en nijverheid is de aard van de opvoeding en van het onderwijs.

Door meerdere deskundigen is de opmerking gemaakt, dat de aanleg tot verstandelijke ontwikkeling bij de negorij-bevolkingen der nageilanden zeer gunstig is en zelf heb ik mij bij meerdere gelegenheden op Amboina en Saparoea daarvan kunnen overtuigen.

Ten opzichte der mohammedaansche bevolking valt van onze zijde ten deze niet veel te doen, daar zij, in het algemeen, door hare godsdienstige begrippen niet ligt zou zijn over te halen tot het ontvangen van een meer beschavend en praktisch onderwijs, ofschoon toch het feit opmerking verdient, dat meerdere regenten van Hila zich tot den gouverneur der Molukken hebben gewend,

met verzoek, dat in hunne negorijen van gouvernementswege mohammedaansche scholen mogten worden opgerigt, even als in de christen-negorijen.

Met betrekking tot de christen-bevolking is eene verbetering in het onderwijs wenschelijk en zeer uitvoerbaar. Zij zal tot doel moeten hebben de leiding in de kennis der natuur, de grondslag, op welken alle ontwikkeling van landbouw en nijverheid berust. Slechts bekrompene verstanden of dweepers kunnen schrijven, zooals zeker predikant: „dat het ambonscho kind voor zijn maatschappelijk belang geen lezen of schrijven of rekenen van noode heeft en dat het zedelijk en godsdienstig belang het een en al is, waarom het de school behoeft.” Maar al ware dit laatste het geval, ook dat zedelijk en godsdienstig onderwijs laat nog bijkans alles te wenschen over. Hoe zou het ook anders kunnen zijn, wanneer de bekrompene kennis van den goeroe den negorijbewoner moet voorlichten in het leeren verstaan van een diepzinnig boek, over welks verklaring de meest uitgelezene verstanden van vroegere en latere tijden het niet eens zijn kunnen worden en waarin aanleiding gevonden is tot het oprigten van de menigte van sekten, in welke het gedeelte der christenheid, wat den bijbel mag lezen, is verdeeld.

Indien ik wel ben onderrigt, heeft de opleiding aan het onderwijzers-gesticht te Amboina reeds eenigzins in een' meer praktischen geest plaats en worden vertalingen vervaardigd in het maleisch van enkele nuttige werkjes, op landbouw en natuurkunde betrekking hebbende. Dat onderwijs, eenmaal op eene voldoende hoogte gebracht, zal meer vruchtbrengeende zijn voor de bevolking, dan het duistere onderwijs, wat zij thans ontvangen.

De negorij-bevolking is, behalve aan den kultuurarbeid, zooals reeds gezegd is, nog aan talrijke heerediensten onderworpen. Indien het juist is, wat de tegenwoordige gouverneur der Molukken getuigt, dat de negorijbevolking gedurende 6 maanden van het jaar tot verpligte diensten wordt gebezigd, kan het niet anders of landbouw en nijverheid moeten daaronder in hooge mate lijden en

alle aanmerkelijke vooruitgang daarin zal ondenkbaar zijn, zoolang die diensten in dezelfde mate blijven bestaan.

Geheel opgeheven zullen die diensten vooreerst nog niet wel kunnen worden en voor den bloei der nageleilanden is zulks ook niet noodig. Ik behoor niet tot degenen, welke het stelsel van heerediensten in beginsel afkeuren. Ik wenschte ze slechts genoemd te zien staatsdiensten en naar billijkheid beperkt en verdeeld. Ieder ingezetene toch is gehouden bij te dragen tot de instandhouding van den staat, waarin hij leeft en bescherming vindt. Hij kan die bijdragen leveren in geld of in persoonlijke diensten en in deze laatste is niets harders gelegen dan in de diensten, welke van de ingezetenen van het grondwettige moederland worden geeischt in het kled van schutter of soldaat. Maar indien de van de negorijbevolkingen geeischte heerediensten te veel tijds haar ontnemen, dan behooren die diensten beperkt te worden.

Vele van die diensten zijn waarschijnlijk te verrigten door bannelingen en gevangenen, welke dan in grooter aantal zouden kunnen worden aangevoerd (1).

Amboina en de Uliassers liggen voor een gedeelte nog onbebouwd. Hoezeer voor rijstkultuur ongeschikt, wegens de geaardheid van het terrein, hebben die eilanden een' voortreffelijken bodem voor vruchtboomen en voor talrijke gewassen, welke produkten geven, geschikt voor den uitvoer. Meerdere kultures zijn nog in te voeren of te ontwikkelen, van welke de bevolking nut kan trekken en welke zouden kunnen leiden tot het voortbrengen van artikelen van uitvoer en daardoor tot het lokken van handelschepen, welke dan door goede terugvrachten de invoer-artikelen tegen mindere prijzen zouden leveren.

(1) Indien, hetgeen ik omtrent eene nieuwe regeling van het kultuurstelsel op de Banda-eilanden, in een volgend hoofdstuk zal mededeelen, tot uitvoering mogt komen, zouden de bannelingen van de Banda-eilanden allengs naar Amboina kunnen worden overgebracht. De meest drukkende der heerediensten op Amboina is thans nog de verpligte houtlevering. Deze zou in de eerste plaats behooren te worden afgeschaft.

De kultures, welke ik hier vooral op het oog heb, zijn die der muskaatnoten, kakao en djati. Die der klapper- en sagoweerpalmen is reeds in de gewoonten der bevolking. Voor de sago-kultuur zijn nog genoegzame gronden geschikt of beschikbaar, hoezeer de vrijwillige opbrengst van het eiland niet voldoet aan de behoefte der bevolking. In de jongste jaren is de bevolking van Amboina en de Uliassers door het bestuur meermalen aangemoedigd tot de kultuur van den sagopalm, ten einde zij door hare eilanden zelve zou kunnen voorzien in hare behoefte aan dit gewigtige artikel, ook met het oog op de winsten, te behalen door de sago voor den uitvoerhandel te bereiden. Deze aanmoedigingen, bij eene gedrukte bevolking, hebben geene gunstige uitkomsten van eenig belang opgeleverd en de aanvankelijke slaging van eene partikuliere, door het gouvernement ondersteunde, sago-onderneming, leed schipbreuk op gebrek aan aanvoer van de grondstof, en, zoo het schijnt, ook aan gebrek aan veerkracht bij den ondernemer.

Maar zeer zeker zal van die kultuur vrijwillig meer werk gemaakt worden, wanneer de Amboinezen door de werking van andere instellingen tot andere menschen gemaakt zullen zijn en zullen hebben geleerd, aan de goede bedoelingen van het gouvernement hun vol vertrouwen te schenken.

Omtrent de muskaatnoten-kultuur zou het misschien niet staatkundig zijn, nieuwe bepalingen in te voeren. Tot in 1827 verpligt, is zij in dat jaar vrijgelaten, en die vrijlating heeft goede uitkomsten opgeleverd. Misschien zou de invoering van eene nieuwe verpligting ten deze, al was het ook met vrijlating van het produkt, doen vreezen voor eene hernieuwing der oude kultuur-tijden.

Wat kakao en djati betreft zal echter eene aanmoediging of eene lastgeving van het bestuur noodig zijn. Men zou elke dati kunnen verpligten tot het planten en onderhouden van een aantal kakao- en djati-boomen, daar, waar de bodem voor de kultuur, en, wat de djatiboomen betreft, ook voor den afvoer van hout, geschikt mogt blijken te zijn, en deze verpligting zou men kunnen stellen tegenover de opheffing van sommige heerdiensten. Maar geheel zou der be-

volking moeten vrijgelaten worden de beschikking over het produkt, ten einde zij de opbrengsten harer arbeid geheel zou kunnen genieten.

Eene regeling van de nageleilanden in den boven omschreven zin, zou naar mijn oordeel het beste zijn, wat men voor het tegenwoordige zou kunnen doen om die eilanden op te beuren, hun eene schoonere toekomst voor te bereiden en de uitkomsten te erlangen, tot welke de weldadige openstelling van Amboina voor den algemeenen handel de baan heeft gebroken.

Den regenten zou behooren verzekerd te worden eene gelijkwaardigheid (ekwivalent) voor de te vervallen nagelgelden (in den vorm van hassil, percenten van de bevolking en geschenken van lijnwaden) en kwartsdiensten.

Maar ook daarin is op eene billijke wijze te voorzien, door de regenten toe te leggen vaste traktementen en ze geheel te brengen in de verhouding van ambtenaren, wat geheel in hunne wenschen ligt en waartegen de bevolking wel niet zal opkomen, wanneer zij ziet, de weldaden, haar door de nieuwe bestuursregeling ten deel gevallen.

Een vast stelsel van belastingen zal dan ook in de plaats moeten treden van het afgeschafte stelsel, waarbij tot grondslag zou kunnen worden gelegd de betaling van *f* 1 'sjaars per ziel, of van *f* 5 per huisgezin (1), waardoor eene opbrengst zou ver-

(1) Elke dati bestaat gemiddeld, op Amboina uit 15 tot 16 zielen, op Saparoea uit bijkans 13, op Haroeko uit bijkans 12 en op Noessalaut uit 12 tot 13 zielen. Er zijn echter dati, welke uit meer dan 6 tot 7, en andere, welke uit meer dan 24 zielen bestaan. De dati stellen geene eigenlijke huisgezinnen voor, maar meer geslachten of stammen of familiën. Er zijn meerdere dati, tot elke van welke 6 tot 9 volwassen mannen en evenveel volwassen vrouwen behooren. Zoo komen op de negorij Iha van het eiland Saparoea 60 mannen en 62 vrouwen op de 10 dati, uit welke de negorij bestaat; op de negorij Oeremissing 35 mannen en evenveel vrouwen op de 4 dati, enz. De belasting zou alzoo tot grondslag kunnen hebben de huishoudingen, of, bij aanname van dati, het aantal gezinnen of hoofden, welke daartoe behooren.

kregen worden, op Amboina alleen, van meer dan *f* 20000 's jaars, uit welke de traktementen der regenten geheel zouden kunnen worden gevonden.

Thans geniet een regent van de nagelkultuur, alles te zamen genomen, slechts ruim *f* 200 's jaars, van welke hij een gedeelte moet afstaan aan den kapala-soa en den nagelschrijver. Bovendien is hij, als kapala-dati, in het bezit der opbrengsten van de doessong, welke hem bij zijne benoeming tot regent wordt toegekend.

Deze doessong, welke steeds van regenten op regenten zijn overgegaan, zouden bij eene nieuwe regeling aan de regenten toegekend kunnen blijven, terwijl hun uit de opbrengst der gezegde belasting eene bezoldiging toegekend zou kunnen worden van ruim *f* 400 's jaars, en dus het dubbele bedragende van hun tegenwoordig geldelijk inkomen, zonder dat de staatskas daardoor eenigzins zou worden bezwaard (1).

Niemand zal willen beweren, dat door die belasting een nieuw kwaad zal worden gesticht. Zij zal de eenige belasting zijn, welke de bevolking zal hebben op te brengen, behalve de beperkte heerdiensten, welke zij nog zal hebben te verrigten, en bezwaard kan die belasting niet zijn, wanneer zij in twee termijnen zal worden geheven, even als in de Minahassa. De verplichting tot kultuurarbeid zal niet als eene belasting zijn te beschouwen, vermits de bevolking de opbrengst van dien arbeid in haar geheel zal genieten. Die verplichting zal ook slechts behooren beschouwd

(1) Op Amboina zijn thans 57 regenten. Ieder hunner zou, bij gelijkmatige verdeling der *f* 20000, eene bezoldiging van *f*. 425 's jaars hebben. Beter zou het echter zijn, de verdeling der traktementen te regelen naar de verdiensten der regenten en den omvang hunner negorijen, bijv. 20 regenten op *f* 360, 20 op *f* 400 's jaars, terwijl de overige van *f* 500 tot *f* 600 's jaars zouden kunnen genieten. De regenten van Saparoea, Harocko en Noessalaut zouden naar denzelfden maatstaf kunnen betaald worden, alswanneer nog een batig saldo zou overblijven, vermits het aantal regenten op de Uliassers minder groot is in evenredigheid tot de bevolking. De regenten zouden daar met gemiddeld *f* 550 's jaars kunnen betaald worden, zonder dat de staatskas daardoor zou worden bezwaard.

te worden als een overgangsmaatregel, en opgeheven moeten worden, zoodra men zal mogen aannemen, dat de bevolking zoodanig doordrongen is van de voordeelen dier kultures, dat zij die ook zonder verpligting met ijver zal voortzetten.

Ik kom thans tot de klasse der burgers. Een vijfde gedeelte uitmakende van de bevolking der nagelcilanden, kan zij een belangrijk gewigt leggen in de schaal hunner industrie en handel. Thans doet zij dat niet.

De klasse der burgers is ontstaan door de gedurige pogingen der negorijvolken, om zich te onttrekken aan den vroeger nog meer dan thans gehaten kultuur-arbeid en aan de hongitogten en heerendiensten. Zij heeft den kultuurarbeid van harte leeren haten en, bevrijd van gedwongen' arbeid, dien haat op den arbeid in het algemeen overgebracht. De tegenstelling tusschen negorijvolk en burgerij is thans nog zoo groot, dat de burger zich beschouwt als een ander wezen, als een bevoorregt persoon, veel hooger staande in de maatschappij dan zijne negorij-, lands- en geloofsgenoot. Hij zou zich vernederd achten, door zich toe te leggen op de kultures, waartoe zijne landgenooten verplicht zijn en op vele plaatsen is hij zelfs te trotsch, zijne kinderen op eene zelfde school te laten gaan met de kinderen der negorij-bevolking.

Meerdere hedendaagsche schrijvers hebben bijgedragen tot het algemeen maken der dwaling, dat de wijze, waarop het christendom tot de Amboinezen is gebracht, de groote oorzaak is van hunne beweerde luiheid.

Boven heb ik reeds gewezen op de verwarring, met welke die schrijvers van de Amboinezen spreken en hoe zij geen verschil maken tusschen mestiezen, burgers en negorijbewoners. Die verwarring van denkbeelden of, welligt beter gezegd, die onkunde, heeft de vrije menschen doen voorstellen als christenen, de kultuur-arbeiders als mohammedanen of heidenen. Zij heeft het doen voorkomen, alsof de Amboinees, door christen te worden, ontslagen werd van de lasten, welke op de negorij-

volken rusten en zocht dan in dien overgang de oorzaak zijner luiheid.

Niets is meer bezijden de waarheid. De Amboinees is niet vrij geworden door het christendom en wordt het nòg niet. Op Amboina behooren nog 9000 tot 10000 christenen tot de negorijbevolking, op Saparoea nog 7000, op Haroeko nog 3000 en op Noessalaut, waar volstrekt geene mohammedanen of heidenen bestaan, insgelijks nog ruim 3000 christenen, welke onder geheel dezelfde verplichtingen leven, wat kultuurarbeid en heerendiensten betreft, als de mohammedaansche negorij-volken.

De afkeer van kultuurarbeid en van arbeid in het algemeen bij de burgers, heeft zijnen grond in het stelsel van bestuur en is sedert oude tijden van de ouders op de kinderen overgegaan.

Die afkeer schijnt niet meer zoo groot te zijn als zij is geweest, maar is nog geenszins geweken. De noodzakelijkheid van voedsel en kleeding en woning drijft de burgers tot wat kleinhandel, vischvangst, tuinarbeid en de oefening van enkele bedrijven, maar geene zucht wordt opgemerkt tot spaarzaamheid, tot vermeerdering van stoffelijk welzijn, tot het verkrijgen van eenig kapitaal, ten einde handels- of industrie-zaken op een' grooteren voet te brengen.

Deze afkeer van den arbeid is de groote kwaal, welke de burgerij van de nagcleilanden verteert en alle ontwikkeling tegenhoudt.

De uitroeiing van dit kwaad is alzoo het hoofdvereischte tot opheffing van deze talrijke klasse der bevolking uit haren tegenwoordigen toestand.

Dit kwaad is sedert lang bekend, maar het middel tot uitroeiing nog niet gevonden.

Zal het niet te vinden zijn?

Ik betwijfel het niet. Niet zonder zedelijken invloed zou zijn, ook op de burgers, eene verheffing der negorij-bevolking, in verband met de vrijlating der specerijen en de reeds bestaande vrijheid der haven van Amboina, welke vrijheid tot de voorname havens der overige nageleilanden uitgestrekt zou dienen te worden.

Maar daar het kwaad diep wortelt, moet het ook diep opgezocht en bestreden worden.

Hier, meer nog dan voor de negorijbevolking, is noodig eene verbetering van het bestaande onderwijs.

Laat dit onderwijs voor de negorijvolken veel te wenschen over, voor de burgers is het daarmee nog ongunstiger gesteld. Niet dat hun de gelegenheid ontbreekt, minstens hetzelfde onderwijs te ontvangen als de kinderen der nagelplanters, maar de burgers van vele negorijen, vooral van die, welke aan de baai van Amboina gelegen zijn, houden hunne kinderen opzettelijk van de school terug, omdat zij ze niet met de kinderen der negorijbevolkingen willen laten omgaan en leeren. Er is dan ook reeds door bevoegden op aangedrongen, daar, waar de kinderen der burgers talrijk genoeg zijn, afzonderlijke scholen voor deze op te rigten. Dit zou ook in de gegevene omstandigheden het beste zijn, want hoezeer men ten deze wel dwang zou kunnen bezigen, zou daardoor wel het schoolgaan maar niet het doen verkrijgen van nuttige kennis worden bereikt, en beter is het, aan het vooroordeel ten deze toe te geven, dan vruchteloze pogingen aan te wenden tot buiging van den trots der burgers.

De voorkeur zou het misschien verdienen, wanneer men te Amboina zelf eene groote burgerschool oprigtte en daarbij de kundigste onderwijzers plaatste, welke, behalve het gewone onderwijs, voornamelijk tot taak zouden hebben, de schande te verkondigen van den lediggang en het eervolle van den arbeid. Een aanhoudend en werkdadig toezigt van de subkommissie van onderwijs zou daarbij noodzakelijk zijn.

Maar de burgers hebben een slecht voorbeeld in de mestiezen.

De mestiezen staan hooger in de maatschappij aangeschreven dan de burges, doordien zij tot de Europeanen gerekend worden. Boven heb ik reeds aangestipt, dat de mestiezen, thans nog eenige honderden zielen sterk, eene treurige toekomst te gemoet gaan. Wars van arbeid, meer nog dan de burgers, kwijnt deze beklagenswaardige klasse voort, zonder dat zij zich uit haren toestand weet op te heffen en zonder dat zij er uit opgeheven wordt.

Men schijnt er aan te wanhopen, dat de mestiezen door onderwijs en opvoeding alleen te brengen zullen zijn tot eene vijfve-

re klasse. Ambten of gouvernements-betrekkingen zijn slechts voor weinigen verkrijgbaar, en het laat zich niet voorzien, dat zij, zonder aanstoot van buiten zal trachten door den handel of door de oefening van ambachten zich meer welvaart te verschaffen.

Men zou de vraag kunnen opperen, of het gouvernement zich niet bevoegd zou mogen achten, zich meer ingrijpend met de mestiezen en de burgers te bemoeijen. Indien die bevoegdheid ware erkend, zouden misschien maatregelen kunnen worden genomen, de strekking hebbende, deze beide klassen der bevolking door eene doelmatige leiding in voor haar zelve meer gunstige verhoudingen te brengen.

Dit punt is echter van zoo teederen aard en zou kunnen leiden tot gevolgen, te diep in eene vrije maatschappelijke orde ingrijpende, dan dat ik mij voor zoodanige inmenging zou mogen verklaren, tenzij die slechts ware van zedelijken aard.

Zoo zou men met onderscheiding kunnen behandelen de ouders, welke hunne kinderen geregeld ter school doen gaan en zich moeite geven voor hunne opvoeding. Zoo zou men van gouvernementswege het schandelijke kunnen verkondigen van den lediggang en die ingezetenen en burgers met onderscheiding vereeren, welke zich met ijver toeleggen op den handel of op handwerksbedrijven. De tegenstelling van eer en schande tusschen den nijveren ingezetene en den lediglooper, zou den arbeid weldra verheffen in het oog dezer klasse en de goede vruchten zouden niet achter blijven. Nieuwe geslachten zouden weldra vatbaarder gevonden worden voor nijverheid dan de tegenwoordige.

Voor mestiezen en burgers is nog een ruim veld open, in verschillende takken van nijverheid. Voor gewone bedrijven en den kleinhandel en kleine vischvangst weinig kapitaal benoodigd zijnde, hangt de bloei dezer bedrijven grootendeels af van den ijver der ondernemers, terwijl er welligt geen bezwaar in zou zijn, ter aanmoediging van sommige ambachten, aan wie het noodig mogt hebben, van gouvernements wege eenig kapitaal renteloos voor te schieten.

Maar er zijn ook ondernemingen daar te stellen, welke hoogelijk tot den bloei der nageleilanden zouden kunnen bijdragen.

Boven heb ik reeds gezegd, dat eene poging wordt in het werk gesteld om den handel op de Zuidwester- en Aroe-eilanden weder in het leven te roepen. Het is te wenschen, dat die poging gelukke. De produkten dier eilanden, voor den uitvoer van Amboina geschikt, zouden gretig door de nagelschepen van de nageleilanden worden afgehaald en er toe bijdragen aan de handelschepen terugladingen te verzekeren.

Er zijn nog andere takken van nijverheid, welke goede uitkomsten beloven.

Amboina is gebleken zeer geschikt te zijn voor de kakao-kultuur. De kakao is een uitmuntend uitvoerartikel, hetwelk van *f* 40 tot *f* 70 de pikol haalt en in de Philippijnen steeds zeer gewild is. Eene kakaokultuur, met vereenigd kapitaal van eenige ingezetenen, op eene eenigzins ruime schaal daargesteld, zal niet nalaten ruime voordeelen af te werpen.

De kochenille- en zijdeteelt verdienen allezins behartiging. De aard dier teelt kan haar bij eenige aanmoediging in den smaak doen vallen der mestiezen en burgers. Zij zouden aanmerkelijk tot hunne welvaart kunnen bijbrengen.

De gekorrelde sago is een artikel, zeer geschikt voor den uitvoer naar Singapore. De nageleilanden leveren wel is waar geene sago voor den uitvoer, maar de sago is in zoo groote hoeveelheid van Boero en Ceram te verkrijgen, tegen zoo lage prijzen, dat eene sago-onderneming op Amboina allen kans aanbiedt tot slaging, indien men slechts zorg draagt voor een' onafgebroken' aanvoer der grondstof. Dit punt is reeds hiervoren in een der hoofdstukken over Boero toegelicht.

Indien de punten, welke ik, door den aard van dit werk, slechts vlugtig heb kunnen behandelen, mogten geoordeeld worden behartiging te verdienen en tot de invoering van de voorgestelde hervormingen mogt worden besloten, zal nog een vereischte zijn, eene gemoedelijke en verstandige uitvoering.

HOOFDSTUK XI.

AMBOINA

Uitgeleide van Amboina. — De binnenbaai van Amboina. — De pas van Baguala. — Passo. — Togt langs het strand der baai van Baguala. — Soeli. — Zuidoosthoek van Hitoe. — Kajoepoeti-bosschen. — Nageltuinen. — Ziekte der nagelboomen. — Toelehoe. — Sagobosschen. — Sago-kloppen. — Waai.

In den vroegen morgen van den 8ⁿ Oktober verliet het hoo-ge reisgezelschap Batoegadja, zich begevende naar de negorij Waai.

Het uitgeleide van de hoofdplaats der Molukken was niet minder plegtig dan de intogt. Wij scheepten ons weder in aan het havenhoofd voor Nieuw-Victoria. Daar lag een tiental orem-baaijen gereed, om ons naar de pas van Baguala over te brengen. Onder de muziek van de schutterij en de salvo's van het fort en van de schepen ter reede verlieten wij Amboina.

De baai van Amboina verlengt zich nog bijkans $1\frac{1}{4}$ duit-sche mijl noordoostwaarts van de hoofdplaats. Op ongeveer een halve mijl van de stad, tusschen de negorijen Galala en Roematiga of Tandjong Martafons, is de baai niet breeder dan 500 meters.

Deze engte scheidt de buitenbaai van de binnenbaai. De binnenbaai heeft nog eene lengte van nagenoeg $\frac{3}{4}$ mijl en nabij haren ingang eene breedte van bijkans $\frac{1}{3}$ mijl. Zij biedt eene ruime en veilige ligplaats voor schepen aan en heeft overal goeden ankergrond. Tot nabij de pas van Baguala heeft zij nog eene diepte van 4 tot 9 vademmen, terwijl zij nergens dieper is dan 20 tot 25 vademmen.

De kusten der binnenbaai leveren talrijke fraaije gezigtspunten op. Regts blikten wij op de met kokospalmen gekroonde negorijen Halong, Waaiapoe, Lateri en Naulitoen, welke zich langs de enge kustvlakten van Leitimor uitstrekken en waarachter het heuvelland steil opstijgt; links op de verder verwijderde kust van Hitoe, langs den voet van welks kustheuvels de burgers van Amboina de negorijen Poka, Hoenot, Waaiheroe en Nania bewonen. Regenachtig weder vergezelde ons evenwel op dit watertogtje en belette ons, al het schoone van de kusten van Hitoe en Leitimor te genieten.

Aan de pas van Baguala waren de noodige dragers en stoelen gereed, voor den verderen togt naar de negorijen Passo en Soeli.

De pas van Baguala is niet breeder dan 4000 voeten of nog geene 1200 meters. Zij bestaat uit eene strook alluvie-terrein, welke zich slechts weinige voeten boven de zeevlakte verheft en naar de zijde der binnenbaai bedekt is met een bosch van rizophoren, naar de zijde van de baai van Baguala met eene zandvegetatie van cyperaceën, gramineën en konvolvulaceën. De negorijen Passo en Hoetoemoeri-ketjil zetten aan deze landengte nog eenige levendigheid bij. In vroeger jaren was hier een fortje van de Kompagnie.

Voor honderd jaren reeds verbond een kanaal de baai van Baguala met de baai van Amboina en strekte tot groot gemak aan de handelaren, welke produkten van Ceram naar Amboina hadden over te brengen. Dat kanaal verzandde evenwel en werd weldra geheel onbruikbaar. In 1826 en 1827 werd het andermaal bevaarbaar gemaakt, doch in 1839 was het weder geheel toegeslibt. In lateren tijd heeft men

wel voorgesteld het weder te openen, doch die voorstellen hebben telkenmale schipbreuk geleden op de bijgeloovigheid of onwil der bevolking of op de zienswijze van wie daarover geraadpleegd werden (1). Thans bestaat evenwel nog een gedeelte van het oude kanaal, dat men, bij hoogen waterstand, met kleine prauwen van uit de binnenbaai van Amboina nog ongeveer 1600 voeten ver kan bevaren.

De negorij Passo heeft slechts 20 dati en ongeveer 140 zielen, alle christenen. De bevolking onderhoudt ruim 3000 nagelboomen en bezit evenveel klapperpalmen, eene menigte andere vruchtboomen, ruim 120 runderen, enz. en kan geacht worden eene redelijke mate van welvaart te genieten.

Na te Passo eenige ververschingen te hebben gebruikt, werd de togt naar Waai voortgezet.

Van Passo volgden wij het strand van Hitoe langs de baai van Baguala. Langs de geheele zuidoostkust van Hitoe bestaat het strand uit zand, hier en daar afwisselende met koraalblokken, bijkans overal bedekt met veelsoortige rolsteenen. Een eigenlijke weg bestaat hier niet. Waar de rolsteenen te zeer waren opeengehoopt, had men ze wat opgeruimd, ten einde het den dragers, die het toch al moeilijk hadden in het mulle zand en op de kleinere rolsteenen, een weinig gemakkelijker te maken. Dikwerf moesten de dragers een eind wegs door de zee zelve gaan wegens de te groote moeilijkheid van het terrein.

Ik had gehoopt op dezen strandtogt veel merkwaardigs te zullen zien, vooral op de riffen, over welke wij hier en daar moesten

(1) Hoogst wenschelijk blijft het, dat dit kanaal spoedig weder worde geopend, vooral ook in het belang der houtleverende negorijen op Ceram. Thans moet men, met prauwen van meer dan 2 kojang ruimte, of het eiland omvaren om langs den hoek van Allang of Noessaniwe naar Amboina te komen, wat voor een groot gedeelte van het jaar moeilijk en gevaarlijk is, of, indien men de baai van Baguala verkiest, de lading aan de pas van Baguala lossen en na haar en de prauwen over het land gesleept te hebben, in de binnenbaai weder laden. Veel tijd en arbeid gaan daardoor natuurlijk verloren.

waden. Die hoop werd echter geheel teleurgesteld, deels door het ongunstige weder, deels door branding en de menigte wieren, welke den bodem der zee grootendeels voor het oog verborgen.

Meerdere beekjes, zooals de Waaitatiri en Waaiari, storten hunne heldere wateren in de baai van Baguala uit. Alle zijn zij ondiep en gemakkelijk doorwaadbaar. Zij komen te voorschijn uit eene digte vegetatie van bintangor, katappan (*Terminalia moluccana*), hoctoe, goemila, dawon-tiker, dawon-kapoer, dawon-hawoe, koeso-koeso, lelebeh, kanari (*Canarium commune*), kinar, gomoe (*Artocarpus incisa*), tonkasetta (*Melastoma* sp.) potjoan, musaceën, piperaceën, varens en pandanen. Op meerdere plaatsen verheffen zich klapperpalmen boven het omringende woud of herinneren enkele sagoweer- en sago-palmen den geliefden drank en spijs van den Amboinees. Op enkele plaatsen sneden wij een' in zee uitspringenden hoek van het terrein af, door dien over te trekken, als wanneer wij ons te midden dier vegetatie bevonden.

Na ruim een uur lang op gezegde wijze langs het strand te zijn gedragen, bereikten wij Soeli, eene fraaije christen-negorij met nette woningen en een lief kerkje, bevolkt met ongeveer 500 zielen. Indien men uit het uiterlijke mag besluiten, is eene zekere welvaart hier niet te ontkennen, evenmin als in de negorijen van Leitimor, welke ik bezocht, en even als in de negorijen Toelehoe en Waai, welke wij nog denzelfden dag zouden bezoeken.

Het reisgezelschap hield hier halt en de gouverneur generaal bezocht, even als elders, school en kerk. Het huis van den regent (patti) was, hoezeer niet groot, zeer netjes en goed ingerigt. Meerdere dames, welke de echtgenooten van den opperlandvoogd ontvingen, trokken onze opmerking door hare schoone leest en gelaatstrekken en blanke kleur. De njora, regentsvrouw, gekleed in saja en kabaja even als de overige vrouwen, was bedeesd, doch had beschaafde manieren.

Soeli bestond op het einde van 1854 uit 36 dati, welke een totaal van 6900 nagelboomen onderhielden. Tot de negorij

behoorden meer dan 6500 klapperboomen en ruim 120 runderen.

In de nabijheid zag ik een' vervallen kanceltuin.

De pokken hadden te Soeli evenzeer gewoed als elders op het eiland en waren tijdens ons bezoek nog heerschende.

De zuidoosthoek van Hitoe bestaat uit hoog heuvelland, of zoo men wil, matig hoog bergland, dat door een uitgestrekt, vlakker, terrein van het overige Hitoe is gescheiden. Over dit terrein loopt een weg, welke den zuidoosthoek afsnijdt en zich in eene in het algemeen noordnoordoostelijke rigting begeeft naar de baai van Waai, welke hij bij de negorij Toelehoe bereikt.

Soeli verlatende, sloegen wij dezen weg in. Het terrein tusschen Soeli en Toelehoe is gedeeltelijk dienstbaar gemaakt aan de nagelcultuur. Het heeft een' kalkachtigen bodem en bestaat blijkbaar uit jongeren polypen-kalk, bedekt met eene betrekkelijke dunne laag ijzerhoudende klei en humus.

De vegetatie biedt er weinig merkwaardigs aan. Hier en daar groepen kojawas en kajoe-keners, afwisselende met lang gras, melastomaceën, sagopalmen en enkele boomvarens. Tusschen deze vegetatie uitgestrekte kajoepoeti-bosschen en nageltuinen.

Een dier nageltuinen werd door ons bezocht. De boomen kwijnden. Niettegenstaande de oogsttijd naderde, was men reeds zeker van eene mislukking van den oogst. Ik werd hier bekend met eene ziekte, aan welke de nagelboomen onderhevig zijn en welke spoedig hun afsterven ten gevolge heeft. De oorzaak dier ziekte zeide men onbekend te zijn, maar de ziekte zelve zou bestaan uit eene soort van vezelig uitslag, dat zich op de grootere takken zou vormen en zich van daar allengs tot aan de toppen der dunste takjes uitbreiden. Natuurlijk dacht ik dadelijk aan rupsen, welke bij het kruipen over de takken haar spinsel achterlieten. Maar men beweerde, dat men niet wist wat het wèl was, maar wèl, dat bij de ziekte geene rupsen in het spel waren. De tuinen doorwandlende, vonden wij weldra eenige takken, welke door de zooge-

naande uitslag-ziekte waren aangetast. De beschouwing van die vezelachtige, overlans verloopende en min of meer kleverige draden deed mij niet meer twijfelen aan de juistheid mijner meening en weldra had ik de voldoening, aan eenen tak, welken men mij mij ter onderzoeking gaf, nog het omhulsel aan te wijzen der pop, tot welke zich de nagelrups in een celachtig, tusschen 2 tot 4 topbladen van het takje gesponnen, omhulsel had vervormd.

Ik toonde den gouverneur generaal den ziekelijken tak met spinsel en pop-omhulsel en liet niet na er op te wijzen, dat het thans noodig zou zijn de zaak nader waar te nemen, ten einde tot de nadere kennis te geraken van rups en vlinder en tot het middel om hunne verschijning in de nagelboomen te voorkomen of te beperken. De zaak was evenwel den meeste heeren te eenvoudig, dan dat zij dadelijk ingang vond. Na mijne terugkomst te Batavia lokte ik eene prijsvraag betrekkelijk dit belangrijke onderwerp uit, welke in het Programma der Natuurkundige Vereeniging in Nederlandsch Indië voor het jaar 1856 is uitgeschreven.

Men verwarre bedoelde ziekte niet met eene andere ziekte der nagelboomen, veroorzaakt door de larve eener boktor, verwant aan *Lamia rubus* Fab., welke de schors in den geheelen omtrek doorknaagt en daarna tot in het midden van den stam doordringt. Volgens den heer S. Müller heeft deze larve in 1836 te Benkoelen in korten tijd eenige duizenden nagelboomen doen sterven.

Laat in den voormiddag bereikten wij Toelehoe, de sterkst bevolkte negorij van het geheele eiland, hebbende zij een aantal van ongeveer $1\frac{1}{2}$ duizend ingezetenen, alle mohammedanen.

De regent van Toelehoe heeft den titel van radja. Hij heeft een ruim en zeer goed ingerigt huis, van waar men een fraai gezigt heeft op de baai van Waai en het eiland Haroeko. De bevolking onderhoudt $8\frac{1}{2}$ tot 9 duizend nagelboomen, beschikt over 9000 tot 10000 klapper- en eene menigte sago- en sagoweerpalm en andere vruchtboomen, over ruim een honderdtal runderen, enz.

Toelehoe maakte weder een' geheel nieuwen indruk op ons. Het was de eerste en de eenige mohammedaansche negorij op

Amboina, welke wij bezochten. Alles had er een geheel ander aanzien. De geheele bevolking en hare priesters en hoofden, op islamsche wijze het hoofd met een doek omwonden of met eene wrong omgeven en geen hunner, zoo als de christen-regenten en christen-orang-toewa en schoolmeesters, op europesche wijze gckleed.

Toelehoe heeft, even als Soeli, een welvarend uiterlijk, hoezeer het ons voorkwam, dat de woningen, veelal van gabba-gabba, in netten bouw en zindelijkheid voor die van Soeli onderdeden. Talrijke broodboomen (*Artocarpus incisa*) versieren wegen en erven.

Van Toelehoe tot Waai is de afstand ongeveer een uur gaans. De weg loopt gedeeltelijk langs het strand der baai, gedeeltelijk meer binnenslands over een laag en deels moerassig terrein, doorsneden van meerdere riviertjes de Waaitoeni, Waainanina, Waairoetong en Tahosai en op meerdere plaatsen begroeid met hoog struikgewas (kajoe-hoessir) en sagopalmen.

Tusschen de Waainanina en Waairoetong waren Amboinezen aan het sagokloppen. Deze bewerking is zeer eenvoudig. Men kapt een' stam in de lengte door. Dan hakt men het cellige weefsel laagsgewijze met een' dissel (nani) uit, brengt het haksel in een' waschbak (sahani) en kneedt het daar in water met de handen, om de sago van de vezels te bevrijden. Aan het beneden-einde is de sahani voorzien van eene soort van zeef, welke het water met de daarin zwevende sago doorlaat doch de vezels (ela) terughoudt. Sago en water worden, na door de zeef gelooopen te zijn, opgevangen in een' uitgehouden halven sago-stam (goti), welks randen door dwars geplaatste stokjes worden vaneen gehouden en aan welks eene einde eene goot voor den afloop van het water bevestigd is. De sago bezinkt en het water ontlast zich door de goot. Is de hoeveelheid sago voldoende, dan giet men het nog bovendrijvende water af, haalt de sago met de handen uit den stam en droogt die in korfjes (toeman), van sagoloof vervaardigd, waaruit het nog aanhangende water allengskens wegvloeit.

Waai is eene vrij belangrijke negorij, gelegen aan het strand

in den bodem der baai van denzelfden naam. Men heeft er een fraai gezigt op het kustland der baai, op het eilandje Pombo en op het tegenover liggende Haroeko, dat een paar mijlen van Waai verwijderd ligt. Waai heeft eene bevolking van 600 tot 700 zielen, alle christenen. De kerk en het regentshuis zijn goed gebouwd en het laatste goed gemeubileerd. Een voortreffelijk en ruim bad, in de nabijheid van het regentshuis, verdient wel het bezoek van den reiziger. Het water welt uit de kalkrotsen van den bodem kristalhelder op en is bevolkt met eene menigte vischjes van de soorten *Dules maculatus* CV., *Dules rupestris* CV., *Gobius grammepomus* Blkr en *Eleotris porocephalus* CV., vischjes, welke weinig schuw zijn, doch bij vervolging zich in de holen des welbodems verbergen.

Te Waai verbleven wij tot den volgenden dag. De Ambon en Vesuvius hadden, na ons vertrek van de hoofdplaats, de baai van Amboina verlaten en waren Leitimor omgestoomd, ten einde vroeg in den morgen van den 9ⁿ Oktober voor Waai te zijn en het reisgezelschap weder op te nemen voor den overtocht van Waai naar Saparoea.

De namiddag van den 8ⁿ Oktober werd besteed aan wandelingen door de negorij en langs het zandige en met koraalriffen omzoomde strand en besloten met een vischpartijtje, met een treknet, door den heer Goldmann geordend en waaraan de opperlandvoogd en zijne gemalin deelnamen. De vangst was evenwel weinig bevredigende en deed mij geene nieuwe soorten kennen.

Ofschoon de ontvangst van het hooge reisgezelschap te Waai niet minder plegtig was dan in de vroeger bezochte negorijen en het aan nationale dansen en muziek en salvo's uit lilla's niet ontbrak, was de stemming der ingezetenen alles behalve opgewekt. De pokken woedden hevig. Reeds had de heerschende ziekte in korten tijd zeventig offers geëischt, dat is, ruim een tiende gedeelte der geheele bevolking, en op den dag van ons verblijf overleden nog 4 personen aan dezelfde ziekte. Meer dan 70 dooden, in slechts 40 dati, hadden in elk huisgezin rouw en angst verspreid, welke niet konden worden opgewogen

door het vereerende van het bezoek des opperlandvoogds.

Tusschen 's morgens 7 en 8 uur van den 9ⁿ Oktober zagen wij de Ambon en de Vesuvius de reede van Waai opstoomen.

Na kerk en school bezocht te hebben, scheepten wij ons weder in, vol aangename herinneringen aan de 8 dagen, welke wij op het eiland Amboina hadden mogen doorbrengen. De heer Tobias, adsistent-resident en magistraat van Amboina (thans resident van Ternate), had het reisgezelschap tot Waai, de grens zijner afdeeling, begeleid en bleef daar achter.

HOOFDSTUK XII.

H A R O E K O.

Vertrek van Waai. — De Salhoetoe. — Haroeko. — Bevolking. — Negorijen. — Nagelkultuur. — Veestapel. — Natuurlijke geschiedenis. — Melano. — Poeloe Pombo of Gombo. — De baai van Saparoea. — De Vesuvius van Ouw. — Aankomst te Saparoea.

De overtocht van Waai naar Saparoea geschiedde onder het schoonste weder. Die togt was geheel een spelevaart. Fraai zijn de gezigten van de straat van Haroeko op Hitoe en op Haroeko zelf. De baai van Waai uitstroomende hadden wij den noordoosthoek van Hitoe juist achter ons. Die noordoosthoek is het hoogste gedeelte van het geheele eiland, verheffende de Salhoetoe zich daar ter hoogte van 1200 meters boven de zeevlakte. De stompe onregelmatige kruin diens bergs was nu en dan zichtbaar, doch meestal in wolken gehuld. Een veeltoppig hakkelig gebergte scheidt den Salhoetoe van Hitoe's oostkust. De zuidoosthoek van Hitoe lag nu vrij voor onzen blik. Veel minder hoog zijn zijne bergen dan de Salhoetoe, en, daarbij vergeleken, slechts heuvels te noemen.

Koers houdende naar het zuidoosten, teekenden zich de vormen van Haroeko allengskens meer duidelijk af.

Haroeko verheft zich nergens veel meer dan 300 meters boven de zeevlakte en schijnt van dezelfde geognostische beteekenis te zijn als Leitimor. Hoezeer het geene bijzonder uitstekende punten vertoont, is het gezigt op zijne groenende heuvels en wel bevolkte, alle langs het strand gelegene negorijen, niet zonder bekoorlijkheid.

Haroeko of Oma, ook wel Boewang-bessi genaamd, heeft de gedaante van een langwerpige vierkant met een' uitspringenden hoek naar het oosten en een nog spitsere hoek, Tandjong Samet, naar het zuidwesten. Zijne grootste lengte tusschen deze beide punten bedraagt $2\frac{1}{4}$ geographische mijlen. Zijne grootste breedte, vallende over ongeveer het centrale gedeelte, bedraagt weinig meer dan $1\frac{1}{4}$ mijl. Zijne geheele oppervlakte bedraagt slechts 2,02 □ geographische mijlen.

Het eiland heeft thans nog eene bevolking van ruim 7000 zielen, waaronder nog geene 100 Europeanen (alle mestiezen), ruim 300 inlandsche burgers, en ruim 6½ duizend negorijmensen, waarvan de grootste helft mohammedanen, de overige christenen, en voorts nog ongeveer 80 slaven. De bevolking schijnt niet aan groote golvingen onderhevig te zijn en in aantal langzaam toe te nemen, wat uit ondervolgend overzicht kan blijken.

Bevolking van Haroeko.

Jaren.	Zielen.	Jaren.	Zielen.	Jaren.	Zielen.	Jaren.	Zielen.
1629	6160 (1)	1834	5936	1839	6286	1852	6915
1708	5076	1835	6034	1840	6286	1853	7064
1770	5000	1836	6223	1846	6370	1854	7158
1803	5054	1837	6343	1850	6747	1855	7188
1833	5828	1838	6209	1851	6935		

Een overzicht van de verschillende afdeelingen der bevolking op verschillende tijdstippen volgt hieronder.

Jaren.	Mestiezen.	Burgers.	Negorijvolken.		Slaven.	Totaal.
			Christenen	Mohamm.		
1834	56	131	2762	2862	125	5936
1846	55	179	2879	3145	112	6370
1852	92	286	3152	3295	90	6915
1854	88	323	3196	3468	83	7158
1855	88	288	3204	3544	64	7188

(1) Berekend tegen 4 zielen op 1 weerbaar man.

De bevolking is sedert langer dan een eeuw in 11 negorijen verdeeld. Deze negorijen liggen grootendeels aan de west- en zuidkust. Aan de oostkust, tegenover het eiland Saparoea, ligt slechts de negorij Hoelalioe; aan de noordkust, ongeveer op het midden des eilands, de negorijen Pelan en Karihoe; aan de westkust, tegenover Iitoe, van het zuiden naar het noorden, de negorijen Haroeko, Samet, Rohomoni, Kabauw, Kailolo; en aan de zuidkust, van het westen naar het oosten, de negorijen Oma, Wassoe en Aboro.

Sommige negorijen zijn geheel christen-negorijen, andere mohammedaansche. Pelau, Kailolo, Kabauw en Roemohoni hebben eene mohammedaansche bevolking, terwijl de ingezetenen van Haroeko, Samet, Oma, Wassoe, Aboro, Hoelalioe en Karihoe christenen zijn. De mohammedaansche bevolking bewoont alzoo slechts het noordwestelijke en noordelijke gedeelte van het eiland, de christenen het zuidwestelijke, zuidelijke en oostelijke gedeelte, terwijl zij bovendien bij Pelau aan de noordkust nog bewonen de negorij Karihoe, welke in oude tijden aan de zuidkust lag.

Alle de genoemde negorijen bestonden reeds ten tijde van Valentyn. Volgend staatje geeft een overzicht van de bevolking van elk dorp, zooals zij was op van elkander verwijderde tijdstippen.

Negorijen.	Aantal zielen in				Negorijen.	Aantal zielen in					
	1629	1708	1834	1854		1629	1708	1834	1854		
Christenbevolking.	Haroeko.	160	379	501	602	Mohammedan. bev.	Pelau.	—	775	1165	1400
	Samet.	240	320	260	242		Kailolo.	800	632	825	1077
	Oma.	1000	750	572	642		Kabau.	600	470	450	524
	Wassoe.	—	181	224	260		Roemohoni	—	600	422	467
	Aboro.	320	384	555	623		Hatoewe.	2800	—	—	—
	Hoelalioe.	—	302	469	615		Totaal.	6160	5076	5624	6664
	Karihoe.	240	283	181	212						

Onder de bovenstaande cijfers van 1834 en 1854 zijn niet begrepen die der mestiezen, burgers en slaven. De cijfers van Valentyn, in de eerste kolom vermeld, hebben misschien betrekking tot de geheele bevolking. Terwijl enkele negorijen thans

minder bevolkt zijn dan 1½ eeuw geleden, is de bevolking van andere aanmerkelijk toegenomen. De geheele toename der populatie, in bijkans 150 jaren tijds, is onbeduidend en het geringe verschil van 500 tot 600 tusschen de jaren 1708 en 1834 wijst op de ongunstige verhoudingen, onder welke de Haroekonezen gedurende dat tijdvak hebben geleefd. De laatste 20 jaren komen echter gunstiger uit, vermits gedurende dit zoo veel kortere tijdvak, de bevolking met ruim 1000 zielen of $\frac{1}{5}$ tot $\frac{1}{6}$ van de geheele sterkte is toegenomen.

Vergelijkt men die toename met betrekking tot de twee groote afdeelingen der bevolking, christenen en mohammedanen, dan blijkt het, dat de christenen, in Valentyn's tijd 2598 zielen sterk, sedert tot een cijfer van 3196 toegenomen zijn en dus met 598 vermeerderd, terwijl de mohammedanen, in 1708 2477 zielen sterk, in 1854 met 991 of bijkans 1000 zielen waren vermeerderd en tot een cijfer van 3468 toegenomen. De geheele sterkte der bevolking van de verschillende negorijen in 1854 blijkt uit ondervolgende opgave.

	Inwoners		Inwoners
Fort Zeelandia	229 (1)	Karihoe	256
Haroeko	612	Pelau	1419
Samet	242	Kailolo	1088
Oma	656	Kabauw	532
Wassoe	263	Roehoemoni	467
Aboro	623		
Hoelalioe	771	Totaal	7158

Te Zeelandia, onder het fort Haroeko, woonden 75 mestiezen en 140 burgers en eenige slaven; te Karihoe bij Pelau, onder het fort Hoorn, 13 mestiezen en 27 burgers, te Hoelalioe 156 burgers. Van ruim 80 slaven behoorden 38 aan mohammedaanse opgezetenen.

De negorijen van Haroeko staan, even als die van Amboina, onder

(1) Geene negorij-bevolking.

regenten met den titel van radja of patti. Haroeko heeft tijdelijk een gezaghebber, Samet, Oma, Pelau, Kailolo en Kabauw elk een radja, de overige negorijen patti's.

Administratief staat het eiland onder den adsistent-resident van Saparoea, doch er is een ambtenaar, welke met het dadelijk toezigt van het eiland belast is, met den titel van kommies. Het toezigt van dezen ambtenaar strekt zich ook uit over het gedeelte der zuidkust van Ceram van af de baai van Tanoe-no tot nabij de baai van Elpapoeti. De eenige militaire magt, welke op het eiland onderhouden wordt, bevindt zich te Pelau, op het midden der noordkust.

De toestand der Haroekonezen schijnt meer bevredigend te zijn dan die der Amboinezen. De mestiezen zijn er ijveriger en leven voor een niet onaanzienlijk gedeelte van den handel. In 1854 hadden van de 28 mannelijke mestiezen, boven de 12 jaren oud, zich 15 aan den handel gewijd, en vond één zijn bestaan in het beroep van kleermaker. De overige waren meest oude lieden of nog te jeugdig om eenigen tak van nijverheid te leiden.

Van de burgerbevolking, ruim 300 zielen sterk, bezit ik geene gegevens ter beoordeeling van de mate harer arbeidzaamheid of welvaart, doch volgens mondelinge berigten moet zij in beide opzichten staan boven de burgers van Amboina.

Wat eindelijk de negorijbevolking betreft, deze is, even als de negorijvolken der geheele residentie, gebonden aan hare negorijen en nagelplantsoenen, en staat overigens onder dezelfde verplichtingen.

In 1854 bezat het geheele eiland 52228 nagelboomen, waarvan 19514 in tuinen. Van het geheele aantal boomen waren slechts 7824 vruchtdragende, welke een produkt afwierpen van 38803 amst. ponden nagelen, dat is, bijkans $\frac{3}{4}$ pd per boom, alle bijeen gerekend, of bijkans 5 ponden per vruchtdragenden boom.

De negorij-bevolking was bovendien in het bezit van meer dan 45000 klapperpalmen. Van de overige kultures of kultuur-

gewassen bezit ik geene opgaven. De veestapel was niet van eenig belang. In het geheel telde men er in 1854 134 runderen, verdeeld in de negorijen Haroeko, Samet en Pelau, een zestigtal schapen en geiten en slechts 2 paarden.

Volgend staatje toont meer in bijzonderheden aan, hoe het ten deze gesteld was op het einde van 1854.

Negorijen.	Dati.	Zielen.	Nagelboomen.			Klapperboom.	Runderen.
			in tuinen.	buiten tuinen.	Totaal.		
Haroeko.	55	602	2350	3202	5552	5080	18
Samet.	36	242	1500	2526	4026	1736	23
Oma.	95	642	2177	5375	7552	5009	—
Wassoe.	30	260	150	2200	2350	1105	—
Aboro.	88	623	1157	5009	6166	7900	—
Hoelalioe.	30	615	1173	1966	3139	4968	—
Karihoe.	21	212	760	1132	1892	1055	—
Pelau.	66	1400	3620	3947	7567	12645	93
Kailolo.	67	1077	3777	3306	7083	1600	—
Kabau.	35	524	1463	1688	3151	1443	—
Romohoni.	33	467	1387	2263	3650	3204	—
Totaal.	556	6664	19514	32614	52128	45745	134

Op Haroeko zijn 6 christenscholen, 1 voor Haroeko en Samet te zamen, en voorts 1 te Oma, te Wassoe, Aboero, Hoelalioe en Karihoe. Deze scholen staan onder de leiding van amboinesche meesters. In 1854 genoten daar ongeveer 700 kinderen onderwijs.

Waarschijnlijk is ook van Haroeko meer partij te trekken dan thans geschiedt. De hiervoren voorgestelde hervormingen zouden ook niet nalaten verlevendigende op de bevolking van Haroeko te werken.

Van de natuurlijke geschiedenis van Haroeko is tot nog toe nage-noeg niets bekend. Ik vermoed, dat zijne geologische gesteldheid met die van Leitimor overeenkomt. Bijzonderheden daaromtrent vind ik echter nergens vermeld. Slechts weet men, dat het eiland op

meerdere plaatsen van koraalriffen is omgeven en dat zich nabij de zuidkust, tusschen Oma en Wassoe, warme bronnen bevinden, welke veel ijzeroxyde in den vorm van oker afzetten. Met de kennis der flora en fauna van het eiland is het niet beter gesteld. Zij zijn nog geheel te onderzoeken.

De heer Van Schmid is in een artikel, getiteld: „Aanteekening nopens de zeden, gewoonten en gebruiken, benevens de vooroordeelen en bijgeloovigheden der bevolking van de eilanden Saparoea, Haroeko en Noessalaut en van een gedeelte van de zuidkust van Ceram, in vroegeren en lateren tijd” en voorkomende in het 2^e deel van den vijfden jaargang (1843) van het Tijdschrift voor Nederlandsch Indië, in uitvoerige beschouwing getreden omtrent der zeden enz. der Uliassers, werwaarts in mijne lezers verwijs.

Na Tandjong Samet, den zuidwesthoek van Haroeko, omgestoomd te zijn, hield de Ambon koers op Melano of Moelana. De zuidkust van Haroeko heeft eene strekking naar het oost-ten-noorden en daar onze koers nagenoeg regt oost was, week het kustland van Haroeko meer en meer op den achtergrond. De negorijen Oma, Wassoe en Aboro, gehuld in hare kokospalmen, konden wij echter van de Ambon af zeer duidelijk zien.

Melano is een eilandje van nog geen uur gaans in omtrek, gelegen op nog geen halve mijl afstands van den zuidwesthoek van het eiland Saparoea. Het zal zich niet meer dan 150 meters boven de zeevlakte verheffen en schijnt van dezelfde formatie te zijn als Haroeko.

In de 16^e of 17^e eeuw was op Melano eene negorij, welke echter na een' aanval der Ternatanen verlaten werd. De inwoners onderwierpen zich uit vrees, dat de Ternatanen gevolg zouden geven aan hunne bedreiging, dat zij, bij niet onderwerping, het geheele eilandje door hunne praauwen zouden doen wegslepen.

Sedert eenigen tijd is Melano aangewezen tot verblijfplaats der leprozen van Amboina en de Uliassers, welke, ongeveer 40 tot 50 zielen sterk, onder het geneeskundig opzigt gesteld zijn van den officier van gezondheid te Saparoea.

Tegen den middag stoomden wij de ruime baai van Saparoea binnen, nabij het westelijke kustland der baai, welke, aan den ingang ruim één geographische mijl breed en even diep, tusschen de oostelijke en westelijke helft van het eiland indringt.

De zuidoosthoek van Saparoea is zeer steil bergland, dat zich naar mijne gissing ongeveer 300 meters boven de zeevlakte verheft en met eene rijke boomvegetatie is bekleed. Wij gingen als rakelings langs een voor de kust vrij in zee liggend rotsgevaarte, Poeloe Pombo of Gombo genaamd. Ongeveer een kwart mijl verder, aan het westerstrand der baai, passeerden wij de negorij Booi.

Weldra werd onze aandacht van het eiland zelf afgeleid door een aantal met vlaggen en wimpels versierde orembaais, van de verschillende aan de baai liggende negorijen afgezonden, om den opperlandvoogd te ontmoet te scheppen. Alle die vaartuigen waren opgepropt van mannen, welke de brommende muziek van tifa en gong vlijtig ondersteunden door luidruchtig gezang en geschreeuw. Op de meeste orembaais waren dansende en scherpende voorvechters, op de gewone opzigtelijke wijze uitgedost.

Het meest trok echter onze aandacht een vaartuig, dat veel geleek op een stoomscheepje en zich ook als een stoomer bewoog. Nader bij gekomen, bleek het eene raderboot te zijn, door menschen bewogen. Om er meer het voorkomen van een' stoomer aan te geven, had men een' schoorsteen midden op het dek geplaatst en door een onder den schoorsteen aangehouden vuur zooveel rook mogelijk ontwikkeld. Het was de „Vesuvius van de negorij Ouw”, zooals in groote letters op het vaartuig te lezen was. Hoezeer alles, van nabij gezien, gebrekkig ingerigt was, kwam ons dit vaartuigje toch voor te pleiten voor zekere bekwaamheid en kunstzin van de bouwers. In elk geval was het een in de Molukken vreemd verschijnsel en is misschien tot nog toe het eenige vaartuig van dien aard, door inlanders vervaardigd.

Het was nog geen uur na den middag, toen de Ambon ter reede van Saparoea, voor het fort Duurstede, op ongeveer 10 vadem ten anker kwam.

Nadat de adsistent-resident en de militaire kommandant van Saparoea aan boord gekomen waren, ter verwelkoming van den opperlandvoogd, ging het reisgezelschap aan wal, onder de saluutschoten van de Vesuvius en het fort Duurstede.

De kommandant van de Vesuvius kreeg in last, naar Banda door te stoomen, ten einde daar namens den gouverneur generaal last te geven tot het aanhouden der overlandmaal-brieven enz., voor het reisgezelschap bestemd, welke per stoomer Makassar aldaar verwacht werden. Den 12ⁿ Oktober toch, dachten wij te Banda te zullen zijn.

HOOFDSTUK XIII.

SAPAROE A.

Ontvangst te Saparoea. — Korte schets van het eiland. — Natuurlijke geschiedenis. — Negorijen en bevolking. — Nagelkultuur. — Volksonderwijs. — De hoofdplaats Saparoea. — Tiouw. — Fort Duurstede. — Togtje naar Hatoewana. — Negorijen Toehaha, Mahoe, Iha, Nolloth en Itawaka. — Christenen en mohammedanen. —

Duizenden Saparoeëzen hadden zich aan de landingsplaats en voor het residentiehuis te Saparoea verzameld, ter ontvangst van den hoogen gast. Schutterij en bezetting stonden langs den weg geschaard. Eene talrijke kabesaran, voorafgegaan door trommen of gong en tifa, hield hare luidruchtige optogten in wijde kringen voor den zetel des bestuurs. Aan den stoep van het residentie-huis stond geschaard eene groep van djojaro, saparoeasche maagden uit de meer goeude klasse, keurig en gedeeltelijk rijk gekleed. Aan het hoofd dier groep bevonden zich zes dochters van de radja's van het eiland, bloemen strooiende voor den opperlandvoogd en zijne gemalin.

Het hooge reisgezelschap in het smaakvol versierde residentiehuis afgestapt zijnde, had dadelijk de voorstelling plaats van de volkshoofden der Uliassers en van de onder Saparoea en Haroeko behorende negorijen op de zuidkust van Ceram. De regenten der Uliassers en van Ceram maakten alleen reeds eene stoet uit van een zestigtal

hoofden, radja, patti, orangkaja en gezaghebbers, die der christen-negorijen alle in zwarte europesche, die der mohammedaansche negorijen alle in inlandsche kleeding, alle voorzien van den stok met zilveren of gouden knop, het teeken hunner waardigheid.

Na deze voorstelling begon op nieuw het spel der kabesaran. Ook de djojaro, gewapend met schilden en krissen of klewang in miniatuur, voerden een' inlandschen krijgdsdans uit. In het spel van de kabesaran zoowel als van de djojaro, was weder iets geheel eigenaardigs, wat ons, reeds gewoon aan veelsoortige voorstellingen van dien aard, op nieuw min of meer boeide. Het spel der djojaro had bovendien meerdere aantrekkelijkheid, doordien vele maagden bekoorden door sierlijke vormen en fraaije gelaatstreken. In het algemeen zijn de saporoeasche vrouwen schooner dan die, welke ik elders in de Molukken heb gezien.

Te Saporoea zouden wij, den dag onzer aankomst niet mederekend, slechts één dag verblijven, om den 11den Oktober naar Ceram te vertrekken. De tijd van dit korte verblijf was bestemd tot het bezigtigen van fort en kerk en school van Saporoea en het maken van een' togt naar Hatoewana, het noordelijke gedeelte van het eiland, ter bezigtiging van de daar gelegen negorijen en nageltuinen.

Alvorens in bijzonderheden omtrent deze bezoeken te treden, wil ik een en ander omtrent het eiland zelf mededeelen.

Saporoea, ook Honimoa en Liase genaamd, ligt op $\frac{1}{4}$ duitsche of geographische mijl afstands van Haroeko, heeft slechts eene oppervlakte van 2,48 \square mijlen en de gedaante van eene schuins staande *H*, dringende de baaijen van Saporoea en Toehaha zoo diep noordelijk en zuidelijk tusschen de oost- en westhelft van het eiland in, dat zij slechts door eene landtong van ruim $\frac{1}{2}$ uur gaans met elkander zijn vereenigd. Men kan het eiland alzoo beschouwen als te bestaan uit twee schiereilanden, even als Amboina. Het westelijke dier schiereilanden is wat grooter dan het oostelijke en heeft eene lengte van $2\frac{1}{4}$ geogra-

phische mijlen. De grootste lengte van het geheele eiland, gemeten tusschen den noordwest- en zuidoosthoek bedraagt, ruim 3 mijlen.

Het zuidelijke gedeelte van het eiland draagt bij voorkeur den naam van Honimoa, het noordelijke dien van Hatoewana.

Saparoea is zeer bergachtig. De hoogste toppen reiken echter niet meer dan tot ongeveer 500 meters boven de zeevlakte. De landtong tusschen de beide schiereilanden bestaat grootendeels uit laag zacht glooiend heuvelland, waar men zelfs ruime grasvlakten heeft.

De natuurlijke geschiedenis van Saparoea is nog geheel te maken.

Van zijne geologie weet men nog nagenoeg niets. Ik vermoed, dat tertiaire kalk er de overwegende formatie is, althans trof ik dien algemeen aan op den togt dwars over het eiland, van Saparoea naar Nolloth. Andere terreinen heb ik niet kunnen onderzoeken. Het zou mij echter niet bevreemden, indien men bevond, dat, althans op het westelijke schiereiland, de kalk van zandsteenlagen of kristalgesteenten doorbroken is.

Op enkele plaatsen, zooals bij het voormalige Pia, aan de noordkust, vindt men goede pijpaaarde; op andere eene soort van kleiaarde, batoe-poan of ampo, welke door de inboorlingen, vooral door de vrouwen, genuttigd wordt en waarschijnlijk rijk is aan infusoriën-resten. Op eene andere plaats, Kamei geheeten en mij niet nader bekend, zou in oude tijden zwavel uit den bodem voortgekomen zijn.

Van de flora en fauna is niet veel meer bekend dan van de geologische gesteldheid. De in de Molukken gewone kultuurplanten treft men ook hier aan. Sagobosschen of, beter gezegd, boschjes, vindt men nog hier en daar in de lagere streken. Kattappan, kanari, tamarinde, pandanen, alle zoo kenbaar aan hunne eigenaardige vormen, groeijen op vele plaatsen in het wild, even als eenige weinig sierlijke melastomen en varens. De hoogere streken voeden echter nog digte bosschen en dáár is het, dat de eigenlijke botanische verhoudingen van het eiland zullen behooren onderzocht te worden.

De fauna van Saparoea is een nog niet ontgonnen veld van kennis. In de registers der wetenschap zijn nog geene diervormen van Saparoea geboekt, tenzij de voortreffelijke beurskrab (*Birgus latro* Leach), enkele slangen (*Liasis amethystinus* Gr., *Enygrus carinatus* Wagl., *Triglyphodon irregulare* DB., *Cerberus boaeformis* DB.), de gewone zeeschildpad (*Chelonia midas* Schw.) en de gewone krokodil (*Crocodylus biporcatus* Cuv). Ten deze is alzoo nog bijkans alles te onderzoeken. In het 10^e deel van het Natuurkundig Tijdschrift voor Nederlandsch Indië heb ik 18 vischsoorten van Saparoea, tijdens mijn verblijf daar verzameld, bekend gemaakt. Die soorten zijn bijna alle in de Moluksche zeeën gewone vormen. Ik verzamelde op Saparoea voorts nog enkele krustaceën t. w. *Neptunus sanguinolentus* DH., *Matuta victor* Fab., *Palaemon macrorhynchos* Blkr, *Palaemon Brongniartii* Blkr en *Gonodactylus chiragra* Latr.

De bevolking is geheel aan de kust gevestigd, voornamelijk aan de baaijen van Saparoea en Toehaha. Het noordwestelijke gedeelte van het eiland is bijkans geheel onbewoond. Men heeft er slechts de negorij Koelor, aan den uitersten noordwesthoek. Aan de westkust, aan eene kleine baai tegen over den zuidoosthoek van Haroeko, liggen slechts, geheel in elkanders nabijheid, de negorijen Porto en Haria. Aan de geheele oostkust bevindt zich geene enkele negorij. Daarentegen is de baai van Saparoea verlevendigd, aan de westkust door de negorijen Booi en Paperoe; aan de oostkust door de negorijen Ouw, Oelat, Sirrisorri-islam, en Sirrisorri-serani; en in den achtergrond door de hoofdplaats Saparoea en de aan haar sluitende negorij Tiouw. Langs de oostkust der baai van Toehaha liggen de negorijen Toehaha, Ihamahoe, Iha, Nolloth en Itawaka.

De bevolking van Saparoea bestond op het einde van 1854 uit 11708 en op het einde van 1855 uit 11665 zielen.

Raadpleegt men de oudere bescheiden, dan blijkt het, dat de bevolking van het eiland, wat hare getalsterkte betreft, reeds gedurende 1½ eeuw als stilstaande is te beschouwen. Zij schijnt in het begin dezer eeuw haar minimum bereikt te hebben en is sedert we-

der tot haar oude cijfer toegenomen. Van tijd tot tijd wordt zij door hevige heerschende ziekten letterlijk vertiend en zij heeft dan weder eenige jaren noodig om op haar vroeger cijfer te komen.

Bevolking van Saparoea.

Jaren.	Zielen.	Jaren.	Zielen.	Jaren.	Zielen.	Jaren.	Zielen.
1629	9020	1834	10289	1839	10986	1852	12319
1708	11453	1835	10374	1840	11114	1853	12503
1770	11400	1836	10592	1846	11193	1854	11708
1803	7217 (1)	1837	10787	1850	11928	1855	11665
1833	10084	1838	10879	1851	12148		

Ik laat hier nog volgen een overzicht van de afdeelingen der bevolking op verschillende tijdstippen.

Jaren.	Europeanen en Mestiezen.	Burgers.	Negorijvolken.		Slaven.	Totaal.
			Christenen.	Mohammed.		
1834	12	2202	7016	904	155	10289
1846	165	2630	7117	1178	103	11193
1852	168	3021	7705	1317	108	12319
1854	167	2837	7417	1189	98	11708
1855	162	2912	7340	1154	97	11665

De christenen zijn op Saparoea betrekkelijk veel talrijker dan op Haroeko. Van de 16 negorijen zijn slechts 3 door mohammedanen bewoond t. w. Koelor, Ihamahoe en Sirrisorri-islam.

De bevolking was in de negorijen verdeeld, zooals in volgenden staat is aangetoond.

(1) Waarschijnlijk met inbegrip der bevolking van Noessalaut.

et algemeen, en ruim 6 ponden per vrucht-
u, zoodat hij nog voordeeliger was dan op

je geeft een overzicht van de verdeeling der na-
et eiland, met betrekking tot de dati, negorijen
le bevolking.

Dati.	Zielen.	Nagelboomen.			Klapperboom.	Runderen.
		in tuinen.	buiten tuinen.	Totaal.		
19	156	760	2976	3736	2296	133
19	204	385	1809	2194	2308	85
33	551	1326	4738	6064	4251	—
32	703	1988	4571	6559	11788	—
80	908	3200	8619	11819	12837	6
42	494	1680	3849	5529	8447	8
12	248	600	25	625	2102	—
45	415	1875	3219	5094	4394	4
53	729	1146	4876	6022	6412	—
10	247	—	87	87	—	—
78	910	2717	7557	10274	4757	—
45	425	1564	4929	6493	4119	8
60	617	2400	3897	6297	5600	24
37	665	1265	4211	5476	3200	—
49	539	2060	4789	6849	3517	—
48	766	2124	5882	8006	9881	5
662	8577	25090	66034	91124	85909	273

: 12 christenscholen, één voor de negorijen Sapa-
en 1 voor elke andere negorij, met uitzondering
edaansche negorijen Iha, Koelor en Sirrisorri-is-
ier scholen werden door mij bezocht, te weten, die
s en die van de hatoewanasche negorijen. In de
olen werd in 1854 onderwijs gegeven aan ruim
Het onderwijs is er in het wezen hetzelfde, als dat
op Amboina en wordt ook geleid door amboi-
gedeeltelijk gevormd in het instituut van den
oede aanleg bij de schooljeugd is niet te ont-

trotsch zijn dan de amboinesche burgers, verkinderen niet, ter zelfde plaatse school ten der negorijmenschen. Zij erlangen daar onderwijs dan de amboinesche burgers.

mid dag van den dag onzer aankomst bezocht het fort Duurstede en de christenkerk en hoofdplaats.

Fort Duurstede, in 1691 gebouwd, ligt op eene hoogte van 1000 voet boven de zee en bestrijkt zoowel de reede als de baai, welke zich westelijk van de hoofdplaats uitstrekt. De bezetting bestaat uit ongeveer 1000 man, meest alle inlanders, onder een officier en officier van gezondheid is aan de bezetting en belast met de burgerlijke geneeskundige

zaken. In 1817, van welken Saparoea het is en onze expeditiën ter demping van dien opstandige historische vermaardheid aan de hoofdplaats. In 1816 herlevende verderfelijke stelsel der Kompagnie uitgifte van papieren geld, bragt de volken tot verzet, dat slechts bedwongen is kunnen worden. Het men bloeds van de opstandelingen en van onze overheid eene betere zaak waardig ware geweest. Het gaf de opperlandvoogd zich naar het kerkgebruik. Het kerkelijke schooljeugd vereenigd was om te doen blijken van de kwaamheden. Zeker behoorden de uitkomsten van de tot de meest bevredigende van die van alle tijden in de Molukken heb bijgewoond, maar, zooals heb gezegd, speelden hoogmaleische bijbel-Heilige land daarbij weder de hoofdrol.

De kankerzieke aard der Saparoeëzen gaf zich tijden van onderzoek op eene krachtige wijze te kennen. Het is der bevolking, jong en oud, was op de been,

ingen tot eene ruime grasvlakte, eene goede weide eren, van welke wij er ook een groot aantal zagen. Overigens is daar slechts eene schrale vegetatie, ten achtergrond, de meer bergachtige gedeelten des landtong was na een paar palen gaans overgelede weg liep nu over het lage land der oostkust van Toehaha. Daar zagen wij meerdere groepen bamboepalmen, de laatste echter bijna alle ongeschikt voor Saparoea levert veel te weinig sago op voor de bewoners, die ook, als de Amboinezen, hunne sago's zuidkust gaan kloppen.

Een uur gaans bereikten wij de negorij Toehaha. Feest door de dorpschouwen, schutters, kabesaran, djoelvolkinderen; menigte van eerepoorten en eerebogen, en in de overige negorijen van Hatoewana. Toehaha heeft 800 inwoners, alle christenen, voor de helft de helft negorijmensen.

10 minuten gaans noordelijk van Toehaha ligt eene plaats, welke op de nieuwe kaarten en zelfs in de oude kaarten niet is aangeduid. Zij heet Mahoe. Valenshaer, dat zij in vroegere tijden had bestaan. Ik zie het nieuwe Mahoe op dezelfde plaats ligt als het oude Mahoe is het, dat zij thans weder bestaat. Hare bevolking niet talrijk is, wordt echter gerekend bij die, er een paal verder noordwaarts gelegene groote dorp, welke met Mahoe thans nog eene populatie van ons 900 zielen, waarvan ruim 700 negorijmenigen burgers, alle christenen.

Na de dorp heeft men Ihamahoe verlaten of men bevindt zich in Iha. Deze negorij heeft ongeveer 250 zielen, allen, alle tot nagelplantende dati behoorende.

Na de dorp, bereikten wij ongeveer 10 minuten van de christen-negorij Nolloth, met ruim 1000 inwoners. Na de aan deze negorij sluitende christen-negorij bereikten wij de dorp met 600 tot 700 inwoners. Ruim 1300 zielen van

ken. Door bemiddeling van den adsistent-re-
ncke, waren eenige Saparoeëzen overgehaald
k alles te brengen, wat de riffen in de baai aan
aar alles wat men mij bragt, kwam neder op
n van visschen en schaaldieren. De Sapa-
zeer feest, dan dat zij zich veel moeite
ggestand te doen. De marktplaats ter
lfs ledig, gedurende de beide dagen van het
reisgezelschap.

het ook in een geologisch opzicht waarschijnlijk niet t.

Mij zou van weinig belang geacht worden, indien het eiland was gemaakt aan de nagelkultuur en eene be-
lij sterke bevolking bezat.

De natuurlijke geschiedenis zal in de hoofdtrekken wel de-
ls die van Saparoea en Haroeko, doch zij is nog
ed dan die van de overige Uliassers.

De fauna zijn er nog geheel en al te onderzoee-
teet, dat er heete bronnen op het eiland voorkomen,
e plaatsen veel oker voorkomt, en bij Valentyn is
an het voorkomen van kopersteen (misschien eene
achiet), wat evenwel nog bevestiging verdient.

Noessalaut slechts van onzen stoomer. Lagchend is zijn
or zijne groenende heuvels en wèl bevolkte negorijen.
ook alles zijn, wat ik er van zou weten te zeggen,
in het bezit was gesteld van eenige statistische
velke, loopende over de jongste jaren, tot de na-
m het eilandje eene bijdrage kunnen leveren.

De eeuw geleden was Noessalaut nog met bij de
volkt. Die bevolking is sedert tot ongeveer 3 en
den teruggebracht, om welk cijfer zij sedert een
t weinig golvingen heeft ondergaan. Op verschil-
en was het cijfer der populatie als volgt.

Jaren.	Zielen.	Jaren.	Zielen.	Jaren.	Zielen.
1834	3021	1839	2922	1852	3631
1835	3033	1840	2929	1853	3650
1836	3051	1846	3248	1854	3531
1837	3069	1850	3509	1855	3479
1838	2878	1851	3564		

het eenige mij bekende eiland van den Molukschen
e bevolking geheel uit christenen bestaat. Er zijn
anen, noch heidenen, ten zij men de weinige nog

2, sedert 1834 weder eene vermeerdering plaats

ken slechts het $\frac{1}{5}$ gedeelte der bevolking uit.

de negorijen Sila, Leinitoe, Titawaai, Amet en bo en Akoon behooren alle ingezetenen tot de e weinige mestiezen wonen ter hoofdplaatse

reeds gezegd is, deelt Noessalaut voor een gedeelte in de nagelcultuur. In 1854 was r gunstig en verkreeg men 120283 anist. v vruchtdragende boomen, zoodat elke vrucht-wierp gemiddeld $9\frac{1}{10}$ pond nagelen. Het ge-boomen van het eiland bedroeg echter 24366, taal cijfer berekend, toch nog elke boom gemid-len produkt afwierp.

z van Noessalaut een overzicht volgen van de gelboomen op het eiland met betrekking tot de nagelplantende bevolking.

Dati.	Zielen.	Nagelboomen.			Klapperboomen.
		in tuinen.	buiten tuinen.	Totaal.	
14	116	570	1233	1803	879
22	220	1000	1785	2785	1946
32	919	3350	6275	9625	10741
44	535	1760	7095	8855	4580
18	243	720	4282	5002	2833
56	972	2517	8142	10659	8236
32	433	1332	2100	3432	1910
68	3438	11219	30912	42161	30125

n Noessalaut komt niet in aanmerking. Run-
 et geheel niet. De geheele veevastel bepaalt
 l en 40 tot 50 schapen.

eft haar eigen' schoolmeester, behalve Sila en

HOOFDSTUK XV.

CERAM.

ahaai. — Soehoekoe. — De radja van Sahoelau. — Voorgestelde houtsta-
elplaats. — Algemeene beschouwing van Ceram. — Zijne schiereilanden
Iowamowel, Kaibobo en Wahai. — Natuurlijke geschiedenis. — Ou-
e en nieuwe negorijen. — Bevolking. — Christenen, mohammedanen
n alfoeren. — Kakian-verbond. — Schrijvers over Ceram. — Noord-
ust- en zuidkustlanden. — Reizen van de heeren Scherius, Bosscher
Schmincke. — Vlake der Roewata. — Beschaving der alfoeren. —
oekomst van Ceram.

baai ligt aan eene kleine schilderachtige baai, welke een
uitmaakt van de wijde baai van Elpapoeti, en een
bezuiden den westhoek der baai van Elpapoeti eenige
ver tusschen het westelijk kustland der groote baai in-

enaam werden wij verrast, ons als eensklaps in de bogt van
i verplaatst te zien. Inderdaad verlustigden wij ons naau-
n de lieve gezigten op den weinig verhevenen, met frisch
spaarzaam geboomte begroeiden Tandjong Kowakko, wel-
als rakelings passeerden, toen de Ambon eensklaps
en de negorij Amahaai in den grond van den kleinen
ich vertoonde.

Falla. Het wapen van een kapala-saniri bestaat in eene plaat met eene ronde zilveren plaat, in welke de naam van de gebied is gegrift.

Wonderde den krachtigen en rijzigen lichaamsbouw der negers, het fraai ontwikkelde van de hiervoren reeds door mij bekende amboinesche type, maar zij waren bijkans algemeen ziek door eene huidziekte, in de Molukken kaskado, in de schap naar hare verschillende graden pityriasis, psoriasis en scabies (zemelhuid, schubhuid en vischhuid) genoemd. Zij behoren tot de stammen van het binnenland, bij welke het snellen of het moeskoppen nog tot de deugden behoort. Amahaai-serani werden kerk en school bezocht. De pater Gorij is tevens goeroe (schoolmeester). De schoolkinderen met die van Soehoekoe meer dan 150 in getal, waren in de dompte steenen kerkgebouw verzameld. Wij werden daar uitgenodigd op een examen, dat verre weg het slechtste was van welke wij tot nog toe hadden bijgewoond. Trouwens niet, naar hetgeen ik vernam, met het onderwijs in de christen-negorijen van Ceram's zuidkust nog ongunstiger.

het bezoek der drie genoemde negorijen werd een uitstapje gemaakt naar de vlakte van Kowakko, welke zich tusschen de bergen en den hoek van Kowakko uitstrekt. Deze vlakte is ons weder ter sprake gebragt als geschikt ter oprigting van een nederzetting voor hout uit de rijke bosschen van Ceram's zuidkust. Daaromtrent een belangrijk verslag is opgemaakt door den luitenant ter zee der 1ste klasse den heer J. H. G. Jordens (zie Tijdschrift voor Nijverheid in Nederlandsch-Indië, derde deel, bladz. 1—20). De vlakte bragt ons de vaderlandsche heiden voor den geest en biedt eene rijke weide aan voor een' veeveestapel.

het bezoek van Amahaai duurde niet langer dan één tot een paar uren. Daarna gingen wij weder scheep en stoomden nu Banda.

gedaante van het eiland en de gcaardheid zijner kustwa-
rij door de onderzoekingen onzer zeeofficieren vrij juist
geworden. De beste kaarten, welke thans van Ceram
zijn, voor het hydrographische, de reeds meermalen aan-
le kaart van de Moluksche eilanden van den heer Gre-
n voor het geographische de Kaart van het Midden- en
ijk gedeelte van den Molukschen Archipel (1854) van den
Baron Melvill van Carnbee.

bijkans geheel het eiland strekt zich een veelkop-
bergte uit, hetwelk naar sommige kuststreken toe in
nd overgaat, de vruchtbare moeder van tallooze en uitge-
sagobosschen en een geschikte bodem voor de vestiging
talrijke bevolking.

Howamowel verheffen de bergen zich niet tot eene aanmerke-
oogte, doch op het middenschiereiland zijn toppen van 1500
er dan 1800 meters hoogte, terwijl zich in het midden
et ooster-schierland de Noesaheli verheft, welke met de
e van Java's bergen wedijvert en tot meer dan 3000 me-
oven de zeevlakte reikt.

ar van die bergen zelve, van hunne bijzondere gedaante
bindingen, van de hooglanden en dalen, welke zij inslui-
s de bestaande kennis nog nauwelijks noemenswaardig.
etgeen ik bij oudere en nieuwere schrijvers vermeld zie,
t opgemaakt te mogen worden, dat vele van de bergen van
mowel en Midden-Ceram uit kalk en krijt bestaan. Wèl
in de laatste jaren een artikel gepubliceerd over eenige
ostische bijzonderheden van de oostkust van Howamowel,
t voorkomen van tin aldaar, maar het daarin vermelde ver-
nog allezins bevestiging. Meer vertrouwen verdienen de
en van den overleden gouverneur der Molukken C. M. Vis-
omtrent het voorkomen van steenkolen op meerdere punten
het eiland. Een nader onderzoek van de terreinen dier steen-
is wel reeds thans ruim drie jaren geleden gelast, doch
niet ten uitvoer gebracht.

flora van Ceram is nog geheel te bewerken. Wèl draagt men

t, maar voor een gedeelte ook aan de zuidkust en in wateren van Howamowel en Kaibobo leven.

Intrent de kruipende dieren van Ceram ben ik in staat dit te verspreiden, door 33 soorten (1), welke ik eenigeleiden van wijlen Dr. Pflaum ontving en te Wahaai verzameld. Van die soorten behoort één tot de schildpadden, drie krokodillen, vier tot de gekko's, twee tot de leguanen, twee hagedissen, één tot de draken, vijf tot de skinken, waareen uiterst fraaije nieuwe soort, en zeventien tot de slangen onder slechts één tot de echte giftslangen.

weet men van Ceram's bevolking, en hoezeer ten opzichte de bewoners der binnenlanden nog vele gegevens geven, heeft het laatste tiental jaren veel wetenswaardigs bijgebracht aan het licht gebracht.

Administratief opzigt is Ceram in 5 deelen verdeeld, als dus uit het in vorige hoofdstukken medegedeelde heeft blijken.

De noordkust behoort onder de residentie Banda.

De oostkust-landen, van af de baai van Waroe in het oosten tot aan de negorij Maloean, of volgens eene andere officieele verdeeling, tot aan de negorij Lissabatta in het westen, behoren onder de Post Wahaai.

De zuidkust en een gedeelte van het middenschiereiland, aan

Urolophus midas Schw., *Crocodylus biporcatus* Cuv., *Platydactylus guttatus* Cuv., *Hemidacltylus variegatus* Cuv., *Gymnomarmoratus* Cuv., *Varanus bivittatus* DB., *Varanus chlorostictus* amboinensis Cuv., *Bronchocela cristatella* Kaup, *Draco* sp., *Eumeces Oppelii* DB., *Euprepes ceramensis* Blkr., *Euprepes* sp., *Lygosoma smaragdina* DB., *Cyclodus Boddaertii* DB., *Ophthalmion* A.Dum., *Ophthalmidion fuscum* A. Dum., *Python reticulatus amethystinus* Gr., *Enygrus carinatus* Wagl., *Calamaria Linnaei* Bodonkorros DB., *Dendrophis picta* Boie, *Brachyorrhos albus* Kuhl, *subminiatus* DB., *Hemiodontus leucobalia* DB., *Opetiodon* sp., *Eurostus plumbeus* DB., *Cerberus boaeformis* DB., *Chrysopelen* sp. Boie, *Triglyphodon irregulare* DB., *Acanthophis cerastinus* Daud.

angs door den heer P. A. Leupe in het 3^e deel der tot de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië gedeelde bescheiden van het jaar 1629, blijkt, dat Howamowel eene bevolking bezat van ongeveer 17000 zielen. Valentyn optrad, om de geschiedenis van het gepleegde gevechten, kon hij van Howamowel slechts vermelden, de bosschen en bergen, want zijne vroegere bevolking was niet meer. Groot-Ceram, wat minder had geleden dan Howamowel, bezat toen nog talrijke dorpen, maar uit wat hij over de negorijen mededeelt, is op te maken, dat zij een tijdlootere welvaart hadden gekend.

Valentyn van Ceram schatte Valentyn in het begin der 17^e eeuw op ruim 15000 zielen, zonder die der altoersche dorpen in het diepe binnenland, welke hij niet alle kende, te vermelden. naam. Vele der door Valentyn vermelde negorijen zijn nog in de nieuwere statistieken, maar vele schijnen niet meer te bestaan, of dragen thans geheel verwaarloosd.

Willer en Bosscher hebben zich de moeite gegeven om de tegenwoordige negorijen, aan de noord- en zuidkust, uit te vorschen en de sterkte der betrekkelijke dorpen op te geven. Die der negorijen van Howamowel en de westkust heb ik leeren kennen uit de officiële bescheiden, welke ik heb kunnen beschikken.

Valentyn ben ik in staat gesteld, Ceram's bevolking tot de 17^e eeuw te vermelden, dan tot nu toe is geschied, niet te verzwijgen, dat ten opzichte van vele negorijen nog niet is vastgesteld en dat de meeste altoersche negorijen, onder de 17^e eeuw behorende, nog nagenoeg geheel onbekend zijn. Valentyn van Ceram van den nieuweren tijd, die van Gory en Melvill van Carnbee, laten ten opzichte van zelfs der kustnegorijen, nog zeer veel te wenschen over.

Valentyn vermeldde negorijen bestaan thans niet meer, de tegenwoordige negorijen, omtrent welke in de statistische gegevens bestaan, daarop niet zijn aange-

thans mededeelen, wat omtrent de tegenwoordige be-
van Ceram in de gedrukte en ongedrukte berigten van
de tijden is vermeld.

echter niet onopgemerkt laten, dat de openbaar ge-
gevens, verre van voldoende zijn om een juist be-
le tegenwoordige getalsterkte der bevolking te geven.
ouvernements-archieven zoekt men te vergeefs naar
bevredigende bescheiden betrekkelijk dit onderwerp.
rent de strandnegorijen der zuidkust, welke onder de
Saparoea behooren, en de onder Banda behoorende nego-
rgekust, gaan die bescheiden eenigzins in bijzonderheden.
Ik hier teruggeven, wat ik heb kunnen opsporen.
ens over 1854 omtrent het onder de afdeeling Hila
gedeelte van Ceram, dat is, Howamowel en een ge-
oordwestkust van Groot-Ceram, duiden op eene be-
slechts 2468 zielen, t. w. 4 mestiezen, 111 inland-
1299 negorijmensen (waaronder 357 christenen
mmedanen) en 1054 heidenen. Deze opgave schijnt
te omvatten, de bevolking langs de baai van Ta-
s, de negorijen Loehoe, Iha, Koelor, Lokki, Etti,
Senoe. Ik lees echter van nog andere negorijen,
Assahoedi, terwijl de noordkust-negorijen Kallo-
en Maloean in de officiële bescheiden niet ver-
menmin als de binnenlandsche negorijen van den

Ik geloof alzoo de bevolking van het onder Hi-
gedeelte gerustelijk te mogen stellen op 6000 zielen.
er de afdeeling Saparoea behoorende gedeelte,
ing der strandnegorijen tot in bijzonderheden der
t. In 1854 zou zij 24194 zielen hebben bedra-
5379 christenen, 5763 mohammedanen en 13050
die cijfers zijn echter op verre na niet begre-
n, welke in talrijke dorpen in de binnenlanden
n van welke de 28, welke in het jaar 1629 on-
niteit stonden, toen geschat werden bevolkt te
erbare mannen of meer dan 30000 zielen. Die

len geen gewag gemaakt, waarschijnlijk omdat zij niet als slaven erkend zijn. Daarom komt de slavenbevolking slechts met het cijfer 1 voor.

De bevolking van post Wahaai is verdeeld in 9 regentschappen, door mohammedanen bewoond, onder welke de alfoersche negorijen der noordkustlanden administratief zijn gebragt. De alfoersche negorijen behooren onder de regentschap van Hatoewe en Passanea. Daar de bevolkingcijfers der laatste 20 jaren weinig golvingen hebben ondergaan, en de opgaven weinigen voor het wezen der zaak bewijst, wat ons gebrekkige hulpmiddelen, niet juist kent, zal ik de opgaven staat de bevolking der verschillende negorijen, zooals zij voorkomt in de opgaven van den

betreffende het Bandasche gedeelte van Ceram betreft, de opgaven het meeste vertrouwen verdienende opgaven desbetreffende men te danken aan den heer C. Bosscher. Volgens de opgaven zou dit gedeelte in 1854 of 1855 eene populatie hebben van ongeveer 21½ duizend zielen, waarvan ongeveer 10 duizend overigen mohammedanen.

De opgaven der totalen der verschillende afdeelingen van Celebes, zooals die hierboven zijn toegelicht, zamentrekt, en globaal totaal van ruim 133000 zielen, welk cijfer de opgaven naauwkeurige telling der alfoersche bevolking, tot 150000 of meer zou stijgen.

De opgaven laten volgen eene lijst van de totalen der bevolking der verschillende negorijen, voor zoo verre ik daarom de opgaven heb kunnen opsporen. De alfoersche negorijen zijn niet vermeld, tenzij wat de noord- en oostkust negorijen zijn aangeduid met eene c, de mohammedanen met eene m, en de heidensche met eene h. Meer overigens eene gemengde bevolking van christenen en mohammedanen en heidenen. Achter de negorijen mij zulks bekend is, heb ik gevoegd de letters

Zielen.			Zielen.
schap Sleman.		Hopreh h.	66
an. m.	286	Seteh h.	2300
chap Passanca.		Kambali h.	1300
nea. m. h.	117	Konogori h.	1500
li. h.	394	Sirawaai h.	1000
soelang. h.	244	Mataheke. h.	50
iwa. h.	250	Kapalei. h.	180
n. h.	594	Arroembaai h.	100
oe. h.	217	Irofon. h.	80
h.	98	<i>g. Regentschap Hatoewe.</i>	
ta. h.	105	Hatoewe. m.	385
. h.	145	Roemosokat. h.	69
oerali. h.	39	Papoe. h.	23
	81	Waailola. h.	91
ap Sawaai.		Hatoenoevoe. h.	1945
m.	367	Sahahoevoe. h.	3018
h.	145	Loemalalat. h.	2235
. h.	261	Oewien. h.	2884
Bissi.		Passinatoe. h.	396
	42	<i>h. Regentschap Goa of Gai.</i>	
	95	Goa of Gai. m.	172
Hatiling.		Sollat. h.	18
.	280	Kattanallat. h.	20
h.	437	Reffert. h.	58
h.	80	Saisowon. h.	15
ela. h.	740	Lolola. h.	7
	229	Boeaklovon. h.	9
	2380	<i>i. Regentschap Hotti of Hoti.</i>	
	2400	Hotti of Hoti. m.	133
	3100	Tauwer-soesoetin. h.	110
h.	85	Moamat. h.	84
h.	465	Wetti. h.	72
ral. h.	50	Bankooi. h.	114
	50	Matakap. h.	160
	1130	Wahalet. h.	100
	350	Ajerbotti. h.	45
	150	Toesinhatti. h.	112
	2800	Wahalet. h.	37
	42		

<i>inden.</i>	<i>Zielen.</i>
boina.	27500
nipa.	700
oa.	1500
ro.	9200
blaauw.	1000
oeko.	7200
aroeca.	11600
essalaut.	3500
am.	150000
Totaal.	212200

als ik boven reeds heb gezegd, is Ceram door meerdere nieuw-
schrijvers eenigzins nader bekend geworden.

trent Howamowel heeft men een artikel te danken aan
eer J. B. J. Van Doren, getiteld «Howamohel en een ge-
van de zuidwestkust van Ceram»; in het vorige jaar open-
gemaakt in zijne «Fragmenten uit de reizen in den Indi-
Archipel». Dat artikel bevat meerdere onjuiste en ver-
voorstellingen, doch leert toch eenige bijzonderheden ken-
ntrent de negorijen Kawi, Lokki, Loehoe en Piroe, de
aan de landengte van Tanoeno gelegen, en welker
ing, deel christenen, deels heidnen, gezegd wordt uit te
n in het vervaardigen van gekleurde bamboc-matjes.

opzigte van Ceram's zuidkust heeft de heer Van Schmid
bijzonderheden omtrent de gewoonten en zeden der be-
g medegedeeld in een reeds vroeger aangehaald artikel.

heer Van Schmid heeft ook toegelicht het kakian-verbond
artikel, geplaatst in het 2^e deel van den 5ⁿ jaargang
) van het Tijdschrift voor Nederlandsch Indië.

heer R. Scherius volbragt in 1846 een' togt dwars door het
, van Makariki naar Horali en Wahaai, en beschreef dien in
deel van den 8ⁿ jaargang van hetzelfde tijdschrift, een togt,
ter door anderen herhaald is. De reis ging geheel door
nissen en leverde weinig anders op voor de wetenschap

tot de alfoersche bevolking. Deze artikels zijn

n gehouden op eene reis in het oostelijke gedeel-
schen Archipel, door J. F. G. Brumund (Tijd-
erlandsch Indië, 7^e jaargang, 2^e deel, 1845).

en omtrent de instellingen der alfoeren van het
irama, eiland Ceram, door T. J. Willer (Indisch
rgang, 2^e deel, 1850).

van het eiland Ceram, en Rouwplegtigheden en
alfoeren, door J. B. J. Van Doren (De Globe,
55).

oeschrijving van Wahaai op de noordoostkust van
Ceram, door J. B. J. Van Doren (Bijdragen tot de
n volkenkunde van Nederlandsch Indië, 4^e deel 1855).

rijkste dezer bijdragen is gewis die van den heer
heeft geleerd, dat bij de alfoeren noch slavernij, noch
ap bestaat, dat zij verdeeld zijn in stammen (ifan)
en (lohoki), twee of meer van welke een landschap
maken, welk landschap staat onder een opperhoofd
welks stam het bestuur erfelijk is. De alfoer is vol-
instellingen gebonden aan het gehucht, waartoe hij
oezeer hij zijne vrouw moet nemen uit een' vreemden
gehuchten staan onder hoofden met den titel van

De regeringsvorm is oligarchisch-republikeinsch, hou-
latoe, makahitia en een derde hoofd, malesi (sterren-
en voorvechter) hunne bestuursvergaderingen gezamen-
twee afgevaardigden uit elken stam. Dáár waar de al-
andschappen staan onder het gezag of den invloed van de
edaansche hoofden der strandnegorijen, heeten deze hoof-
hermheeren of kamal. De grond behoort aan de gehee-
i, zonder onderscheiding van dorpsbezit, en is onver-
aar. De alfoeren hebben, merkwaardig voor een zoo onbe-
volk, een geregeld stelsel van belasting, waardoor op
rettelijke wijze wordt voorzien in het onderhoud der be-
rs. Deze belasting bestaat uit 23 tot 25 percent van de

en bergvolken gekozen om hunne belangen voor te staan
s opperpriesters der heidensche godsdienst. In zaken,
en betreffende, hebben zij eene onbegrensde magt en
ne uitspraken onherroepelijk. Hoezeer zij zich niet mo-
gen in de zaken der strandnegorijen en daarover nim-
bestuur mogen voeren, oefenen zij door vrees een' zoo
invloed uit onder de strandbewoners, dat in de meeste
niets van belang geschiedt, zonder hunne voorkennis of
ving. Zij zijn voorzitters in de landsvergaderingen (saniri),
en tijd tot tijd gehouden worden om de tusschen de al-
estaande veten bij te leggen, en belast met de ten uit-
ng van de uitspraken der vergadering. Aan den ka-
ri zājn nog twee mindere hoofden (siwalehe en kapitein
rissi) en een oppasser (portero) toegevoegd.

nen het geheel der kennis van Ceram zamen, dan is het
end, na onze heerschappij van 2½ eeuw over een eiland, aan
s van onze oude hoofdplaats van Nederlandsch Indië gele-
; moeten bekennen, dat die kennis nog zou uiterst gering is.
Kompagnie bemoeide zich nagenoeg met geene andere
dan die der specerijboomen, om ze uit te roeijen en te
en. Zij verbitterde de bevolkingen der kusten en deed de
htige alfoeren op hunne hoede zijn, zich aan de blanke mees-
onderwerpen. Geene natuurkundigen van vak bezochten tot
e Ceram, tenzij slechts voor een' zeer korten tijd het lid der
kundige kommissie Dr. Forsten. Groot is de buit, daar
e wetenschap te behalen in de drie groote rijken der natuur.
m's natuurlijke rijkdommen zijn op verre na nog niet bekend,
men zou mogen verlangen, maar men weet er toch genoeg
om een' verdienstelijken schrijver en hooggeplaatsten staats-
a te zeggen: „In tanta rerum abundantia, in tam singu-
aturae benevolentia, homines ne recte quidem iis uti
sanc est quod miremur” (1). Inderdaad, te betreuren is

Fr. P. Myer. De commercio et internae administrationis forma posses-
batorum in India orientali. Amst. 1832 8° pag. 31.

ze zich niet leiden door hersenschimmen. Een toestand van Ceram is niet eensklaps te veranderen. Zijne honderd tot twee maal honderdduizend bewoners zijn niet te tooverroede op te wekken uit hunne afzondering en armen tot beschaafde en nijvere menschen.

Niemand zal er aan twifelen, dat die verbetering in hun stand thans reeds kan worden voorbereid.

En mijne wenken opzigtelijk Amboina en de Uliassers ingang vinden, zou de terugwerking op Ceram's strandvolken terbljven.

Verwendiger handelsverkeer tusschen Ceram en de nageleij zou er een eerste gevolg van zijn. Toenemende handel mende beschaving, en toenemende beschaving is weder nde nijverheid.

De instellingen en doelmatige volksopvoeding moeten Ce- bloei voorafgaan.

Als op twee zeer verwijderde punten van Ceram, op het der noordkust en op de oostkust van Howamowel heb- j vaste vestigingen. De zuid- en oostkustlanden staan onder geen ander beheer, dan wat van uit Saparoea da gevoerd wordt. Maar aan die kusten zijn talrijke dorpen, welke verdienen onder een meer dadelijk lei- oezigt te staan. Eene derde vestiging zou daar nuttig

De verschillende dorpen der zuidkust van Groot-Ceram reeds van 5 tot 6 duizend christenen, welker onderwijs ing in den regel in handen is van onbekwame amboinesche neesters. Dáár is een vruchtbare akker voor zendelingen. Dit die christennegorijen zal door middel van geschikte zen- en de beschaving veld moeten winnen op de alboeren. Het voor ons is bij meerdere stammen der alboeren reeds diep eld. Aan de zuidkust worden de moorden door koppen- reeds veel zeldzamer. De veten tusschen de alboeren laar in de laatste tijden meermalen door onze tusschen- bijgelegd. Maar hun vertrouwen moet nog gewonnen

zoo verwant aan die der meest beschaafde vol-
geen de heer Willer daaromtrent heeft geboekt,
, dat, na gewonnen vertrouwen, beschaving en
nder tegenstand welig onder hen zullen wortel
s reeds zijn vele blijken bekend van verdraag-
s hunne stamgenooten, welke christenen of mo-
aren geworden. Rijk aan maatschappelijke deugden,
van Ceram's westhelft, onder den invloed der be-
lra zich ontheven achten van de stalen noodza-
het koppensnellen, wat door onze vaders meer
d dan tegengegaan.

ssa heeft ons geleerd, wat de beschaving in één
ijd heeft vermoegd, en moge al de toestand van
enlanden niet op ééne lijn te stellen zijn met die
sa, thans een dertig- of veertigtal jaren geleden,
het niet hersenschimmig, dat van Ceram eene
ahassa is te maken, door de vereenigde werking
ijs bestuur en eene verstandige beschaving.

ft in de jongere tijden den voorslag gedaan, Ho-
waar thans nog de bevolking zoo gering is, dienst-
aken aan eene kolonisatie van Nederlanders. In
De Nederlanders in de Molukken, 1848", heeft
Hzn op Howamowel gewezen, als daartoe bij uit-
id geschikt. Zeker is het, dat vele gunstige voorwaar-
daar vereenigen voor eene vestiging van kolonisten,
and vruchtbaar en gezond is en plantaardige en dierlij-
gsmiddelen al dadelijk in overvloed aanbiedt; dat zijde-,
kochenieljeteelt, tabaksbouw en specerij-kultuur daar
jnlijk zullen slagen, maar de bergachtige gesteldheid
schiereiland, de afwezigheid van beschikbare vlakten, enz.
standigheden, welke Howamowel ten opzichte eener ge-
e kolonisatie moeten doen achterstaan bij Boero, waar dezelf-
stige voorwaarden bestaan, doch bovendien die, welke gelegen
de aanwezigheid van ruime bebouwbare vlakten nabij
eilige en beoemde haven.

VIERDE AFDEELING.

R E I S

DOOR DE

S I D E N T I E B A N D A.

HOOFDSTUK I.

AN AMAHAAI NAAR NEIRA.

an Amahaai. — Swanggi. — Gezicht op de Bandagroep. — Goe-
pi van de noord- en westzijde gezien. — Bandasche praau-
Het Lonthoigat. — Baai van Banda. — Aankomst te Neira. —

namiddag van den 11ⁿ Oktober lichtte de Ambon we-
ker. Met Amahaai verlieten wij de residentie Am-
t langer dan 11 dagen hadden wij in deze residen-
ragt. Maar die weinige dagen waren voor mij zeer
geweest. Een geheel nieuw licht was mij opgegaan
aboinasche eilanden. Boeiend waren mij de nasporin-
kelijk deze zoo lang verwaarloosde gewesten en hare zoo-
sonderdrukte, deels verontachtzaamde bevolkingen. Slechts
ik het, dat de reis met zoo veel spoed ten einde moest
gebragt en dat betrekkelijk zoo weinige punten van die
konden worden aangedaan.

eer Schmincke, adsistent-resident van Saparoea, bleef
ahaai achter met zijne saporoeäsche schutters, om met
i's naar den zetel van het bestuur zijner afdeeling terug
en.

ra waren wij de kleine lieve baai van Amahaai uitge-
. Wij hielden nu een' tijd lang koers langs het zachte
land van Ceram's zuidkust. Indien niet de avond inge-

atie, zouden stoomen. Trotsch verheft dit berg-
e. Hoezeer nog geene 600 meters hoog, schijnt
ordzijde gezien, aanmerkelijk hooger door zijne
uit zee, door zijnen spitsen kegelvorm, door
statie ontblooten top en zijne slechts met een
enkleed bedekte ribben. Wij blikten juist in
.. Dikke kolommen van witte dampen werden
verhieven zich statig tot boven den top; die
rkelijk boven den kratermond zich verheft. Bree-
1, in vroegere jaren uitgeworpen, teekenden zich
s de hellingen des kegels.
oomen was van den krater af tot in zee te vervol-
n der latere uitbarstingen uitgedreven, was die la-
geheel onbegroeid en kenbaar als een breede zwar-
1 de noordwestkust des eilands zich tot in de zee
ende, is zij slechts aan deze zijde van het eiland
Dat is ook het geval met den hoofdkrater, van
naar de zijde van Lonthoir en Neira niets be-
ij de zich boven den top des bergs verheffende

j het Lonthoir-gat naderden, kwamen eenige met vlag-
pels versierde prauwen op de Ambon aanhouden.
ank waren die prauwen gebouwd en net beschilderd.
t met groote snelheid over de watervlakte. Talrijke
urgers, in feestgewaad gedost, schepten haar met
re snelheid voort op het maatgeluid van tifa en gong
tig gezang. Twee tot vier voorvechters, in oud ban-
rijgskostuum en met stormhelmen uit den ouden tijd
utten zich uit in een behendig spel hunner spieren.
n genaderd, bewogen zich die prauwen in wijde
n ons stoomschip, doch weldra bleek het, dat de zoo
snelheid dier vaartuigen ons met overdrijving was
d, vermits zij spoedig zooveel op de Ambon verloren,
eldra op een vrij grooten afstand achteruit waren.
s verdween nu ook de krater van den vuurberg achter

en nog een officier van het garnizoen. Spoedig hadden wij den zuidoosthoek van den vuurberg bereikt de lieve hoofdplaats der residentie plotseling voor ons kwamen niet ver van het havenhoofd der hoofdplaats 4 vademmen ten anker.

mennd schoon zijn de gezigten, welke men op dit punt Links van ons, geheel in de nabijheid, lag de trotsche n den vuurberg, statig, met regelmatige hellingen zich de, aan zijne benedenhelte prijkende met plantsoenen oepalmen en andere vruchtboomen, hooger bedekt met soortig plantenkleed, aan de grens der vegetatie omgord en breeden zoom van varens, en daarboven niets ver als vulkanische asch en puin, waaruit de top be lles gekroond door eene veelvormige wolk van de zich oude lucht verdigtende dampen des kraters. Regts en ons verhieft zich de halvemaansgewijze gekromde hooge Lonthoir met zijne talrijke notenperken, de baai scherp ende. Vóór ons breidde zich uit het lieve Neira, geheel nabijheid, op zijne zuidelijke vlakke, de hoofdplaats dra met hare onbeschaduwde huizen, op eenigen afstand waarts en hooger gekroond door het fort Belgica met stieke vormen, achter hetwelk het eilandje zich meer er verheft tot het in het noorden zijne grootste hoogte in den Papenberg.

reede van Neira waant men zich in een meer of e breede rivier, want werwaarts men den blik rigt, stuit een der drie middenpunts-eilanden van de Banda-groep. hadden naauwelijks den tijd, de heerlijke ons omringen neelen te bewonderen.

Vesuvius, die ons te Saparoea had verlaten en regtstreeks Banda was gestoomd, ontving de Ambon weder met zijne en paradeerde. Dadelijk na het ten anker komen be et reisgezelschap zich naar wal. De muziek der amboi schutterij hief het geliefde volkslied aan. Aan het ha ofd wachtte ons eene andere muziek, die der chinesche

HOOFDSTUK II.

DE BANDA-GROEP.

— Lonthoir. — Goenong-Api. — Ay. — Rhun. — Rosengain. — Pipal. — Kappal. — Krakka. — Swanggi. — Zuidooster- en Zuidwester-eilanden. — Geologische beteekenis der Banda-groep. — Aardbevingen en berguitbarstingen. — Watervloeden tijdens sommige aardbevingen. — Hoe hunne noodlottige uitwerkselen te verhoeden. — Flora. — Fauna. — Bevolking. — Vrijen en slaven.

Overbleven op de Banda-eilanden van den 12ⁿ tot den 17ⁿ tijds genoeg, om ons met de kleine eilanden-groep van bekend te maken.

De kleinste Banda-eilanden, t. w. Neira of Klein-Banda, Lonthoir-Banda, Goenong-Api, Ay, Rhun, Rosengain, Pipal, Krakka of Vrouweiland en Swanggi, maken een zeer klein gedeelte uit van de groote eilanden-groep, de residentie Banda behoort.

Men heb ik reeds gezegd, dat ook het oostelijke gedeelte van de residentie Banda is gebragt. Tot dit oostelijke gedeelte van Ceram behooren ook de nabij zijne noordoostkust geleegene eilandjes Panjang, Makat, en Maderon, en de onder de naam van de oost liggende eilandjes Kamar, Gosai en de 2 Goeteh. De overige eilanden rekent men tot Banda nog eenige eilandgroepen, vroeger bekend onder de namen van Zuid- en Zuidwester-eilanden.

t men zich dien cirkel volkomen, dan ontwaart men binnendrie andere eilanden, welke te zamen genomen eene vlakke om het middenpunt van den cirkel beslaan.

meest westelijk dier eilanden is Goenong-API, een regelkegelberg, aan zijnen voet $\frac{1}{2}$ mijl lang en een weinig breed.

elijk naast Goenong-API en door eene smalle zeeëngte, Zonnegat, er van gescheiden, ligt Neira, bijna $\frac{1}{2}$ mijl op zijn breedste gedeelte weinig meer dan $\frac{1}{5}$ mijl breed. noorden en zuiden buigt het zich naar Goenong-API om lengt zich met zijnen noordelijken hoorn in het eilandje Kappal, hetwelk niet veel grooter is dan het bovengenoemde eilandje Kappal.

den cirkel eindelijk, van welken Lonthoir een' zoo grooten cirkel uitmaakt en welks middenpunt valt in het midden van de straat tusschen Goenong-API en Neira,

de overige eilandjes der Banda-groep, — Swangi in het westen, Rhun en Ay in het westen, en Rosengain en het eilandje Kappal uit den wal gelegene rif van Rosengain in het zuiden.

den cirkel Lonthoir kan men een' ruimeren cirkel trekken, eveneens aan of eenmiddenpuntig met den beschrevenen, welks middenpuntig de eilandjes Swangi, Rhun en het rif van Rosengain omvat.

tusschen deze beide cirkels eindelijk kan men een' derden cirkel trekken, eenmiddenpuntig met de beide overige, over het eilandje Ay en Rosengain.

alle deze buiten-eilandjes verheffen zich betrekkelijk slechts weinig boven de zeevlakte en zijn kleiner van oppervlakte dan het eilandje Goenong-API.

men kan zich alzoo de Banda-groep voorstellen te bestaan uit eenen onvolkomene cirkels van eilanden, in den binnensten van welke cirkels Neira en de nog werkzame Goenong-API zich bevinden.

Men heb de boven gegevene wijze van voorstelling geko-

er naar het westen en bleef daar aanhouden. Daardoor de thans nog werkzame eruptiekegel Goenong-Api, de uitgeworpene massen steeds om haren krater opene, thans reeds aanmerkelijk boven het geheele systeem en door zijne zich dikwerf herhalende verwoestingen de gen der Banda-eilanden voortdurend in bekommering. De baai van Banda is een gedeelte van den bodem van den oorspronkelijken krater.

De buiten den kratermuur van Lonthoir gelegene eilandengenoemd, in oorzakelijk verband met den grooten vulkaan, is op te maken uit het boven omschreven feit, dat de welke men kan trekken over de eilandjes Ay en Ronen over Swangi, Rhun en het rif van Rosengain, eenentig zijn met den kraterkring van Lonthoir.

De uitbarstingen van de eruptiekegels hebben, behalvende eilanden, ook den ouden kraterbodem opgehoogd. De is een dik kleed gespreid van vulkanische asch of, bedekt, van vulkanisch zand. De kraterbodem is thans in het gedeelte der baai slechts eenige weinige vademen diep, terwijl waar de eruptiekegels verder van den ouden krater verwijderd, treft men in de baai, tot kort onder den diepte aan van 60 en meer vademen, dat is de diepte, welke men in de baai en zelfs tusschen Goenong-Api en Neira heeft gelood. Denkt men zich nu de wateren der geheele baai van Banda weg, dan blijft tusschen de eene uitgestrekte zandvlakte over, welke eene treffende afspiegeling is van de zandzee van den Tengger.

Indien het Banda-systeem zich zoo hoog had verheven als het systeem, zou men een dergelijk tooneel hebben, zonder

aan kratermuren en eruptiekegels zoo dikwerf aantreft (althans op bestaan uit vulkanische uitwerpselen, welke zich, *verwijderd* van punt van uitwerping, uit die uitwerpselen opstapelen. Vergelijk agmenten eener Reis over Java" geplaatst in het Tijdschrift voor de Oost-Indië, Jaargang 1849 2^e deel, bladz. 40 en 41.

inder steil dan de kraterhellingen.

an Kappal, hoezeer niet door mij onderzocht, zullen er trachietische massen zijn, maar door hunnen verid van Goenong-Api, waarschijnlijk met minder dikke vulkanisch zand bedekt.

Goenong-Api bestaan uit louter uitwerpingsstoffen, lava, puin en zand. De kraters en de spleten napp, op de buitenhelling des bergs, stooten groote zwavelzure dampen uit. Zuivere zwavel wordt daar in eelheden afgezet en zou een artikel van handel kunnen indien niet de beklimming des kegels te moeilijk ware. De eilanden Ay, Rhun, Rosengain en Swangi, buiten Lonthoir gelegen, is het mij niet gegeven, bijzonder geognostischen aard mede te deelen, vermits ik ze niet bezoeken. Vermoedelijk echter hebben zij eenen grondslag en daarop, gedeeltelijk althans, een' koraallem.

De eilanden zijn nog bij voortduring onderworpen aan aardbevingen en berguitbarstingen. Groote verwoestingen worden van tijd tot tijd aangerigt. De jaren 1586, 1598, 1632, 1683, 1690, 1710, 1811, 1816, 1852 zijn bijzonder ongelukkig geweest. Dikwerf zijn de gebouwen der hoofdsteden en notenperken ingestort door de hevige schuddingen en de plantsoenen verwoest of beschadigd door de uitbarstingen uit Goenong-Api.

De laatste hevige aardbeving van Banda is geweest die van 1852. Sedert behooren geringere aardbevingen er tot de gewone verschijnselen en hare eenvoudige vermelding reeds eene lange lijst uitmaken. Ook weder tijdens de Neira, den 15^{en} Oktober, werd nog eene aardtrilling van geringe beteekenis, gevoeld.

De laatste aardbeving van December 1852 was bijzonder noodlottig. De verwoestingen, door haar aangerigt, bestonden tijdens nog eene menigte sporen, maar toch, zooals zoo vaak het geval is, had men ook deze aardbeving niet te hooge

g gedeeltelijk bepaald werd door den vorm der kust en welke op den zuidoosthoek van Goenong-Api en thoeke van Neira moest aanloopen, waar zij eerst worden tegengehouden door de door het enge Zonne-lijk langzamer zich aanspoedende zee. De gezegde irra, uit vlak land bestaande, moest door die op-termassa noodzakelijk worden overstroomd, doch het evenwigt in de wateren weder hersteld. Welkig was het, dat het juist een punt van Neira trof, menschen bijeen waren, welke door de golf werd en daardoor een' plotselingen geweldigen dood

mijne beschouwingswijze juist is, moet hetzelfde bij vroegere vertikale aardschuddingen zich on- do hebben voorgedaan.

wordt zulks door de geschiedenis allezins bevestigd. valt het gebeurde tijdens de geweldige bandasche aard- 29, alsof hij die van het jaar 1852 had beschreven. zijn zijne eigene woorden. „In 't jaar 1629 was te aardbeving, en een half uur er na een water- er swaar was, en bij stil weder quam. De zee usschen Celamme en Neira als een hoogen berg ene zijde regt op t' Kasteel Nassau aanviel, al- r 9 voeten hooger dan een gemeene springvloet, l binnen en buiten half vol water stond. Het zelve, van zware steenen gemaakt, was, met een n de barm, weggeslagen” enz. „Ook wierden ven omtrent strand, in stukken geslagen en in zee ijk dat ook t' huis van den Fiskaal, nevens hem v, die mede in zee gerukt wierden, overquam, leven, doch zij door een andere baar weer op is. Het schip den Briel, daar leggende draaide l rond”.

en 1852 en tusschen die tijdstippen meermalen ge- yn 3° deel, stuk 2, bladz. 37), zal bij nieuwe derge-

tende vormen zamen te stellen om die tot een uitdoen dienen van nieuwe nasporingen.

ieren is de Banda-groep zeer arm. Op Lonthoirtherten en zwijnen en de koeskoes (*Cuscus macrourus* Pall.) en een zevental vleermuizen (*Trilatitius scotophilus* Temminckii Gr., *Pteropus edulis* Geoffr., *Pteropus Temm.*, *Pteropus pallidus* Temm., *Macroglossus* Gr. en *Cephalotes Peronii* Geoffr.) zijn alle zoogmen tot nog toe van de Banda-groep kent, tenzij bij rekene de doejong (*Halicore dugong* F. Cuv.), Indasche wateren geen vreemd verschijnsel is.

igte van de vogelfauna bestaat eene groote schaarsen, hoezeer zich laat vermoeden, dat een gezet onsoorten zal aan het licht brengen, welke tot nog Indasche bekend zijn. Voor het tegenwoordige kennis tot enkele uilen, jaarvogels, papagaaijen, zuigers, meerlen, winterkonings en duiven (1). en zijn de befaamde noteneters (*Columba aenea umba perspicillata* Temm.), de manok falor der elke zooals bekend is de noten verslinden en ze lasten en daardoor de voorplanting des booms er talrijk is op Banda de roode lori (*Eos ruber*

n de Banda-groep bekende soorten van vogels zijn, voor in, slechts de volgende. *Strix castaneoptera* Horsf., *Scops uber* Wagl., *Trichoglossus haematodus* Wagl., *Bucco gula-oncretus* L., *Calao plicatus* Bp., *Buceros lunatus* Temm., dt, *Myiolestes phaionotus* S. Müll., *Muscicapa flammea squamata* S. Müll., *Turdus azureus* Temm., *Ceblephyrus Fraucalus papuensis* Bp., *Glaucopis varians* Temm., *Temia nectarinia rubrocana* Temm., *Nectarinia aspasia* Schl. Müll., [a] *Boiei* S. Müll., *Zosterops chloris* S. Müll., *Alcedo us Freycineti* Gaim., *Columba diademata* Temm.; *Columba aenea* Temm., *Columba perspicillata* Temm.

la-eilanden zijn slechts gedeeltelijk bewoond. Swangi,

Krakka, eigenlijk niets meer dan begroeide rotsen, ene bevolking. Op Pisang verblijven slechts eenige lepro-; daar onder het gezag van een opziener worden ver-
enong-Api heeft geene vaste ingezetenen, maar slechts
ntsoenen en kleine woningen, waarin burgers van
hunne slaven, nu en dan slechts tijdelijk verblijf hou-
in is evenzeer onbewoond.

Neira, Lonthoir, Ay en Rosengain hebben eene vaste
en deze is nog zeer spaarzaam en bedraagt, die van
len te zamen genomen, niet meer dan de bevolking van
dorp of van eene kleine stad.

5 verloopene eeuwen was die bevolking aanmerkelijk tal-
oen onze eerste schepen Banda bezochten verhieven zich
wege, vooral op Lonthoir, bloeiende steden of dorpen
e men de populatie op minstens 15000 zielen.

cent de lotgevallen dier bevolking en weet hoe haar
gen onze vestiging en tegen het monopolie-stelsel der
nie haren ondergang ten gevolge had. Thans zou het
: zijn, nog overblijfselen dier oude bevolking op te spo-
e geheel vreemde populatie heeft zich op Banda's bodem
l.

e oude bewoners mogt niet verloren gaan de muskaatnoten-
: reden van onze vestiging en de bron van grootere rampen
oude Bandanezen dan Goenong-Api ooit geweest is voor
volgers. Eene veelsoortige bevolking verrees nu, van Eu-
1 van verschillende natiën, van mestiezen, van afstamme-
er oude Bandanezen, van Timorezen, Tenimberezen, Ce-
s, Galelarezen en Tobellorezen en van uit de meest ver-
le oorden van den Archipel afkomstige slaven en boos-
, waarbij zich in de jongste tijden nog een aantal vrije
1 voegde.

zoodanig zamengestelde bevolking kan uit den aard der
een karakter bezitten, waaraan men eenige anthropolo-
waarde zou mogen toekennen.

de eilanden waren alzoo op het einde van 1854 6333 zielen, niet medegerekend de militairen en en kinderen, welke dat cijfer tot ruim 6700 doen stijgen. Volgens de formatie bestaat de Banda-eilanden uit 10 officieren en 320 onderofficieren.

ing omtrent de bevolking van de Banda-groep l, haar in twee groote afdeelingen te splitsen.

leeling bezit de voorwaarden niet, zich geregeld voort kan daardoor niet in stand gehouden worden, tenper van buiten. Daartoe behooren de perkslaven, ordig met den zachteren naam van perkhoorige aangeduid, en voorts de slaven van partikuliearbeiders en de bannelingen. Deze maakten op 1854 een aantal uit van 3812 zielen en alzoo de der gezamenlijke bevolking. Op de 3170 volen dezer klassen kwamen slechts 800 vrouwen, zoon stonden tot de vrouwen als ongeveer 3: 1. Op vassenen kwamen dan ook slechts 642 kinderen, dat kind op de 5 volwassen personen. De verhouwen en kinderen tot mannen is overigens verrestigste bij de vrije arbeiders in de notenperken elingen, zoo als volgend staatje aantoot.

Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
335	235	73	65	708
406	344	215	217	1182
751	159	18	14	942
878	62	23	17	980
2370	800	329	313	3812

iders of huurlingen, zijn eerst sedert 1852 aan ng toegevoegd, om te voorzien in de behoefte anden, ontstaan door de vermindering der on-

tijdsverloop alzoo van bijkans 40 jaren is de bevolking zetenen, na vele golvingen ondergaan te hebben, tot op 2270 versmolten.

erminding schijnt voornamelijk betrekking te hebben landsche christen-ingezetenen, doch de bescheiden van 1816 geven slechts het cijfer 3102 zonder nadere bijeen. De Europeanen en mestiezen nemen aanmerkelijk toe, gevende de jaren 1835, 1839 en 1847 voor hen 291, 312 en 330, terwijl 1854 een cijfer van 484

ndsche bevolking schijnt haar minimum bereikt te hebben jaar 1840 en sedert weder aan het toenemen te zijn. In 1816 in genoemd jaar voor de inlandsche christenen 354 en voor de mohammedaansche ingezetenen 720. In 1816 en de perkhoorige lieden nemen voortdurend in aantal. In jaar 1828 bedroeg het aantal partikuliere slaven nog 836 nog 1074, in 1840 919, in 1847 824 en was op van 1854 tot 708 verminderd. Tot deze vermindering ook bij vrijgevingen of verwisseling der vroegere verhuisde eigenaars door ambtenaren of officieren, en slaven medebragten.

Perkhoorige lieden of gouvernements-slaven, in April 1818 1828 nog 1352 zielen sterk, waren op het einde van 1828 1274 en op het einde van 1854 tot 1182 zielen verminderd. In alzoo in een tijdvak van 36 jaren met 431, dat is, met 1/4 verminderd. Indien het jaar 1860 niet de vrijgave van perk-slaven aanbragt, zou deze stand toch allengs verloren gemit aan levenskracht.

en van de europesche wijk ligt het residentiehuis, uit-
et strand. De oostervleugel van de stad wordt in-
oor het kampement en de versterking Voorzigtig-
er de europesche wijk en het kampement bevinden
pongs Ratoe, Baroe, Palawar en Moe, waar de
christen- en mohammedaansche bevolking woont;
ook het bannelingskwartier, het hospitaal, enz.

, hoe lief ook zijn aanzien is van de reede, door
ding langs het strand en door het schilderachtig
n verheffende antieke Belgica, heeft weinig te be-
t geheele eiland Neira is bevolkt met ruim 3000
trekt men van dat aantal af de bevolking der drie
van Neira en de bannelingen, dan blijven voor de
dsbevolking nog geene 2000 zielen over.

lige gebouwen bezit Neira niet, tenzij Belgica, eene
vijfhoekige steenen redoute met torens op de hoeken
ringmuur met 5 holle bastions omgeven. In 1611
eft het nagenoeg 2½ eeuw lang den tand des tijds,
r voor zijne hechtheid pleit, de hevige en tallooze
weerstaan, en het aanzien, nog vatbaar te zijn
rt te bestaan.

elks bouw een paar jaren voor dien van Belgica
en, is eene vierhoekige klipsteenen redoute met
rnwerk, bedekten weg en gracht. De gebouwen
wallen zijn tot pakhuizen ingerigt.

Belgica maakt Nassau weinig vertooning. De sporen
gen, door de aardbeving van 26 November 1852 en
ten brand van 1856 aangerigt, waren tijdens ons be-
al zichtbaar. Meerdere gebouwen lagen nog in puin
; zwaar beschadigd daar. Maar toch kwam het mij
oerigten van de uitwerkselen dier aardbeving over-
want het aantal goed in stand geblevene gebou-
verreweg dat der zwaar beschadigde of vernielde.
entiehuis, hetwelk ook door die aardbeving had
n geene de minste sporen daarvan meer zichtbaar.

zij infanteristen zijn, tot het garnizoensbataillon der Molanden. Zij maken, op een dertigtal artilleristen na, de bezetting uit. Volgens de nieuwste formatie is de bezetting verdeeld, zooals het volgende staatje aantoonde. Zij bestaat uit Europeanen en Javanen, de Europeanen ten getale van 71, en de Javanen medegerekend; de Javanen ten getale van 261. 10 officieren behooren 6 tot de infanterie, 1 tot de artillerie, 2 tot de geneeskundige dienst en 1 tot de administratie.

Bezetting der Banda-eilanden.

n.	Officieren.	Onderofficieren en Manschappen.		Totaal.
		Europeanen.	Inlanders.	
	10	55	224	289
	—	2	11	13
in.	—	2	11	13
	—	2	15	17
t.	10	61	261	332

De schutterij van Banda bestond in 1855 uit drie kompagnieën, die samen sterk 480 leden, deels met geweren, deels met rookbussen gewapend. Een groot gedeelte dezer schutters is ingedeeld op Lonthoir en Ay. Het bevel is opgedragen aan den kapitein.

De versterking Voorzigtigheid ligt nabij het kampement, aan de oostkust van Neira. Zij bestaat slechts uit eene aarden versterking in de gedaante van een' halven cirkel, en eene kleine omheeneerde enceinte, door een' klipsteen muur afgesloten. Hier is een gedeelte der militairen gekazerneerd. De forten Belgica en Passau hebben geene bezetting.

De hospitaal is vrij ruim en goed ingerigt. Het aantal daar opgelegde lijdende is gewoonlijk aanzienlijk, wegens de heftigheid der bannelingen. Het staat, even als de geheele geneeskundige dienst der Banda-eilanden, onder een' officier van gezondheid der 1^e klasse, doch sedert verscheidene jaren reeds, wordt

ik gezegd heb, beslaat de hoofdplaats slechts het gedeelte van het eiland Neira en niet meer dan on- derde gedeelte van zijne oppervlakte. De overige le gedeelten van het eiland worden ingenomen door perken, van welke het perk Zevenbergen en Her- middelste gedeelte des eiland beslaat, terwijl Banko- oostelijke en Lautakka de westelijke helft van het e gedeelte des eilands uitmaken. Die perken, gelijk e ik ook op Lonthoir gezien heb, zijn prachtige bos- aar de muskaatnotenboom met zijnen regten stam en nige kruin beschaduwd is door de hooge kroonen van ka- nen, welke overal ter zijner beschutting zijn geplant, terwijl t, zooveel mogelijk schoon gehouden om de afgevallene met gemak te vinden, is als die eens tuins. Aange- de wandeling in deze koele, nette, geurige wouden, ke het golfvormige terrein het anders bij lange wande- entooning wordende van het bosch ontnemt.

Zevenbergen slaat de weg met talrijke golvingen en ngen om den Toedjoes, een' heuvel op het midden des aanmerkelijk lager dan de Papenberg. De weg bestaat t als overal op Neira en Lonthoir, uit fijn trachietzand, men wil, vulkanische asch, uitgeworpen door Goe- ni en in meerdere of mindere mate met humus bedekt of d. Daar waar de hellingen steiler zijn, komen ook e trachietblokken, sommige zelfs van buitengemeene aan den dag en herinneren den wandelaar de perioden nda, toen de vulkaan deze geweldige blokken deed re- Hier en daar werd de togt niet weinig veraangenaamd tusschen het geboomte door zichtbare zee.

gouverneur generaal bezocht alle perkeniers in hunne wo- en onderhield zich minzaam met hen. De geheele be- der noten werd in oogenschouw genomen. Alle perk- en hadden veel geleden.

de genoemde drie perken is Bankobatoe het belangrijkste, oog op het aantal notenboomen en arbeiders. De drie per-

' top stegen op meerdere plaatsen kleinere dampzuit openingen, niet tot den eigenlijken krater (welke it Lautakka niet kan zien) behoorende, maar welke de groote kraterbuis in gemeenschap staan.

akka lagen orembaai's in gereedheid om het reisge-uar de hoofdplaats terug te voeren. Andere praaue inlandsche bevolking, versierd met vlaggen en be-in feestdos gekleede scheppers en de noodige tjaka-eczelden ons. De togt door het Zonnegat was als in Overall zagen wij ons omringd door hoog land. De daalt met steile hellingen naar het Zonnegat, hetwelk eerdere plaatsen digt onder de kust eene diepte heeft t 50 vademen. Snel vlogen wij over de spiegelgladde ort en nog voordat het duister was geworden, waren ffdplaatse terug.

Oktober was tot rustdag bestemd. Ik had mijn voor-mede gedaan, door een vischpartijtje te regelen, e heer Brandes, een der voornaamste perkeniers, wel-ne hulp verleende. Wij begaven ons met eene sloep ubon en eenige met inlanders bemande praauwen naar rif, dat zich tegenover Goenong-API en Neira langs uitstrekt. Meermalen werd daar een treknet uitge-hoezeer de vangst niet bijzonder rijk was, gelukte het ongeveer een tachtigtal vischsoorten magtig te worden, welke ik nog niet van de Bendasche wateren kende. so weinig water op het rif, dat wij een groot gedeel-adende onderzochten. Het rif is rijk aan groote zeester-

Oreaster turritus Müll. Trosch. en Ophidiaster miliara sh.) en tripangsoorten, van welke laatste ik meerdere voor- 1 tot 2 voeten lengte verzamelde. Voornemens deze soor-ne terugkomst te Neira te beschrijven, werd ik daarin , doordien zij meest alle zoo groote veranderingen on-, nog voor hun sterven, dat eene beschrijving onmoge-

De kleuren en opperhuid stootten zich meestal af haamsbuis der dieren trok zich veelal zoo sterk te za-

ijdelijke leven der perkeniers heeft niet nagelaten zich vrije Bandanezen, de zogenaamde burgers, terug te

De vrije Bandanees is wel omringd van eene werkvolking, maar zooals gezegd is, die arbeiders zijn n bannelingen en dat heeft den arbeid in het oog burger vernederd. In den regel werkt hij alzoo niet an voor zijn dadelijk levensonderhoud noodig is. Het em als met den amboinaschen burger, waar dergelijke, niet geheel dezelfde voorbeelden, een zelfde uitwerksel ehad.

Bandanezen worden dan ook afgeschilderd als lui, trotsch en ndel en nijverheid zijn onder hen niet noemenswaardig. lplaatse is zelfs niet eens eene markt. En toch zijn kleine bevolking, welke nog geene 2000 zielen sterk ider slechts een vijfhonderdtal mannen, bronnen van n overvloed. Allen zouden ze nuttig in de notenperken nnen werkzaam zijn, maar bij het bestaande gebrek aan eeft men Javanen moeten aanwerven, welke thans, getale van meer dan 700 (mannen), deel aan de no- nemen. De vischvangst en de kleinhandel op de Ce- Keh-, Tenimber-, Aroe- en Zuidwester-eilanden, zon- indanezen tot welgestelde menschen kunnen maken; and hunner legt zich daarop met eenige veerkracht t hunner zouden een goed bestaan kunnen vinden door isten en nijverheid te verleenen aan europesche in- maar daartoe zijn zij, zelfs tegen hooge loonen, niet te lthans op verre na niet in die mate, dat dit gebrek lbtenearen en ingezetenen niet zeer wordt gevoeld.

malig resident van Banda, R. M. Schabbingh, drukte or hem nagelatene Memorie, van het jaar 1829, zich n bandaschen burger uit, dat men hem evenmin er leven zou kunnen bewegen als men den kasuaris zou kunnen doen navliegen.

ogde beoordeelaars hebben sedert deze, zeker te ster- king, toch in zooverre bevestigd, dat zij de bandasche

itoefenden. Ook onder het perkvolk werden wel gemerlieden en metselaars gevonden, doch thans moeten de dienst in de perken gebezigd worden.”

side ik met een woord, dat de bandasche burger slechte vindt in de perkeniers, welke hij als niet meer of niet veel meer dan zijn' gelijke beschouwt. Omtrent ers wil ik ook de woorden van wijlen den heer Visser n. „Het is onnoodig tot hunnen (der perkeniers) op te klimmen. Het zijn meestal kinderen of afstam- an vroegere perkeniers, die het eerst van de Kom- ten in yruchtgebruik bekwamen, of van ambtenaren, in hare dienst op Banda geplaatst waren, gelijk de de meesten hunner genoegzaam aantoonen. Reeds egste tijden af is het karakter dier europesche afstam- eschreven als vadsig, zorgeloos en spilziek. Velen en zich over aan dronkenschap en losbandigheid, waar- ng, geestelijke en lichamelijke verstomping, het gevolg at zulke ouders geen krachtvol, werkzaam en energiek erwekken konden, te minder nog, daar niet altijd die it huwelijken met vrouwen uit gelijken stand gespro- dikwerf bij slavinnen van allerlei landaard en rassen en waren, is even duidelijk en onbetwistbaar, als dat den, die de jonge, vaak moederlooze, meisjes en knapen oor oogen hadden, hen niet konden vormen tot zede- s of tot nuttige en werkzame burgers. De tegenwoor- sche afstammelingen zijn, op enkele loffelijke uitzon- a, dan ook nog even lui en zorgeloos en verkwistend even verslaafd aan den drank, even uitgeput en zwak msgestel, even bekrompen van geestvermogens, als rem zulks waren, waartoe de steeds toenemende ar- hïer oorzaak is en gevolg, het gestadig verval des i de aard- en zeebevingen, het hunne hebben bijge-

ezen, nijver als overal, leven uitsluitend van den ge- del. Het eenige grootere handelsvaartuig van Banda,

rijning dagteekent reeds van lang verlopen tijden. Het laatste der vorige eeuw werd dat verval des hand- erkt. De stichting van Singapore, de openstelling van schen archipel voor de makassaarsche en boeginesche (in 1827) en de vrijverklaring der haven van Ma- ben daarna den toen nog bestaanden handel, zooal niet dan toch nog nieuwe slagen toegebracht, van welke de eerste tijden niet zal kunnen herstellen, tenzij een middel worde aangewend, door aan de muskaatnoten- handel eene geheel andere rigting te geven.

ren 1816 tot 1820 kwamen nog gemiddeld te Neira aan, t buiten de Molukken 9 schepen en vaartuigen van 196 vertrokken 6 schepen en vaartuigen van 150 tonnen, de vaart binnen de Molukken aankwamen 261 sche- rtuigen van 13 tonnen en vertrokken 260 schepen en van 13 of 14 tonnen.

ginezen hebben, niet nagelaten zich meester te ma- en handel in was, kareet, tripang, paarlen, massooi, artikelen de Zuidwester- en Zuidooster-eilanden en ea in zoo ruime mate afwerpen en waarin ook vele er Banda-groep een middel vonden tot verbetering estaan. Maar alles stroomde later naar de vrijha- an daar uit, vrij van heffingen en belemmeringen, de te worden verspreid.

ede nam daardoor op Banda meer en meer toe en en, bij goeden wil en krachtigen geest, de kapita- ijnlijk ontbreken om den verloren handel tot zijne gte op te voeren.

erklaring van de haven van Banda moet tot de ver- in allen gevalle eenigzins bijdragen, vermits vele han- de Zuidooster- en Zuidwester-eilanden en van Oost- ne belemmeringen meer te Neira ondervindende, ge- illen besluiten, behalve de sago, aardvruchten, klap- pperolie, houtwerken, gabba-gabba, aardewerk enz. zij Banda's bevolking kunnen voorzien, daar tevens

e van nog geene *f* 5000 meer dan in de jaren 1852 ochr met betrekking tot den aard der artikelen op eene verandering in het handelsverkeer wijzen. Want terwijl leren, oorspronkelijk van Europa en Amerika, in 1852 1853 voor ruim *f* 20000 weder werd uitgevoerd, wederen in 1854 meer in de residentie zelve behouden de uitvoer er van slechts ruim *f* 4000. Daarentegen voer van goederen van den Oosterschen Archipel be- niet onaanmerkelijk toe en klom van *f* 5000 en *f* 6000 a 1853 tot meer dan *f* 25000 in 1854.

kwamen ter reede van Banda 25 op europesche en andsche wijze getuigde vaartüigen en vertrokken 23 st- en 112 van de laatstgenoemde.

rikt Voorwal strekt zich uit van het distrikt Lonthoir en noordoosthoek van het eiland en omvat daar de i van Banda beantwoordende perken.

rikt Achterwal eindelijk bevat de perken, welke oost en west het distrikt Lonthoir en zuidelijk en oostelijk van het Voorwal zijn gelegen.

In Oktober bezochten wij de distrikten Lonthoir en Van Neira staken wij met sloepen over naar de negorij Lonthoir, begeleid wederom door een aantal prauwen der

De helderheid van het water liet ons toe, den bodem der zee te aanschouwen. De riffen strekken zich verder van de baai uit dan op de zeekaarten is aangegeven, en de riffen duiden genoegzaam aan, waar zij zoo nabij de bodem der zee zich bevinden, dat zij de vaart belemmeren. Het distrikt Lonthoir ligt op en gedeeltelijk aan de steile helling van een grooten bandaschen kratermuur. Eene in dien muur is een trap van eenige honderden treden, geleidt naar de bodem naar de bouwvallen van het fort Hollandia. De bevolking der negorij bedraagt niet veel meer dan 100 zielen en is onderworpen aan een' radja.

In Lonthoir bezochten wij de christenschool, of beter gezegd de christenkerk, in welke de schooljeugd van Lonthoir is opgedragen. Nergens in de Molukken vonden wij de uitkomsten van het onderwijs minder voldoende dan hier. Het onderwijs is opgedragen aan een' amboineschen schoolmeester, die ons de geringe bezoldiging beantwoordde. Het algemeen laten de uitkomsten van het onderwijs op de Molukken veel te wenschen over. Is de aard van het onderwijs overal al gedeeltelijk schuld, niet minder ligt de schuld op de onderwijzers, welke, uit gebrek aan belangstelling, hunne kinderen tot schoolgaan aanhouden of zelfs hen er van terug-

In Lonthoir begaven wij ons eerst naar het een weinig westelijke perken Takkermoro en van daar over het hoogere gedeelte van het eiland oostwaarts, door de perken Lackoey,

Poeloe Pisang, waren op ongeveer een duitsche mijl het noord ten oosten in het gezigt. Meer oostelijk in de nabijheid stuitte de blik op den kratermuur zelve, zijn hoogste gedeelte, den Goenong Bandera, welke reeds ongeveer 350 meters zich boven de zeevlakte ten zuiden met dicht geboomte is bekleed.

Op deze oogenblikken te Orangdatang vertoefd te hebben, gingen wij langs den steilen kratermuur naar de kleine maar vlakke van de perken Waling en vervolgden den togtogt, overal de perkgebouwen bezigtigende.

Op den morgen staken wij andermaal van Neira over Banda, om ook de perken, in het distrikt Achterwal te bezoeken. Wij landden toen te Waling, zuidelijk te hoofdplaats Neira gelegen. Wij beklommen den grooten in het perk Groot-Waling, bereikten, na meerdere ravijnen overgetrokken te zijn, het perk Toetra, dat de zuidkust van Lonthoir uitbreidt en trokken van daarwaarts, in het algemeen de strekking der zuid- en oostende, door de perken Lust, Everts, Laoetang, Boemimandi, Drie-gebroeders, Beneden-Dender, Boven-Zoeten-inval, waarna wij over eene lager gedeelte van de kratermuur en het smalste gedeelte des eilands de neerwaarts bereikten, van waar wij ons naar Neira terug

gevoegde beteekenis van Lonthoir, als de groote kraterde Banda-groep, wordt nog duidelijker, wanneer men zich van het terrein van het distrikt Achterwal nagaat. Men ziet niets van den steilen muur, welke zich hoefijzerde baai kromt, maar men trekt er aanhoudend over er vaneenwijkende bergribben, welke van de kam des bergs zich zuidwaarts in de zee verliezen en talrijke ravijnen, welke onzen dragers den togt niet weinig belemmeren. Deze ribben en ravijnen zijn overal met den bananierboom beplant. Slechts hier en daar, aan den oostelijke ravijnen, nabij het strand, ontwaart men eeni-

het daar slechts eenige minuten gaans breede gehet eiland te zijn overgetogen en op de hoogten op nieuw een verrukkelijk gezigt op de Bandabben genoten.

t aan de Banda-baai, op nog geen vierde duitsche s van den noordoosthoek van Lonthoir. Het dorpje een orangkaja en heeft weinig te beduiden, zijnde de deels mohammedanen, deels christenen, nog geene sterk. Wij hielden er ons slechts eenige oogenblikkeerden per sloep naar Neira terug.

tot vruchten worden; dat hij, niettegenstaande hij tot te van veertig of vijftig voeten opschiet, schaduw daarom geplant wordt in de lommer van hoog geat zijne vruchten, hoezeer het geheele jaar door rijt talrijkste zijn in de maanden November en Decemvooral in Augustus; dat de noten, na van schil en foete zijn, in zoogenaamde rookkombuizen op gabbaamboezen rakken eenige voeten boven de stookplaats droogd en gerookt en daarna ontbolsterd en in een el gedompeld, om na nieuwe drooging in vaten te wort en daarin verscheept; terwijl de stukkende noten genaamde notenzeep, de vette olie der noten, wordt

mskaatnotenkuiluur heeft slechts plaats op drie eilanden groep, op Neira, Lonthoir en Ay.

landen zijn in een aantal perken verdeeld, Neira in ir in 25 en Ay in 6, dus te zamen in 34 perken.

de gezamenlijke opbrengst dezer perken aan noten en volgend overzigt inlichting geven.

Amsterd. ponden.		J a r e n .	Amsterd. ponden.	
Muskaatnoten.	Foeli.		Muskaatnoten.	Foeli.
600000	160000	1838	565485	109128
		1839	581949	153407
704000	176000	1810	511001	119260
483155	89047	1811	627360	172856
54526	17628	1812	625721	173867
127239	31809	1813	711927	121800
		1844	520981	124164
390491	93285	1845	504115	182270
		1846	548330	120985
487600	121900	1817	755252	105051
195348	58357	1848	510992	165131
275862	88130	1849	629951	118377
344124	88342	1850	424732	126482
427648	123287	1851	524333	117193
408782	117024	1852	562771	135475
540421	123151	1853	583547	143688
415971	161991	1854	537861	133986
683726	146995			

wij ons echter van deze algemeene cijfers tot de lere van de drie muskaatnoten-eilanden en van de op ze gelegene perken.

bevinden zich de drie hierboven reeds genoemde nbergen en Hersteller, Bankoebatoe en Lautakka, nen in 1854 bevatteden 32632 muskaatnotenboomen.

de 6 perken Welvaren, Westklip, Weltevreden, , Kleinzand en Verwachting. Op het einde van men in deze 6 perken 172931 muskaatnoten-

25 perken van Lonthoir of Groot-Banda behooren istrikt Lonthoir t. w. Simonwal (op de westkust , Weltevreden en Keli en Noorwegen (aan het Lon-ackoey (achter de negorij Lonthoir en zich tot aan uitstreckende), Takkermoro (tusschen Simonwal en Namoeleoe (oostelijk van de negorij Lonthoir en van daar de geheele breedte van het eiland beslaande), ostelijk van Namoeleoe en insgelijks de geheele breed-eiland innemende) en Orangdatang (oostelijk van wel tot aan de zuidkust maar niet tot aan de eikende. Deze 8 perken bezaten op het einde van nen 135145 muskaatnotenboomen.

ikt Voorwal bevat evenzoo 8 perken, welke zich van naar het oosten langs de Banda-baai uitstrekken als n-Waling, Groot-Waling, Spantjebij, Keizerstoren, aning, Zoeten-inval en Boerang. De zes eerstge-er perken reiken niet tot aan de zuidkust en gren- en oostelijk aan de langs die kust gelegene per-inval, aan welks westkust de negorij Selam zich mt ook een groot gedeelte van de oostkust des ei- n Boerong beslaat den geheelen smallen noordoosthoek nd. Te zamen bevatteden zij op het einde van 1854 kaatnotenboomen.

distrikt Achterwal eindelijk behooren de 9 perken ist, Everts, Laoetang, Boetong, Babimandi, Dric-

t der Muskaatnoten-kultuur op Neira, Lonthoir en Ay in 1854.

Arbeiders. Mann. Vrouw. en Kinderen.	Boomen.	Opbrengst.						
		Amst. G. noten.				Amst. G. foeli.		
		Midde lbare.	Magere.	Stukkende.	Totaal.	Goede.	Gruis.	Totaal.
76	8376	6220	942	569	7731	1778	49	1827
82	14665	12368	3190	2888	18446	4636	72	4708
78	9591	12181	1926	1880	15987	3928	41	3969
236	32632	30769	6058	5337	42164	10342	162	10504
98	22449	14034	2763	1369	18166	4614	68	4682
90	20820	15137	2361	1405	18903	4777	22	4799
68	27742	10587	2025	879	13491	3383	60	3443
131	25493	19625	3792	1567	24984	6167	219	6386
37	5414	4497	849	324	5670	1546	11	1557
45	5213	5592	964	363	6919	1488	39	1527
81	12070	11400	3668	1371	16439	3945	110	4055
72	15943	13951	4559	1740	20250	4957	62	5019
33	4169	5983	1213	355	7551	1844	64	1908
43	9314	9553	3026	759	13338	3201	50	3251
51	8399	7735	1846	969	10550	2548	65	2613
63	10054	13484	3237	1010	17731	4322	226	4548
74	12407	9570	2402	1284	13256	3318	58	3376
75	9263	17741	2490	1392	21623	5581	100	5681
80	6245	10118	1149	821	12088	3100	48	3148
121	9578	14814	1637	852	17303	4312	32	4344
87	12408	17099	2703	1048	20850	4959	49	5008
93	9674	13719	3192	1097	18008	4333	91	4424
78	18774	19266	4479	2131	25876	6326	50	6376
60	11771	9811	877	870	11558	2918	36	2954
77	10999	15248	2587	2009	19844	4893	73	4966
84	16143	17028	2955	1282	21265	5518	18	5536
62	17418	6173	2709	1158	10040	2479	37	2516
82	12623	7051	2242	916	10209	2504	49	2553
51	4627	8513	1612	1032	11157	2758	28	2786
1836	319010	297729	61337	28003	387069	95791	1665	97456
85	13278	23991	5300	2277	31568	7404	312	7716
84	27737	24009	4970	2623	31602	7586	128	7714
54	12615	10163	2677	1215	14055	3100	77	3177
49	6491	8078	1602	1067	10747	2420	70	2490
66	6059	7764	2197	777	10738	2432	57	2489
46	6751	7725	2074	819	10618	2413	126	2539
384	72931	81730	18820	8778	109328	25355	770	26125
2456	424573	410228	86215	42118	538561	131488	2597	131085

in de perken niet buiten berekening mogen blijven. Opbrengst is noch onverschillig voor het gouvernement, de perkeniers.

Even als het gouvernement, als eigenlijke planter, de insten geniet en die winsten ziet toenemen, naarmate de hoeveelheid noten en foeli toeneemt, terwijl de administratie-kosten betrekkelijk in dezelfde evenredigheden, — zoo ook kan het sober bestaan van den perke worden verbeterd, wanneer goed toezigt en ijver bij de bij de inzameling en bereiding van noten en foeli wordt vermeerderen en zijne waarde verhoogen. Want hebben de noot en foeli van elke meer gewonnen voor den perkenier eene volstrekt meerdere waarde, de administratie-kosten voor het geheel dezelfde blijven, dan dalen zijne winsten voor elke magere of stukken voor alle foeli, welke hij als gruis aan het gouvernement levert, wegens de veel geringere betaling, welke hij erlangt (1).

Wanneer van het bovengegeven overzicht doen zien, dat de opbrengsten der afzonderlijke perken aanmerkelijk verschillen, kan men tot het aantal gebezigde arbeiders, en zeer zeker mag men aannemen, dat alleen door meer geschiktheid en ijver van de arbeiders het produkt in het algemeen grooter zou zijn, en dat de opbrengst voor hem zelve hooger, door minder verkregen noten en foeli-gruis.

De opbrengst de notenkultuur den perkeniers jaarlijks bruto bedraagt van ruim f 1100 tot ruim f 8000. In 1854 waren de opbrengsten, welke opbrengsten bleven beneden de f 1500. Alle

noten en foeli worden aan de perkeniers bij aflevering te Neira afgeleverd. — middelbare noten 16 duiten, magere noten 6 duiten, goede foeli 40 duiten; goede gruisfoeli 20 duiten. De opbrengst van Lonthoir en Ay erlangen 4 duiten per pond middelbare goede foeli, en 2 duiten per pond gruis-foeli méér dan die van Neira afkomstig in de transportkosten.

der gemiddelde baten en lasten van de noten-perken.

Perken,	Inkomsten,	Uitgaven.	Zuivere opbrengst.
gen en Hersteller.	f 2240	f 1760	f- 521
oe.	4335	2737	+ 1598
l.	1895	1524	371
den.	4589	2601	1988
o.	4197	2809	1388
l.	6207	2937	3270
oro.	4888	3365	1523
oorwegen,	1568	1423	145
	1426	1172	254
ang.	4638	2390	2298
	5000	3197	1803
aling.	1927	1338	589
aling.	2935	2354	581
ij	2677	1897	780
ren.	2762	1730	1032
	2378	1738	640
	3275	2385	890
	3052	2392	660
val.	4974	3871	1103
nder.	4604	2732	1872
Den der.	5280	3352	1928
oeders.	5216	3389	1857
li.	3399	1818	1581
	3598	1918	1680
	3660	2539	1121
	4034	2551	1483
	3082	2140	942
	2274	1668	606
	8134	3506	4628
	8339	2977	5362
den,	5588	2509	3079
ko,	3103	1757	1346
	3106	1613	1493
ting,	3037	1398	1639
Totaal.	f 130497	f 79488	f 51009

et alzoo, dat slechts 1 perk zuiver opbrengt meer dan meer dan f4000, 2 meer dan f 3000, 1 meer dan 7 meer dan f1000, 8 meer dan f 500, 3 minder dan uars, terwijl 1 perk een nadelig saldo oplevert van) 's jaars. Verdeelt men de zuivere inkomsten over

niers in het algemeen meer ontwikkelde en nijren, zou ook thans nog een gelukkig lot hun en het lijdt ook geen' twijfel, dat de perken voor eene veel ruimere opbrengst van noten er thans van verkregen wordt.

ernement zijn de winsten op de muskaatnoten-angrijk. De inkoopkosten der noten en foeli het produkt van 1854 = 537861 pd. noten en de som van f113223, behalve het bedrag van : tegen lage prijzen aan de perkeniers verstrekk-arbeiders ten bedrage van f 50,912 en ove-tementen aan opzieners, boschwachters, pakhui-administratie, enz.

olgen eene berekening der totale kosten van het : jaar 1854, welke ik ontleen aan eene ambtsnota.

537861 pd. noten en foeli, t. w.	
en 410228 pd. tegen 16	
het pond.	f 61218, 40
86215 pd. tegen 6 dui-	
l.	" 4310, 90
en, 41418 pd. tegen 4	
pond.	" 1380, 72
31389 pd. tegen 40 tot	
het pond.	" 45861, 16
97 pd. tegen 20 tot 22	
pond. :	" 452,102
	<hr/>
	f 113223,80
den afscheep naar Java. : : : :	f 109717,23
vracht naar Java, p. m.	" 7000,
vracht naar Nederland, assurantie,	
enz. 12,75% van den marktprijs in	
.	" 122094,17
	<hr/>
Totaal	f 352035,00

zou, na de verkrijging der vluchtige olie, de even verloren te gaan, en hoezeer zij verafwezigheid der vluchtige olie minder geurig inder waarde zou zijn, komt het mij niet or, dat zij nog altijd waarde genoeg zou hebben der persing ruimschoots te vergoeden. Dit slechts door de ondervinding uitgemaakt kun-

ten 6 tonnen gouds, het batig saldo der reder 1854, is geenszins een maximum. Men kan uit ondervolgend overzicht van de lasten en baten aantal jaren. De baten vloeiden voor elk jaar, van f8000 tot f23000 na, geheel voort uit de oeffeningen.

Baten.	Lasten	Batig saldo.
f 810800	f 297237	f 513563
1028511	333619	694892
1024785	316343	708437
993512	275428	718084
805222	313467	491755
916059	309834	606225
821286	334327	486959
1136736	414935	721801
890102	329921	560181
908911	355873	553038
1232993	383598	849395
959610	352035	607575
f11,528527	f 4,016624	f 7,511903

ten dezer 12 jaren (van de jaren 1850 t/m 1852 berekening gezien), toonen aan, dat de gemiddeld-lijksche opbrengst heeft bedragen f625992, zoolvan 1854 nog minder dan het gemiddelde daarvan

	Traktement 's jaars.
.	f 12000
.	4800
ten , klerken , opziener , leer-	
.	2528
<i>de pakhuizen.</i>	
er	4800
3 klerken	3600
<i>lands algemeene geldkassen.</i>	
halmeester	3600
geldtellers.	2620
<i>tie.</i>	
opziener en oppassers . . .	3264
<i>ceerdienst.</i>	
.	4800
onderwijzer en 1 kweekeling.	3280
schoolmeesters en 1 schoolbe-	
.	328
<i>diens dienst en vaccine.</i>	
.	288
<i>sten van specerijen,</i>	
1 klerk, 13 boschwachters, 2	
rs, 8 kuipers en 1 weger. . .	12444
er, 2 klerken en 1 scherpregter.	1368
<i>en civiele gebouwen.</i>	
.	1200
<i>pting.</i>	
, 1 mandoor en 1 vlaggeman. :	840
Totaal . . .	f 61,760

at is tevens president van den raad van justitie; de
 r residentie tevens officier van justitie, president
 t boedelkamer, magistraat havenmeester, auditeur

ich op de Banda-groep ten allen tijde tegen gering karbouwen, runderen, varkens en geiten kunnen, indien men zich slechts de moeite wilde geven Zuidwester-eilanden af te halen, waar alle slagvee goedkoop is

z zijn die rijke eilanden vergeten en verwaarloosd geworden. Na de opheffing onzer vestiging in Merkus-oord was het, en de muskaatnoten-eilanden beschouwde als de oostelijste onzer bezittingen in den Indischen Archipel, en niet wande men door de togten van Kolff in 1825 en 1826 genoegzame kennis van den Zuidelijken Molukschen Archipel had erlangd om het wenschelijke in te zien van meer bemoeijng met zijne talrijke bevolkingen, moest er nog vrede gedeelte van eene eeuw verlopen, alvorens men ons gezag daar te hernieuwen, te vestigen en uit te breiden. Centralisatie der middelen van bestuur op Java, gelukkige keuzen van de personen, aan het hoofd der Residentie Banda geplaatst en niet beschikbaarheid van oorlogsmiddelen, om ambtenaren of officieren derwaarts bezoeken te doen afleggen, hebben er veel toe bijgedragen, die zoolang aan zich zelve over te laten, en zelfs nog ons verblijf te Neira vernam ik, dat de bemoeijng van resident van Banda met de Zuidwester- en Zuidoosterhoek, met den Oosthoek van Ceram en de zuidwestkust van Guinea te beschouwen was als niet te bestaan.

min zijn door het gouvernement in de laatste jaren bescheiden schreden ten deze gedaan. De kommissaris A. L. Visser heeft ten dezen een' belangrijken aanstoot gegeven. De gouverneur der Molukken Visser heeft zich veel aan de oost- en Zuidwester-eilanden laten gelegen liggen en tijdens zijn bestuur van de Molukken, dat vrij talrijke togten onze oorlogsbodems in den Zuidelijken Molukschen Archipel plaats gehad en een ambtenaar van veerkracht, de heer van der Her, velen dier eilanden bezocht, onzen invloed en ons gezag meer wortel deed schieten en door zijne belangrijke, openbaar gemaakte, verslagen, veel tot hunne nadere verrijking heeft bijgedragen.

In dit hoofdstuk eerst opsommen de eilanden en landtongen tot de residentie Banda behooren, en daarna in onderscheiden treden, omtrent hetgeen thans van ze bevoerd van hetgeen daar in de laatste tijden verrigt is.

ermatta- of Sermattang-groep, bestaande uit Klappa, Loe-
oewau, Kenan, Metawarang, Leakor, Fiata, Menolawna en
i.—c De Letti-groep, bestaande uit Letti, Lakor of Laikor,
Kisser.—d. De Roma-groep, bestaande uit Roma,
ta of Mitta, Jata of Noesiate, Mapora of Motara, Bati,
Noesakitta. — e. De Damme-groep, bestaande uit Damme
Lehor-ketjil, Nera en Nelor.—f. De Wetter-groep, be-
uit Wetter, Babi, Kambing en Andjing.

g Schildpad-eilanden (zes) tot welke groep te brengen zijn,
ra's (zes eilandjes), meer bekend geworden door de
c van het stoomschip Willem I.

nige in de Banda-zee zeer verspreid liggende eilandjes,
ong-Api (noordelijk van Wetter), Tiouw of Teon,
sea (2 eilanden) en Manok of Boerong of Vogeleiland
de Babber en Banda-groep).

leze eilanden grootendeels, maar op verre na niet alle,
uwste kaarten aangeduid en zelfs komt de geheele
ber-groep niet eens voor op de nieuwste kaarten van
Gregory en Melvill van Carnbee.

id is onze kennis van die eilanden, vooral van de
angrijke, nog niet noemenswaardig en voor velen nog
ninaal.

noet ik hier nog aanteekenen, dat, hoezeer, zooals
oofdstukken over Ternate gezegd heb, het nederland-
lste van Nieuw-Guinea volgens het gouvernementsbe-
en 30ⁿ Julij 1848 uitdrukkelijk gezegd is onder de
Ternate en speciaal onder het gebied van Tidore te
de zuidwestkust-landen van dit eiland evenwel onder
zijn geplaatst van den resident van Banda, of, zoo-
atste jaren, meer onder het toezigt van een' reizenden
ident (thans nog de heer C. Bosscher), toegevoegd aan
neur der Moluksche eilanden. Van Ceram's Oosthoek
Guinea's zuidwestkust heb ik in de betrekkelijke hoofd-
er Ceram en Ternate reeds gewag gemaakt.

wij thans in korte trekken de eiland-groepen en
erboven opgesomd en welke onder den ouden naam

de negorijen Oendor, Kilgoa, Oetong, Kataoer, Kiln Kilsodi, alle onder een radja; Ainikke, met 1100 de negorijen Ainikke, Adat, Rarat, Kenari, Gota en alle onder een' orangkaja; en Kalaikat of Kailakkat, zielen en de negorijen Kalaikat, Aran, Bahs, Elmalas, en Kontjeri, alle onder een' orangkaja.

tabela-archipel sluit zich zuidoostelijk aan den Goram- en bestaat uit 7 eilanden, van welke slechts 2 bewoond e zijn, t. w. Kissoei, Kessewoei of Kassoewi, het hoogroep, met 1200 mohammedanen in de drie negorijen emmer-timor en Temmer-barat, onder een' radja, die st over alle Matabela-eilanden; en Matabela, een hoog et ongeveer 260 mohammedanen, in de drie negorijen a, Kilsoa en Kilwatier, alle onder het dadelijk gezag orangkaja. Het eiland Teor of Tewel, tot dezen ar- roorende, heeft een' vulkaan, van welke in het jaar 1659 eldige uitbarsting moet hebben plaats gehad.

De vengenoemde eiland-groepen zou men gevoegelijk tot eele groep kunnen brengen en ze onder den alge- naam van Goram-archipel en de bewoners onder dien mmers kunnen zamenvatten, zoowel wegens de natuurlij- welke de eilanden vormen, als wegens den aard, af- odsdienst en zeden der bewoners.

De Ceramlaut-eilanders en Gorammers drijven een' vrij leven- del op Nieuw-Guinea, de Banda-groep, de Keh- en den en Bali en Sumbawa, waartoe zij vaartuigen be- 5 tot 20 kojang ruimte, welke zij van de Keh eilan- alinezen koopen. Uitvoerartikelen brengen de Goram- weinig voort. De voornaamste zijn kleedjes, parangs opers, aardvruchten, houtsoorten, massooi, muskaat- ar-agar, karet, tripang, gedroogde visch, enz.

De natuurlijke geschiedenis van den Goram-archipel is nog onderzoeken. Men weet dat de Ceramlaut-eilanden zijn en deels op koraalriffen rustende, deels er door terwijl de eigenlijke Goram-groep en de Matabela's n, vruchtbaarder en rijk aan voortreffelijke houtsoor-

Vattelaar is mohammedaansch, die van Fehr deels moham-
ansch, deels heidensch. Die der overige distrikten van
h, alsmede de bevolking van Klein Keh is heidensch,
elen zich christenen noemen.

Keh is verdeeld in 3 distrikten: t. w. Doela, met de kam-
etaheit, Atajoefa, Oeital, Weteran, Doela, Tamadan,
Tenil en Langia en Doeroa (beide laatste op Doela-
Tuallah, met de kampongs Tuallah, Lingoeap, Kil-
äar, Vaan, Heilook, Romidan, Gilgoffo en Kelwiek;
met de kampongs Danner, Wasso, Abbeën, Oedier,
arwoet, Waab, Sethian, Roemaät en Daytoen.

ando, een laag eiland, geheel op koraalriffen rustende,
kampongs Keh-ando en Kariet, en op Faam de kam-
m.

De natuurlijke gesteldheid der Keh-eilanden is nog wei-
nd. Geen hunner schijnt vulkanisch te zijn. Groot-
zeer geschat ongeveer 850 meters hoog te zijn,
geene bijzonder gekenmerkte toppen en Klein-Keh ver-
slechts eenige meters boven de zee. De riffen, in de
roep zoo talrijk, zijn bijzonder rijk aan tripang en
de uitgestrekte bosschen der grootere eilanden zijn
uitmuntende houtsoorten. De klapperpalm is er in-
ervloed. Sago, obi en djagong worden er gewonnen,
noodig is voor de volksvoeding.

Keh-Tenimber eilanden werd in den jongsten tijd nog
bestaan betwijfeld. In de gouvernements-omschrijving
olukken, van het jaar 1848, komen zij voor als 2 eilan-
den naam van Verdoolde eilanden. De heer Bosscher
den, dat zij 4 in getal zijn, alle bewoond; dat de be-
groot worden op 800 weerbare mannen; dat zij, behalve
t eiland Keh-Tenimber, waar de kampong Moenoe ligt,
olen in de rotsen en zeer schuw zijn, zelfs voor han-
ren.

De eilanden vormen de meest oostelijk gelegene groep

—
— laut is in 1854 in verzet geweest tegen ons gezag, doch spoedig
tot onderwerping teruggekeerd.

1 wonen op de eilanden Wokam, Wammer en Mohammedanen slechts op Wokam, Wammer en

1urlijke geschiedenis der Aroe-groep kent men nog , tenzij de produkten, welke zij voor den haning opleveren en waaronder tripang, karet, paarlen de voornaamste zijn. De doejong (Halicore du leeft ook in dezen Archipel.

1 der grootere eilanden zijn rijk aan wilde varn kent de soort niet. Evenmin kent men de naagdieren (eene haas of konijn en een eekhoorn igte ratten en muizen) en buideldieren (tinga- elke gezegd worden de Aroe's te bewonen.

dat de Aroe's rijk zijn aan papegaaijen, para- duiven, maar de soorten zijn nog door geen na- nderzocht.

het met de reptiliën. De slangen schijnen alle ijke soorten te behooren. Batrachiërs en sauriërs rij talrijk wezen en de krokodil ontbreekt er niet. esche visschen is nog slechts eene enkele soort be- en (*Dascyllus aruanus* CV.).

ng der voorwals-eilanden, dat is, van de eilanden djir, Wokam, Wammer en Maikor, is nog het 1uropeanen en vreemde handelaars van den archipel geweest en staat daardoor op eenen hoogeren trap ng dan de bewoners van de zuidelijke en oostelijke groep Zij verlangt zeer naar onze wederversti- heer Bosscher vond den toestand der bevolking in n weinig bevredigende. Zij munt niet uit door of landbouw, doch schijnt zeer volzaam te zijn der de leiding van een' geschikten ambtenaar en te zendelingen spoedig tot eenen hoogeren trap van en tot meerdere nijverheid gebragt kunnen wor- l indien het gelukken mogt, haar terug te houden isbruik maken van sterken drank, waaraan zij in

de negorijen Selawassa, Akili, Kelamassa, Waai-umli, Amdasso, Atoewoe, Oemtoefoe, Elone, Mirang, Walili, Lermattang, Adoor en Selaca, terwijl nog gewag gemaakt vind van negorijen van dit Salwari-timor, Sevenan en Lahatera zouden heeten. De belangrijkste eilanden der groep zijn: Vordate, de ingezetenen en de negorijen Abobo of Adodo, Larat, Rowinoer en Romean; — Larat of Larrat, met even sterke bevolking als die van Vordate, ver- negorijen Lamdessar, Kloom, Kaleobar, Watidel, en Loetoer; — Moenoefroean, met de negorijen A- en, Abat, Warena en Wadangkohoe; — Sejah of negorijen Kamatoeboe, Roemasoeloe, Wailoetoe ratan en Seremori. De eilanden Seloe, Idjen, Soe- e, Moesoewator, Labobar en de overige, tot de Te- behoorende, schijnen onbewoond te zijn.

De geologische gesteldheid der Tenimber-eilanden weet men niet. De meeste schijnen heuvelachtig te zijn. Labobar is de hoogste piek, welke gezegd wordt zich ongeveer 650 meters te verheffen. Alle zijn van uitgestrekte riffen omringd met koraal, en de gewone schildpad. — Vordate is heuvelachtig en heeft eene gehakkelde gedaante. — Larrat is hooger dan de andere en het heuvelland is er meer gelijkmatig. — Sejah is heuvelachtig, hoog aan de oostzijde en laag aan de westzijde. De hoogste van Timorlaut bereikt op meerdere plaatsen van 200 tot 300 meters. De negorijen, zooals Olili en de andere, liggen nabij de kust op eenige honderden voeten van de kust vlakke. De verschillende negorijen staan onder door de koraal- en kiezelen orangkaja.

De bevolking der Tenimber-eilanden worden geschat eene bevolking te hebben van meer dan 21000 zielen, waarvan 10000 op Timor- laut en 11000 op de eilanden Vordate, Larrat en Sejah zou- den. De bevolking van Moenoefroean wel op on- gekend te stellen zal zijn. Karet en tripang zijn de belangrijkste artikelen van uitvoer.

3 Letti-groep, dat is, op de eilanden Letti,
1 Laikor. De bevolking der Zuidwester-eilanden
in het algemeen op een' hoogerem trap van be-
aan dan de Aroeëzen, Keyenezen en Tenimbercezen,
zijn aan ons gouvernement.

bescherming, haar sedert lang onthouden, ver-
ns terug te bekomen, evenzeer als een bescha-
s, welk laatste in de jongste maanden door de
in eenige goed opgeleide amboinesche schoolmees-
Zuidwester-eilanden, weder op een' eenigzins bete-
eregeld (1).

g is verdeeld in drie standen, adellijken (marna), vrije
of grondbezitters en slaven. Zij leeft in betrekke-
ed van de vruchten van landbouw, nijverheid en
welke zij zich bijkans algemeen met vlijt toelegt.
den worden van tijd tot tijd hevig geteisterd door
voedsel, wanner namelijk eene langdurige droog-
doet mislukken. Buiten staat om met hunne bro-
1 elders levensmiddelen op te sporen, zijn de eilanders
oi aan hongersnood. Zulks was nog het geval in
12 of 1843, toen de schoolmeesters van Kisser en
Amboina hulp kwamen afsmecken. Die hulp werd
och niet zoo spoedig als men wel wenschte, doordien
rtikuliëre vaartuigen ter reede lagen, om de rijst,
stuur en eenige liefdadige ingezetenen bijeengebracht,
ver te brengen.

meeste Zuidwester-eilanden schijnt de bevolking in
te nemen.

rijen of distrikten staan er, even als elders in den
Molukschen Archipel, onder radja of orangkaja, welke

1 thans op de Zuidwester-eilanden 5 schoolmeesters werkzaam,
Moa in de negorij Patti, twee op Letti in de negorijen Seraan
2, een op Roma in de negorij Jeroesoc en een op Kisser in de
areli.

rvan 5400 op Babber en Daai, Mancla, Dawe-
verdeeld in de distrikten Tepa (met de nego-
okki, Bloboei, Nowoei en Watoeroepa) en Bla-
gorijen Blawas, Latoeron, Kokkiwari, Ariroil,
ri, Haloetee, Octoewawa en Tella). De overige
r groep waren op het westelijk nabij Babber ge-
vestigd in de distrikten Noesiate (met de negorijen
d en Nawatto) en Potti (met de negorijen Potti,
Wang), terwijl ik van eenige andere onder een ei-
te negorijen t. w. Weniwang, Limarang en War-
e der bevolking niet zie opgegeven. Het eiland
chtig en vrij hoog.

atta-groep, gelegen tusschen de Babbergroep en
is de sterkte der bevolking slechts voor een gedeelte
n Loeang, Loewang of Loeng, een eiland, grooten-
uit een' hoogen berg, misschien een vulkanische
eschat op 3600 zielen (in de negorijen Toerialan,
aririalan, Nawaroe, Littuloeli en Paloewarang).
Kenau, Metawarang, Leakor, Tiata, Manolawna,
jn onbewoond. Sermatta zelf bestaat uit een hoog
l misschien eene bevolking hebben van 4000 zie-
verdeeld in de 2 distrikten Romakisser en Roma-
bevolking vervaardigt goede prauwen, welke zij
ilanders verkoopt.

evolkt is de Letti-groep. Deze groep bestaat uit
elke slechts weinig verwijderd van Timor's oost-
n de Wetter- en de Sermatta groep zijn gelegen.
or, het meest oostelijk gelegene, weinig boven de
even en bijkans geheel vlak, heeft 2000 zielen, ver-
gorijen Wonwawang, Sera, Vortera, Nanloeli, La-
latoire, Noeloeli, Kiti, Letterbi en Simboeli. Moa,
erkzamen vulkanischen kegel, westelijk van Laikor,
in 1852 eene bevolking van 7300 zielen, verdeeld
ten Kjerre (met de negorijen Patti, Rokseli, Klis-
or, Werwara en Moaja) en Bansawa (met de ne-

n Bebbar, Solat, Keli en Illi), 1800 in het district (met de negorijen Batoemerah en Kommor) rikt Milong (met de negorijen Molor en Kwoei).

rijke genoemde eilandgroepen liggen nog, meer ruime Banda-zee, Goenong-API, een werkzame pond en ruim 2000 meters hoog; de bekende nabij ze gelegene onbewoonde Schildpad-eilanden als de Lucipara's uit koraalriffen zijn gevormd, oostwaarts, op meerdere duitsche mijlen afzonder, de eilandjes Boerong of Manok (onbewoonde), Nila en Tejouw of Tion, welke eene vulkanische naden, van welke Nila thans het hoogste punt verheffende zijne thans nog werkzame kegel zich boven de zeevlakte (1). Op Seroea, tijdens vroeger werkingen gedeeltelijk verzonken, liggen de Batoemerah en Wassirili; op Nila de negorijen Rimoni en Whotta; op Tijouw of Teon de negorijen Lajeni, Jesi en Watlanoe. Manok is onbewoonbaar, even als Damme, veel zwavel op.

De bevolking van de verschillende eilandgroepen, die residentie Banda behooren, bijeen, dan blijkt, merkkelijk sterker is dan op den staat, door de bevolkering over het jaar 1847 opgemaakt en te vinden.

zich Nila, Seroea en Manok ook voorstellen als te behooren tot een cirkel geplaatste vulkanen. Tot dit cirkel behooren nog de Banda-groep en Amboina (Hitoe), en het eiland Goenong-API, wat ongeveer $1\frac{1}{2}$ graad zuidwestelijk van Nila is gelegen. De diameter van dezen cirkel of ellipsoïed, door Nila, Goenong-API en Manok, bedraagt ongeveer $3\frac{1}{2}$ graden, en tusschen Nila en Damme ongeveer $3\frac{1}{2}$ graden.

HOOFDSTUK VII.

AANTNOTENSTELSEL OP DE BANDA-GROEP.

van het kultuur- en monopolie-stelsel op de Banda-groep. koniers kontraktanten. — Het gouvernement de eigenlijke : en eigenaar van het produkt. — Onzekerheid van den der winsten voor het gouvernement onder het tegenwoord. — Aanstaande vrijverklaring der slaven en perkhoorige Noodzakelijke wijziging in het stelsel van arbeid. — Voor het belang der kultuur en der perkeniers gedaan. — Onteigeperven en nieuwe verpachting onder een stelsel van vrijen vrije beschikking over het produkt. — Waarschijnlijke uitvan zoodanig stelsel. — De Banda-eilanden vatbaar voor loei. — Verhoogde belangstelling in de Zuidooster- en Zuidanden. — Vestigingen aldaar.

ige hoofdstukken is genoegzaam gebleken de be-der tot de residentie Banda behorende eilanden. nlijke Bandagroep is nooit betwijfeld, wegens de der muskaatnotenkultuur. Maar de waarde der Zuid-uidooster-eilanden, zoowel voor het gouvernement als emeenen handel, is gedurende lange reeksen van bekend geweest, of niet erkend geworden, of op ond gesteld door de zamentrekking van de bemoei- het gouvernement op den Soenda-archipel en de erijkultuur bestemd geblevene eilanden. In de laat-

den afgestaan aan wie harer dienaren, meestal
ch tot de kultuur der noten bereid verklaarden,
ngen, welke, den planters een voor hen ruim be-
e, toch der Kompagnie de voornaamste winsten de-

Daarin ligt niets wat te wraken is. Wèl ech-
deelen het middel, gebezigd om de noodige
arbeid te erlangen, en bestaande in den aan-
van de verschillende eilanden van den archipel,
oor het uitsterven dezer slecht betaalde en, voor-
uw, slecht gevoede arbeiders, steeds moest voort-
avenhandel aanhoudend voedsel gaf.

e was op Banda als een groot landeigenaar. Zij had
percelen gesplitst en afgestaan, maar zich bij dien
voorbehouden, het specerij-produkt steeds tegen
rangen, en, bij nietopvolging van de den planters
arden, de percelen weder aan zich te trekken.
namen die verplichtingen vrijwillig aan en waren
r zaak niet veel meer dan zaakwaarnemers, wel-
en met een gedeelte van de opbrengst der perken.
vene inlandsche bevolking had met de noten-
leer te maken en zij genoot eene groote mate
elke ook thans nog haar deel is.

pagnie is het bezit der Banda-groep overgegaan
ndschen staat. Het stelsel van 1627, door den
Banda Dr Vlak ingevoerd, is in stand geble-
taande de wisselingen der tijden, maar in de
en jaren zijn meerdere strenge bepalingen, in
stelsel haren oorsprong hebbende, vervallen en
zelfs de haven van Banda voor den algemeenen
teld.

ordeeling van het notenstelsel op Banda behoort
ste plaats uit te gaan van het staatsbelang.

Banda-groep kunnen beschouwen als een staatsdo-
orengsten de schatkist stijven en sommen beschikbaar
ke ten nutte van den lande in het algemeen kun-
wend.

lingen en huurlingen in 1854, 2370 mannen, t. w. slaven, 406 gouvernementsslaven (perkhoorige lieden) en 751 vrije arbeiders, terwijl bovendien verschillende klassen van personen behoorden 800 vrouwen en 813 meisjes, te zamen, mannen, vrouwen, een aantal van 3792 zielen uitmakende. Personen, mannen, vrouwen en kinderen, waren als perkarbeiders werkzaam gesteld, zijnde de meesten tot andere gouvernementen of bijzondere diensten toegezonden.

De slavenstand ook op de Banda-eilanden opgevoerd te bestaan en de slaven-arbeid moet daardoor vallen. Partikuliere en gouvernementsslaven, op 1854 nog 1890 zielen sterk en tegen 1860 700 zielen verminderd, zullen dan niet meer worden toegezonden tot arbeid in de perken.

het zeker, dat de slaven, na hunne vrijstelling, zullen zijn, in de perken te blijven arbeiden, zelfs wat onvermijdelijk is, hun een hooger loon wordt gegeven. In allen gevalle zal daardoor de arbeid aanmerkelijk toenemen.

in grooter aantal naar Banda te zenden zal niet worden. Hunne tegenwoordigheid zou de vrijgeworven volking terughouden van het dienst nemen in de perken van een' arbeid, welke dan dezelfde zou zijn als die van misdadigers. Evenzeer zal de aanwezigheid dier slaven de huurlingen afschrikken van eene vernieuwing van de inkomsten, en zoo men al huurlingen van elders naar Banda over te halen, zuldaar, na eindiging van hun kontrakt, evenmin worden en zich geene familiën vormen, welke de slaven als hun nieuw vaderland zullen kunnen leeren kennen.

Met het oog op de aanstaande vrijlating der slaafschappelijkheid, den arbeid in de perken grootenrijke lieden te doen verrigten, komt het wenschelijk

iers te verhoogen met ongeveer $\frac{1}{4}$ ton gouds en s voorschot te verleenen van ongeveer 2 tonflossing van $\frac{1}{10}$, na drie jaren aan te vangen. s in 1855 voorgesteld, den leveringsprijs der rhoogen met ongeveer $\frac{1}{8}$ ton gouds en bovener perk hoorige lieden, bannelingen en huurlin-kleding en een loon van 150 duiten 's maands e lieden, te nemen voor rekening van het gouwelk een en ander de inkoopsprijs van het produkt en lande zou geweest zijn *f* 187000 in plaats

geven aan deze voorstellen, zou evenwel het der aan zijne oplossing zijn gebragt en zouden iers zijn gebaat, zonder dat daardoor de bloei : welvaart der perkeniers voor de toekomst zou zijn eerdere winsten, zonder meerderen arbeid ver-e perkeniers niet vervormen tot menschen van meer veerkracht, wat in de eerste plaats noodig zou mere opbrengsten te erlangen, welke met die edoeld.

ndere ontwerpen van regeling der notenkultuur ing aanhangig geweest.

ezer ontwerpen had de strekking, de specerij-illijke schadeloosstelling van de perkeniers, tot den lande te verklaren en de kultuur geheel an den lande te doen plaats hebben.

te vermoeden, dat, zoodra de kultuur zal staan r, welke van een vast inkomen verzekerd zijn en geen belang hebben, de opbrengst der perken n, terwijl de kostbaarheid der administratie in l toenemen. Het eigenbelang der planters zal : aan de kultuur verbonden moeten worden, in bloei houden of tot een' hooger en bloei op-dien blijven de bezwaren, voortvloeiende uit de verklaring der slaven dezelfde en zou het mono-

iden tot verwarring dan tot eene bestendige tot vermindering van de waarde van het pro- ing van een groot gedeelte van de goede noten gouvernement zouden toekomen, in één woord, de winsten voor den lande en twijfelach- altuur. Dit ontwerp gaat reeds mank in geene aanbeveling verdienen. Ten opzig- eld der suikerkontrakten op Java zou men da is niet Java en muskaatnoten en foeli apienti sat.

ezond stelsel moeten komen. Zoodanig stel- elijk te vinden, maar voor den lande is het elke de te verwachten uitkomsten daarvan zijn le schatkist.

zou wel zijn, de perken door onteigening te- osstelling geheel aan den lande te trekken, van elk servituut, aan de meest biedenden

e vermoeden, dat, zelfs bij tijdige afkondi- egel, de koopschat in de verte zou beant- urde, welke de perken zouden erlangen zoo- uden zijn van de verpligte levering van het prijzen en over het produkt vrij beschikt . terwijl de grondlasten of verponding, naar (gegrond op den verkoopprijs), van de per- chijnlijk nog geene f 50000 's jaars zouden

mij voorgekomen, de perken tegen schade- perkeniers over te nemen en ze daarna te ichters vrije beschikking te laten over het

der onderzoeken.

perken, onder de werking van het tegen- lt geschat op f 609,000. Aan elken eige- eerste plaats minstens de geschatte waar-

De jaarlijksche opbrengst aan noten weder te brengen is van op ruim 500000 pd., op ruim 700000 pd., gemiddeld was gedurende eene reeks van 53 jaren in de w.

Bewijs hiervoor wil ik slechts wijzen op het feit, dat Brandes, een der kundigste perkeniers, zelfs onder het lig werkende stelsel er in geslaagd is, de opbrengst per k (Raning) in vier jaren tijds te *verdrievoudigen* en van 8000 pd. noten en 2000 pd. foeli, op 24000 pd. 3000 pd. foeli. Hier is alzoo geene sprake van eene verhoging van het produkt met $\frac{1}{3}$, maar van eene *verdrievoudiging*. Indien de spekerij-opbrengst, bij goede leiding, met ruim $\frac{1}{3}$ eigenwoordig gemiddelde verhoogd kan worden, zonder meerdere kosten, is het zeker, dat die verhooging, in de uitgedrukt, eene som van minstens f 300000 voordat alzoo de zuivere opbrengst der perken, zonder grootte g, te brengen is, in stede van op f 725000, op f 1025000. evenwel die mogelijkheid voor alsnog van de werkelijkheden en alzoo voorloopig stellen, dat de som van de rente, of een kapitaal van 11 tot 12 millioenen gulden (6 procent), voorstelt de waarde der notenperken, al opgeheven zijn het op ze rustende servituut.

De voorstelling is echter stellig ver beneden de werkelijkheid, want, zoodra de perken verpacht worden, een zeer groot gedeelte der kosten vervalt, welke het gouvernement thans in rekening brengt als lasten, voortvloeiende uit meerder ambtelijk en militair personeel en materieel, vrachten, spillage, assurantie enz., welke lasten voor de pachters voor een zeer groot gedeelte zouden vervallen, vooral indien, wat waarschijnlijk het produkt door schepen van de meest verschillende oorden over de wereld zal worden afgehaald.

Indien nu de perken, na overname van de perkeniers, verpacht, met vrijlating van het produkt aan de pachters, de pachtschat in de plaats moeten treden van de winsten, thans door het gouvernement worden genoten.

Zevenbergen en Hersteller, indien de voorgestelde rekening ware, eene zuivere winst zou genieten van meer 's jaars in stede van *f* 500 verlies.

Klein-Waling geeft eene jaarlijksche winst op de van *f* 589. Dit perk leverde op in 1854 7551 pd. 8 pd. foeli van verschillende hoedanigheid, welke, anigheid berekend, evenzoo eene marktwaarde voorruim *f* 13000 en eene gelijke zuivere winst van 's.

Namoeloe brengt jaarlijks zuiver op, als winst op ir, eene som van *f* 1388. In 1854 bestond het 903 pd. noten en 4799 pd. foeli van verschillend, voorstellende eene marktwaarde van meer dan welke, onder de voorgestelde regeling, *f* 28000 tot : winst voor den perkenier zouden kunnen zijn. ingdatang geeft een batig saldo op de specerij-298 's jaars. Het produkt van 1854 bestond uit t en 4055 pd. foeli van verschillende hoedanigheidigende eene marktwaarde van ruim *f* 33000 , zelfde wijze ongeveer *f* 30000 zuivere winst zou-voor den ondernemer.

nwal geeft eene zuivere jaarlijksche winst op van *f* 3270. De hoeveelheid noten, uit den oogst g 13491 pd. en die der foeli 3443 pd., welke, eheid der specerij berekend, eene marktwaarde t ruim *f* 23000, waarvan nagenoeg *f* 20000 als or den planter.

ren geeft een batig saldo op de notenkultuur 's. In 1854 bestond het produkt uit 31568 6 pd. foeli van verschillende hoedanigheid, marktwaarde van ongeveer *f* 53000, van wel-

markt zal dan blijken slechts tijdelijk geweest te zijn, uik moet eene stijging der prijzen ten gevolge hebben, eelheid produkt het evenwigt weder zal hebben hersteld.

men, dat de toekomstige vrije arbeiders meer dan het allen moeten kosten, dat namelijk ieder volwassen arbeider moeten worden met $f 6$ of 720 duiten s' maands, maar dat 700 volwassen arbeiders, vooral indien zij gezinnen meer dan voldoende zullen zijn voor allen arbeid, welke te wezen om de perken tot den hoogst mogelijken trap te brengen. Het kostende dier arbeiders zou daart worden, voor alle perken te zamen, op $f 122400$ vijf men, van de diensten van vrouwen en kinderen tende tegen 200 duiten 's maands en hun aantal nde, die som zou moeten brengen tot $f 130000$.

dan gemiddeld bezitten 50 volwassen arbeiders, tot 12 te werk gestelde vrouwen en kinderen.

begrijpt ligtelijk, dat de ruim $f 2000$ jaarlijks, welke r pachter meer zou moeten besteden aan arbeidsloos zouden terugvloeijen door beteren arbeid en meer-odukt en dat, al ware zulks niet het geval en men aftrekken van de $f 10000$ tot $f 50000$ zuivere olgens de boven gegevene berekening de perm zouden opbrengen, nog zeer ruime winsten e de betaling van een' niet onaanzienlijken pachten vergoeden.

stellen, dat, indien de perkeniers eenmaal als pacheden en zij dooreen gerekend een' pachtschat taande aan de tegenwoordige geschatte waarde 6 tonnen gouds, een laagste bedrag zuivere winst zou overblijven, onder de ongunstigste om-

195. Het aantal perkslaven was toen ongeveer 1600 , terbeiders mij onbekend is. Stelt men het geheele toen 2000 hoofden, dan kostte elke arbeider $f 18\frac{3}{4}$ s'jaars. zuivere inkomsten van elken perkenier gemiddeld op voordig kosten de arbeiders meer. De prijs, tegen t de rijst levert, is $f 2\frac{3}{4}$, $f 4$ en $f 4\frac{1}{2}$ de pikol, naar De huurlingen genieten, behalve vrijen heen- en teding, $f 1\frac{1}{4}$ s' maands, welke som alleen reeds $f 18$ ars uitmaakt.

an Groot-Banda, zouden die 5 percelen vervallen aan
s en deze zouden, indien zij het gouvernement aan
betaalden jaarlijks 6 tonnen gouds, volgens de tegen-
emiddeld behaald wordende winsten, sommen overhou-
e in korten tijd hun kapitaal meer dan zouden verdub-
vijl aan het gouvernement een jaarlijksch inkomen van
ouds zou zijn verzekerd.

it door eene berekening der tegenwoordige opbreng-
e aangenomen vijf perken toelichten.

enlijke perken op Neira, t. w. Zevenbergen en Her-
kobatoe en Lautakka, brengen tegenwoordig te za-
winst op de specerijkultuur, eene som van slechts
rs.

lde perken bragten in 1854, of ongeveer gemiddeld
2164 pd. noten, waarvan 30769 pd. middelbare,
ere en 5337 pd. stukkende, alsmede 10504 pd.
10342 pd. goede en 162 pd. gruis. Deze specerijen,
anigheid en europesche marktwaarde in 1856 bere-
woordigden eene waarde van f 67000 tot f 70000,
aftrekking van de gewone lasten = ruim f 6000
meerdere kosten van administratie, kalking en kui-
re winst had kunnen overblijven, onder een stelsel
king, van f 60000 tot f 63000, ongerekend nog
en op vischvangst, het slaan van kanari-olie, enz.
e perken van Ay, t. w. Welvaren, Westklip, Wel-
ngko, Kleinzand en Verwachting, geven thans
nivere winst op de specerijkultuur aan de perke-
7 's jaars.

gten op in 1854 een totaal van 109328 pd. noten,
l. middelbare, 18820 pd. magere en 8778 pd.
26125 pd. foeli, waaronder 25358 pd. goede en
gezamenlijke produkt, berekend naar zijne hoe-
woordigde eene marktwaarde in Nederland van
000, van welke som, na aftrekking van onge-
sten van voortbrenging, f 164000 tot f 168000
ijn, bij vrije beschikking over het produkt.

perken bragten in 1854 te zamen op 148807 pd. noten, 113908 pd. middelbare, 23356 pd. magere en 11543 tende, alsmede 37119 pd. foeli, waarvan 36658 pd. 431 pd. gruis, eene marktwaarde voorstellende van tot *f* 256000.

ddelde kosten van voortbrenging dezer 9 perken be- n *f* 22500 'sjaars. Verhoogt men die som tot *f* 26000 en dit bedrag af van de waarde van het produkt, over eene som van *f* 224000 tot *f* 230000, welke winst had kunnen zijn van de perkeniers, indien zij king hadden gehad over het produkt.

rekening volgt de volgende tegenstelling.

Tegenwoordige jaarlijksche		Berekende winst bij een stelsel van vrije beschikking.
Winst.	Waarde van het produkt.	
<i>f</i> 1448	<i>f</i> 67000— <i>f</i> 70000	<i>f</i> 60000— <i>f</i> 63000
17537	180000—184000	164000—168000
12669	210000—214000	185000—189000
6275	192000—197000	172000—177000
13070	250000—256000	224000—230000
<i>f</i> 50999	<i>f</i> 899000— <i>f</i> 921000	<i>f</i> 805000— <i>f</i> 827000

berekend de opbrengst der specerijkultuur. ds ontwikkeld, welke andere verdiensten de -langen, welke in zekere mate ook voor de kunnen bestaan. En zoo het al waar is, dat, en in handen komen van slechts 5 pachters, osten hooger zullen komen door de trakteme beheerders te verleenen, door de kosten erk, kuipen, enz., is het niet minder waar, nslag vereenvoudigd kan worden, door vergebouwen en doordien de bereiding van het , in stede van, zooals thans, op 34 verschilts op 5 plaatsen zal behoeven te geschieden.

taatje zijn buiten berekening gelaten de winsten, rij-kultuur om, van de pachtpercelen te behalen. het bovenstaande aangetoond te hebben, dat de perken, in verband gebragt met het stelsel van γ en vrijen handel, alle vooruitzigten aanbiedt ng van eene jaarlijksche zuivere opbrengst aan n f 600000, en op eene algeheele verhef- anda-eilanden uit den verachterden toestand, bevinden. Banda zal het middenpunt moeten levendig handelsverkeer, en het is nog niet te ce hooge mate dan die handel zal worden ge- ere en talrijke bevolkingen en kostbare produkten n Zuidooster-eilanden.

de eerste verpachtingen, de te verkrijgen pacht- ijn dan hij, met vooruitzicht op zeer groote winsten, n nog komt het mij voor, dat de voorgestelde elang van regering en handel en nijverheid erdient.

zich nog eenige vragen voor, omtrent de uit- de voorgestelde regeling, met betrekking tot e werklieden en tot het tijdstip der invoering. rijfel dat, zoodra de te behalen groote voordeelen ekend zullen zijn, deze afzonderlijk of in ge- ptreden, ten einde naar de toewijzing der pacht oeft geen vrees te zijn, dat de prijzen der noten e goede hoedanigheid van het produkt, in de en eene aanmerkelijke daling zullen onder- aar, dat die prijzen in de laatste jaren niet houde men hierbij in het oog, dat het rvan voor een groot gedeelte schuld is ge- t en het verbruik te beperken, terwijl vele s ongetwijfeld zullen worden gewonnen, zoo- merika en Australië en Oost-Azië de ban- i regtstreeks van de plaats van voortbren-

bruggebragt of tot een' daar nooit gekenden bloeiende nijvere en lustige en vrije bevolking zou treden van de diep vervallene en verarmde van het heden. De bevolking, arbeid en nijverheid ziende overgaan zou spoedig door de haar omringende invloeden sleet en uit hare ellende opstaan of vergaan. Het gouvernements-omslag der specerij-administratie nu, de bezetting verminderd en de beschikbaar gestelde en militaire krachten en middelen vruchten aangewend op de Zuidwester- en Zuidoostereilanden-Guinea en op Ceram's oostkust, om daar een vestiging, welks kosten, wegens den rijkdom dierbare produkten, spoedig zullen kunnen worden eijktijdige bevordering der welvaart en beschaafte talrijke bevolkingen.

le is reeds ter loops aangeduid, dat ook de overige Banda behoorende eilandgroepen de belangstelling van het gouvernement overwaardig zijn. Het generaal Merkus, nog gouverneur der Molukken, reeds in 1826 bepaalde voorstellen gedaan tot militaire posten ter bescherming van den handel op de timber-eilanden.

Men verloop en de overtuiging van het nut veranderd.

Voorstellen van Merkus, de jaarlijksche bekruijing van de Zuidwester-eilanden door een' daartoe gezonden expeditie, is reeds in 1827 door een gouvernementsbesluit in de laatste jaren feitelijk gevolg gegeven. Het een' post op de Aroe-eilanden schijnt thans niet mogelijk.

Men is op nieuw aanhangig, de strekking hebben van de zuidwestkust van Nieuw-Guinea en de Zuidwester-eilanden, ons gezag meer duurzaam te maken en den handel te beschermen en

OPDSTUK VIII.

REIS NAAR BATAVIA.

da — Laatste gezigten op de Banda-groep. — Aylan tot beschrijving der reis — Plan tot oprigting phisch en Geographisch Genootschap in Nederlanden matroos over boord — Wangiwangi — Boeton. a. — Saleyer. — Bonthain en Torathea. — Terug-

tavia begon den 17^{en} Oktober. In den na- hield ik mij onledig met het inpakken gen. Het stoomschip Makassar, van de Vries, was ook nog juist den dag vóór van Banda gekomen en bragt ons de nieuw- via en van Europa. Er lagen alzoo gelijk- en ter reede van Banda, de Vesuvius, de ar, iets wat zeker daar nooit was gezien.

het hooge reisgezelschap was niet min- ontvangst. De voornaamste autoriteiten rlandvoogd naar boord en bragten daar

De Vesuvius bleef ter reede achter om en den heer Bosscher, die van Manado af gemaakt, naar Amboina terug te brengen. al nam met minzaamheid afscheid van de

onderzoek mij leerden, ontwaard, dat veel
id is of onjuist voorgesteld, en dat nog
belang der millioen zielen, welke het gou-
ken bewonen.

nam daardoor meer en meer tot rijpheid,
tot de kennis dier belangrijke bezittingen
over hetgeen in haar belang kan gedaan
g der openbaarheid ter kennis van het gou-
natie te brengen. Ik hoop, dat die denk-
getoetst aan de wenschelijkheid en praktische

ttig te kunnen zijn voor het moederland
westen, welke de Voorzienigheid onder de
Nederland heeft gesteld.

wone studiën is wel geene staatkundige of
maar zij is steeds geweest eene praktische,
arneming van feiten en wars van alle theo-
re voldoende werkelijkheid ten gronde ligt.
de grondslag van de maatschappelijke, als
e wetenschappen. Zij leert het bestaande
kende en rust toe met de kennis, om het
llen.

ware in een ambt, tot de Molukken be-
ou ik slechts gedacht hebben aan het op-
voor het gouvernement, en dan zouden mij-
er nader worden onderzocht en weldra uit-
sooverre zulks wenschelijk en mogelijk zou
ijne tegenwoordige ambtsverhouding, als
geneeskundige dienst, zou echter het in-
memorie beschouwd zijn kunnen wor-
g in zaken, waartoe mij de ambtelijke be-

bepaald tot het openbaar maken mijner
verkingen in den vorm van een reisver-
los en bevallig kunnen en misschien be-

artoe voorloopig reeds heb aangewend, hebben, niet dadelijk het gewenschte gevolg hoezeer algemeen overtuigd van de wens door mij voorgestelde, meende, dat de zoodanig genootschap voor Nederlandsch en was. Hetzelfde beweerde men, toen er oprigting der Natuurkundige Vereeniging en van de oprigting der Nederlandsch-van Nijverheid. Ik vlei mij daarom nog, niet zal ontbreken aan een man van vak bekwaamheid, die zich aan het hoofd van zoodanig stellen, bezielde van de overtuiging, dat het moet, indien slechts de goede weg wordt

eruit uit het gezicht verloren te hebben, zagen wij niets bijzonders meer, tenzij een' berg, welke ons, met zijne rugvin boven water, zag, alsmede, op grooteren afstand, een' walzen wij op onze reis waarnamen.

toomden wij in denzelfden koers voort, zontwaren.

ste gedeelte van den 19ⁿ Oktober.

van den 19ⁿ viel een matroos over boord. werd gestopt, drijvers werden uitgeworpen en de zee vrij kalm was, had het veel moeite te redden, wat evenwel nog gelukte.

in namiddag kregen wij het eiland Wangi- en eiland Boeton in het gezicht. Wangi-wangi is gelegen der Toekanbessi-eilanden. Het is een kenbaar aan zijne gelijkmatige hoogte, welke trouwens niet aanmerkelijk is. Het eiland is hooger en vertoont eene een e platte kruin.

in den avond stoomden wij straat Wangi- en 's avonds en 's nachts nabij de oost- en

A A N H A N G S E L.

I.

*ij der tot heden bekend gewordenen vischsoorten van
Celebes (1).*

bandanensis Blkr.	26	Psammoperca waigiensis Blkr.
chrysopomus Blkr.	27	Lates nobilis CV.
fraenatus Valenc.	28	Grammistes orientalis Bl. Schn.
hyalosoma Blkr.	29	Diploprion bifasciatum K. v. H.
hypselonotus Blkr.	30	Serranus alboguttatus CV.
kallopterus Blkr.	31	„ altivelioides Blkr.
macropterus K. v. H.	32	„ amboinensis Blkr.
macropteroïdes Blkr.	33	„ aurantius CV.
melas Blkr.	34	„ bataviensis Blkr.
moluccensis Valenc.	35	„ boenack CV.
monochrous Blkr.	36	„ bontoides Blkr.
nematopterus Blkr.	37	„ celebicus Blkr.
nigripinnis CV. *	38	„ corallicola K. v. H. *
novemfasciatus CV.	39	„ crapao CV.
quadrifasciatus CV.	40	„ cyanostigma K. v. H.
rosqipinnis CV.	41	„ diktyophorus Blkr.
zosterophorus Blkr.	42	„ formosus CV.
ipterus apogonoides	43	„ guttatus CV.
Blkr.	44	„ hexagonatus CV.
octovittatus CV.	45	„ lanceolatus CV.
quinquelineatus CV.	46	„ macrospilos Blkr.
sis batjanensis Blkr.	47	„ marginalis CV.
Dussumierii CV.	48	„ merra CV. *
interrupta Blkr.	49	„ microprion Blkr.
macracanthus Blkr.	50	„ myriaster CV.
urotaenia Blkr.	51	„ pardalis Blkr.

lijst komen nog eenige soorten voor, onlangs van Manado ontvangen en niet te jongste Bijdrage tot de ichthyologie van Celebes, getiteld: Beschrijvingen van vijf bekende vischsoorten van Manado en Makassar, opgenomen in deel I van de Scientiarum Indo-neerlandicae, Batavia 1856 4°. De soorten met een * geteekend door mij waargenomen.

aalus bataviensis Blkr.	178	Scolopsides cancellatus CV.
celebicus Blkr.	179	» lineatus QG.
insidiator Blkr.	180	» leucotaenioïdes Blkr.
sacanthus CV.	181	» lycogenis CV.
polyodon Blkr.	182	» margaritifera CV.
crustiger CV.	183	» monogramma K. v. H.
polyodon Blkr.	184	» torquatus CV.
scaber CV.	185	» Vosmeri CV.
ca bandanensis Blkr.	186	Heterognathodon bifasciatus Blkr.
dicta CV. *	187	» nemurus Blkr.
ichthys oxycephalus Blkr.	188	» xanthopleura Blkr.
polylepis Blkr.	189	Pentapus setosus CV.
antennata CV.	190	Malacanthus taeniatus CV.
brachypterus CV.	191	Chrysophrys calamara CV.
codipungi Blkr.	192	Pagrus heterodon Blkr.
solitans CV.	193	» longifilis CV.
zebra CV.	194	Dentex celebicus Blkr.
ichthys amboinensis Blkr.	195	» microdon Blkr.
obscurum GV.	196	» nematopus Blkr.
plagiometopon Blkr.	197	» obtusus S. Müll. *
ichthys trachycephalus Blkr.	198	» Ovenii Blkr.
ichthys brachio Bl. Schn.	199	» ruber CV.
ichthys argenteus K. v. H.	200	» taeniopterus CV.
macrophthalmus Blkr.	201	Lethrinus cocosensis Blkr.
celebica Blkr.	202	» kallopterus Blkr.
ichthys Kuhlii CV.	203	» latifrons Rüpp.
ichthys caripa CV.	204	» mahsenoides CV.
ichthys hasta CV.	205	» opercularis CV.
ichthys kaakan CV. *	206	» ornatus CV.
ichthys nageb Rüpp.	207	» reticulatus CV.
ichthys therapon Blkr.	208	Caesio chrysozonus K. v. H.
ichthys nama albovittatum Rüpp.	209	» coeruleus Lac.
ichthys crassispinum Rüpp.	210	» erythrogaster K. v. H.
ichthys chrysotaenia Blkr.	211	» pinjalo Blkr.
ichthys Goldmanni Blkr.	212	Emmelichthys leucogrammicus Blkr.
ichthys lineatum CV.	213	Gerres abbreviatus CV.
ichthys plectorhynchos CV.	214	» filamentosus CV.
ichthys polytaenia Blkr.	215	» kapas Blkr.
ichthys punctatum Ehr.	216	» oyena CV.
ichthys radja Blkr.	217	Pentaprion gerreoides Blkr.
ichthys serate CV.	218	Anabas scandens CV.
ichthys sodes bilineatus CV.	219	» variegatus Blkr. *

asidiatrix CV.	348	Salarias Temminckii Blkr.
aeolata CV.	349	" celebicus Blkr.
longa CV.	350	" ceramensis Blkr.
culata CV.	351	" periophthalmus CV.
s haumela CV.	352	" quadripinnis CV.
lor Blkr.	353	Petroskirtes rhinorhynchos Blkr.
ithus corallinus CV.	354	Opistognathus Sonneratii CV.
orsalis CV.	355	Callionymus dactylopus E. Benn.
attatus CV.	356	" filamentosus CV.
ivus CV.	357	" melanopterus Blkr.
argaritifer CV.	358	" ocellatus Pall.
armoratus CV.	359	" Reevesii Richds.
uellus Schl.	360	" sagitta Pall.
etrazona Blkr.	361	Gobius baliurus K. v. H.
ermiculatus CV.	362	" caninus CV.
irgatus CV.	363	" caminoïdes Blkr.
ulpinus Schl. Müll.	364	" chlorostigma Blkr.
rus celebicus Blkr.	365	" criniger CV.
epatus Bl.	366	" celebius CV.
numeralis CV.	367	" decussatus Blkr.
lineatus Lac.	368	" eleotrioides Blkr.
mata CV.	369	" hemigymnopomus Blkr.
matoïdes CV.	370	" Fontanesii Blkr.
melanurus CV.	371	" grammepomus Blkr.
Rüppellii Blkr.	372	" kokius CV.
strigosus Benn.	373	" ophthalmotaenia Blkr.
trioctegus CV.	374	" periophthalmoides Blkr.
amboinensis Blkr.	374	" phalaena CV.
anginosus Blkr.	375	" xanthosoma Blkr.
annulatus Blkr.	376	" xanthotaenia Blkr.
brevirostris CV.	377	Gobiodon quinquestrigatus CV.
lituratus CV.	378	Sicydium cynocephalus CV.
Vlamingii CV.	379	" gymnauchen Blkr.
borneënsis Blkr.	380	Trypauchen vagina CV.
ceramensis Blkr.	381	Boleophthalmus Boddaerti CV.
coeruleomaculatus Lac.	382	Belobranchus Quoyi Blkr.
cunnesius CV.	383	Eleotris gyrinoïdes Blkr.
cylindricus CV.	384	" muralis QG.
us oxyrhynchos CV.	385	" ophicephalus K. v. H.
plicatilis CV.	386	" porocephalus CV.
ia argyrotaeniata Blkr.	387	" strigata CV.
duodecimalis CV.	388	Butis amboinensis Blkr.
lacunosa Forst.	389	" koilomatodon Blkr.

<i>lichocoeres) spilurus</i> Blkr.	518	<i>Dussumieria Hasseltii</i> Blkr.
<i>) strigiventer</i> Benn.	519	» <i>elopsoides</i> Blkr.
<i>sus tricolor</i> QG.	510	<i>Chanos orientalis</i> CV.
<i>celebica</i> Blkr.	521	<i>Elops saurus</i> L.
<i>oedtii</i> Blkr.	522	<i>Megalops indicus</i> CV.
<i>ntadactyla</i> CV.	523	<i>Harengula melanurus</i> Blkr.
<i>inctulata</i> CV.	524	» <i>moluccensis</i> Blkr.
<i>eniurus</i> Blkr.	525	<i>Clupeoides macassariensis</i> Blkr.
<i>aetextata</i> Blkr.	526	<i>Sardinella clupeoides</i> Blkr.
<i>celebicus</i> Blkr.	527	» <i>leiogaster</i> CV.
<i>lorurus</i> Blkr.	528	» <i>leiogastroides</i> Blkr.
<i>cacanthus</i> Blkr.	529	<i>Pellona Hoevenii</i> Blkr.
<i>sciatus</i> CV.	530	<i>Spratella fimbriata</i> CV.
<i>diatus</i> Blkr.	531	» <i>tembang</i> Blkr.
<i>trazona</i> Blkr.	532	<i>Spratelloides argyrotaenia</i> Blkr
<i>ilobatus</i> CV.	533	<i>Alausa melanurus</i> CV.
<i>lochii</i> CV.	534	<i>Engraulis Brownii</i> CV.
<i>lebicus</i> Blkr.	535	» <i>encrasicholoïdes</i> Blkr.
<i>peruleopunctatus</i> Rüpp.	536	» <i>Grayi</i> Blkr.
<i>enatus</i> Lac.	537	» <i>rhinorhynchos</i> Blkr.
<i>icrognathus</i> Blkr.	538	» <i>Russelli</i> Blkr.
<i>evius</i> CV.	539	» <i>Zollingeri</i> Blkr.
<i>ittacus</i> Forsk.	540	<i>Chatoessus chacunda</i> CV.
<i>luccanus</i> CV.	541	» <i>nasus</i> CV.
<i>otetocephalus</i> Blkr.	542	» <i>selangkat</i> Blkr.
<i>usutus</i> CV.	543	<i>Notopterus Bontianus</i> CV. ? *
<i>anguillaris</i> Cuv.	544	<i>Scopelus brachygnathos</i> Blkr.
<i>nicolor</i> CV.	545	» <i>Dumerilii</i> Blkr.
<i>acrophthalmus</i> Blkr.	546	<i>Saurus myops</i> CV.
<i>mulata</i> CV. *	547	» <i>synodus</i> CV.
<i>lindrica</i> Blkr.	548	<i>Saurida nebulosa</i> CV.
<i>elanotus</i> Blkr.	549	» <i>tombil</i> CV.
<i>mucoides</i> S. Müll. *	550	<i>Rhombus lentiginosus</i> Blkr.
<i>phus Buffonis</i> CV.	551	» <i>Mogkii</i> Blkr.
<i>ommersonii</i> CV.	552	» <i>pantherinus</i> Rüpp.
<i>ussumierii</i> CV.	553	» <i>polyspilos</i> Blkr.
<i>ythrorhynchos</i> CV. *	554	<i>Rhomboidichthys myriaster</i> Blkr.
<i>aimardi</i> CV.	555	<i>Solea heterorhinos</i> Blkr.
<i>elanurus</i> QG.	556	<i>Achirus melanospilos</i> Blkr.
<i>luoyi</i> CV.	557	» <i>pavoninus</i> Lac.
<i>s oxycephalus</i> Blkr.	558	» <i>Thepassii</i> Blkr.
<i>nicolor</i> CV.	559	<i>Plagusia brachyrhynchos</i> Blkr.
<i>rus dorab</i> CV.	560	» <i>lida</i> Blkr.

II.

'oe van den Molukschen Archipel bekend gewordene vischsoorten.

tematica.	Habitatio Moluccensis.												
	Ignota.	Halmabeira.	Ternate.	Batjan.	Obi.	Buro.	Ceram.	Amboina.	Saparua.	Banda.	Wagen.	Rawak.	Extra Archip. Molucc.
sis Blkr.	1	.	1
n K. v. H.	1	1	1
Bl. Schn.	1	1	1	1
Blkr.	1	.	1
Blkr.	.	.	1	1	.	1	.	1	.	1	.	.	.
kr.	1
Blkr.	1	1	1
elenc.	.	.	1	.	.	.	1	1	1
Blkr.	.	.	1	1	1
cr.	.	.	1	1	.	1	.	.	.
Blkr.	1
Blkr.	.	.	1	1
Blkr.	.	.	1	1	.	.	.	1	1
K. v. H.	.	1	1	1
les Blkr.	1
orus Blkr.	.	.	.	1	1
hos Blkr.	.	.	1	.	.	1	1	1	1
.	.	.	1	.	.	1	.	1	1
Valenc.	1	1	1
us Ehr.	.	.	1	.	.	1	1	1	1
us CV.	.	.	1	.	.	1	1	1	1	1	.	.	1
K. v. H.	1	1	1
CV.	1	1
CV.* (1)	1
yuropterus Blkr.	1
Blkr.	.	.	1
Blkr.	1	1
na Blkr.	.	.	1	.	.	1	1	1	1
yuropterus Blkr.	1	1
us CV.	1	1
neatus CV.	.	1	1	1	1
s Blkr.	.	.	.	1	.	1	1
Blkr.	1	1
ii CV.	.	.	.	1	.	1	.	1	1
Blkr.	.	.	.	1	.	.	1	1	1
hus Blkr.	1	1
.	.	1	1	1
Transport.	1	3	15	6	0	15	11	24	0	3	1	0	26

• a mc non visne.

tematica.	Habitatio Moluccensis.											Extra Archip. Molucc.	
	Ignota.	Halmahera.	Ternate.	Batjan.	Obi.	Buro.	Ceram.	Amboina.	Saparua.	Banda.	Wageu.		Rawak.
Per transport.	3	5	31	19	7	21	19	58	0	5	4	0	68
na Blkr:		1	1	1				1					1
CV.				1			1	1					1
								1					1
Blkr.		1	1					1					1
Blkr.			1					1					1
CV.		1	1					1					1
Blkr.		1	1	1		1	1	1		1	1	1	1
IV.*											1		1
is Blkr. (1)								1					1
tus Blkr.								1		1			1
kr.			1				1	1					1
CV.					1			1			1		1
cr.						1	1	1			1		1
ides Bris. Barn.			1					1			1	1	1
V.	1							1			1		1
CV.								1		1			1
idopterus Blkr.						1		1					1
s Blkr						1		1					1
us CV.*	?												1
r			1					1					1
V.								1		1			1
1 Blkr.								1					1
us Blkr.								1					1
V.				1		1		1					1
IV.						1		1					1
Blkr.			1	1				1					1
7.			1	1	1			1					1
7.								1					1
Blkr.		1											1
CV.								1					1
tum Blkr.							1	1					1
V.		1	1			1		1					1
				1				1					1
Blkr.		1	1	1		1		1		1			1
erus Blkr.						1							1
CV.										1			1
CV.		1		1		1		1					1
mum CV.			1					1					1
CV.			1			1	1	1					1
Transport.	5	14	50	32	9	33	28	95	0	14	11	2	108

ion octolineati Blkr.

tematica.	Habitatio Moluccensis.											Extra Archip. Molucc.	
	Ignota.	Halmahera.	Ternate.	Batjan.	Obi.	Buro.	Ceram.	Amboina.	Saparua.	Banda.	Wageu.		Rawak.
Per transport.	7	22	68	43	12	38	37	132	2	28	13	2	142
ensis Blkr.	.	.	.	1	.	.	.	1	1
lkr.	1	1
lkr.	1	1
CV.	.	.	1	.	.	1	.	.	.	1	.	.	1
Blkr.	1	1
lkr.	1	1	1
V.	.	.	1	1	1
CV.	1	1
ma Blkr.	.	.	1	.	.	1	.	1	?
Blkr.	1	1	1	.	1	.	.	1
lkr.	.	.	1	1	1
hosus Blkr.	1	1
lkr.	1	1	.	.	.	1
lkr.	1	1	1	.	.	1
s Blkr.	1	1
lkr.	.	.	1	.	.	1	.	1	1
V.	?	1
CV.	.	.	1	1	1	1	1	.	1
is CV.	1	1	1	.	.	1
Blkr.	1	1	1	.	.	1
V.	.	.	1	1	1	1	1	.	1
ensis Blkr.	1	.	1	1	1	.	1	1
apistus Blkr.	1	1
thus Lac.	1	1
loides Blkr.	1	1
V.	1	1
is Richds.	1	1
s QG.	1	1	.	.	.	1
us Blkr.	1	.	.	1
Richds.	1	1
pos Blkr.	1	1	.	.	.	1
CV.*	1	1	.	.	.	1
us Blkr.	1	1
pon Blkr.	.	.	.	1	1
s CV.	.	.	1	1	1
thus Blkr.	1	1
adus Blkr.	1	1
CV.*	1	1
CV.	.	.	.	1	.	.	.	1	1	.	.	.	1
ta CV.*	1	1	1	.	.	.	1
V.	.	1	1	1	1	.	.	1
CV.	1	1
l.	1	1	1
Transport.	9	23	76	46	12	45	50	168	2	36	17	3	179

tematica.	Habitatio Moluccensis.											Extra Archip. Molucc.	
	Ignota.	Halmahera.	Ternate.	Batjan.	Obi.	Buro.	Ceram.	Amboina.	Saparua.	Banda.	Wageu.		Rawak.
Per transport.	11	31	95	55	15	49	55	196	2	44	22	4	220
CV.*	1	.	1
K. v. H.	.	.	1	1	.	1	.	.	1
s Lac.	.	1	1	1	.	1	.	.	1
or K. v. H.	.	1	1	1
s Blkr.	.	.	1	1
.	1
grammicus Blkr.	.	.	1	1	1
Blkr.	1	1	1
V.*	1	.	.	1
CV.	.	1	1	1	1
Blkr.	.	1	1	1	1
.	.	.	1	1	1	.	.	.	1
as CV.*	1	1	.	.	.	1
.*	1
orsk.	.	1	1	1	.	1	.	.	1
CV.	.	1	1	.	1	1	1	1	.	1	.	.	1
V.	.	1	.	.	.	1	.	1	1
CV.	1
s K. v. H.	1	1
Brouss.	.	.	1	1	1
rdt.	.	.	1	1	.	1	.	.	1
CV.	.	.	1	1	1
.	.	.	1	1	1
Rwdt.*	1	1	.	.	1
.	1	1
s CV.	.	.	1	.	.	1	1	1	.	1	.	.	1
is Blkr.	.	1	1	.	.	1	.	1	1
s Blkr.	.	.	1	1
CV.*	1	1
V.	.	1	1	1	1
ciatus CV.	1	.	1	.	.	1
.	1	1
K. v. H.	1	.	1	.	.	1
s Sol.	.	1	.	.	1	.	.	1	.	1	.	.	1
Rwdt.*	1	1
.	1	.	.	1
CV.	1	1
us Bl.	.	.	1	1	.	1	.	.	1
is Bl.	.	.	1	1	.	1	1	1	.	1	.	.	1
CV.	.	1	1	1	.	1	1	1	.	1	.	.	1
l.	.	1	1	.	1	1	1	1	.	1	.	.	1
is CV.	1	.	1	.	.	1
Transport.	17	44	117	75	18	56	61	229	4	61	24	4	258

Systematica.	Habitatio Moluccensis.											Extra Archip. Molucc.	
	Ignota.	Halmahera.	Ternate.	Batjan.	Obi.	Buro.	Ceram.	Amboina.	Saparua.	Banda.	Wageu.		Rawak.
Per transport,	19	50	132	64	21	62	66	269	4	72	27	4	297
CV.*	1	1
kr.	.	.	.	1	1
CV.	.	.	.	1	.	.	1	1	1
CV.*	1	1
T. Schl.*	1	1
CV.*	1	1
ersonianus CV.	1	.	.	1	.	.	.	1	1
ri CV.	.	1	1	.	.	.	1	1	1	1	.	.	1
.	.	.	.	1	.	.	1	1	1
nii CV.	.	.	.	1	.	.	1	1	1	.	.	.	1
CV.	1	1	1
i Blkr.	1	1	1
les Blkr.	1	1
kr.	.	.	1	1	1	.	.	.	1
Blkr.	.	1	.	1	.	.	.	1	1
kr.	1	1
kr.	.	1	1	1	1	.	.	.	1
Blkr.*	1	1
guttatus Blkr.	.	.	1	1
Blkr.	.	.	1	1	.	.	1	1	1
cr.	1	1	1
s Blkr.	.	.	.	1	.	.	1	1
ostethus Blkr.	.	.	1	1
taenia Blkr.	1	1	.	.	.	1
us Blkr.	.	.	.	1	.	.	1	1	1
es Blkr.	1	1
iosus Blkr.	.	.	1	.	.	.	1	1	1
CV.	.	1	1	1	1	.	1	1	.	1	1	.	1
pilos Blkr.	1	1
gus CV.	.	1	.	.	.	1	.	1	.	.	1	1	1
ma Blkr.	1	1
ta CV.*	?	1
CV.	1	1
etopon Blkr.	1	1
r CV.*	1	1
lus CV.	1	1
centrus CV.*	?	?
us CV.*	1	1
surus CV.*	1	1
atus CV.*	1	1
CV.	.	1	1	.	.	1	1	1
CV.	.	.	1	.	.	.	1	1	1
CV.	.	1	.	1	.	.	1	.	.	1	.	.	1
Transport.	25	57	145	77	22	66	80	305	9	74	30	5	337

tematica.	Habitatio Moluccensis.											Extra Archip. Molucc.	
	Ignota.	Halmahera.	Ternate.	Batjan.	Obi.	Buro.	Ceram.	Amboina.	Saparua.	Banda.	Wagen.		Rawak.
Per transport.	31	59	159	82	23	73	88	336	9	83	34	5	378
V.	1												1
kr.								1					1
Blkr.							1	1					1
ulatus Lac.			1			1		1					1
V.						1		1					1
CV.		1	1	1									1
s Blkr.				1									
K. v. H.			1	1							1	1	1
nos CV				1									1
us Blkr										1			
CV.*								1			1		
s CV.			1	1				1	1	1			1
orsk.			1					1		1	1		1
Blkr.			1										1
pus E. Benn.								1					1
s CV.								1					1
all.			1					1					1
des Blkr.				1									1
chds.								1					1
								1					1
Blkr.				1		1		1		1			
Blkr.								1					1
s Blkr.								1		1			
Blkr.								1					1
l kr.								1					1
nos Blkr.								1	1				1
i Blkr.			1							1			
Blkr.			1										
ænia Blkr.						1							
Blkr.						1		1					1
Blkr.						1		1					1
a Blkr.			1	1				1					1
V.								1					1
lmus CV.			1										1
Blkr.			1			1							1
is CV.			1			1		1					1
?			1					1					
s Blkr.								1					1
ensis Blkr.								1					1
Blkr.						1		1					1
Blkr.						1	1						
na Blkr.								1					1
V.								1					1
s Pall.*								?					
Blkr.						1							1
h.								?					1
Transport.	32	60	173	90	23	84	93	365	10	89	37	6	413

tematica.	Habitatio Moluccensis.											Extra Archip. Molucc.	
	Ignota.	Halmaheira.	Ternate.	Batjan.	Obi.	Buro.	Ceram.	Amboina.	Saparua.	Banda.	Wageu.		Ravak.
Per transport.	33	62	178	97	23	101	109	393	11	93	40	6	448
thalmus Blkr.	1	.	.	.
it.	1	1
Richds.	1	1
V.	1	1
V.	1	1
ta Comm.	.	1	1	1	.	.	1	1	.	1	.	.	1
entini Blkr.	.	.	1	1	.	1	.	.	1
uv.	.	1	1	1	.	.	.	1	.	1	.	.	1
iv.*	1
is M. Trosch.	.	.	1	.	.	1	1	1	.	1	.	.	1
is Blkr.	.	.	1
Blkr.	1	.	1	1
atus Rüpp.	.	.	1	.	.	1	.	1	1
s Blkr.	1	1
Blkr.	.	.	.	1	1
Blkr.	.	.	.	1	1
kr.	.	1	.	1
us CV.	1	1	1	1
is Richds.	.	.	1	1	.	1	.	.	1
CV.	1	1
s M. Schl.*	1	1
Blkr.	1	1
V.	.	.	.	1	1	.	1	1	1
Blkr.	1	.	.	1	.	1	.	.	1
is Blkr.	.	.	.	1	.	.	1	1	.	1	.	.	1
asciatus Schl. Müll.	.	.	.	1	1
is Blkr.	.	.	1	.	.	1	1	1	1
Blkr.	.	.	1	1
ilus K. v. H.	1	1	1	1
us CV.	1	.	1	1
CV.	.	1	1	1
Blkr.	.	.	1	.	.	1	.	1	1
K. v. H.	1	1
rus Blkr.	1	1
is Blkr.	.	.	1	.	.	1	.	1	1
rus Blkr.	.	1	1	.	.	1	.	1	1
lmus Blkr.	.	.	1	.	.	1	.	1	1
.	.	.	1	.	.	1	1	1	.	1	.	.	1
nia Blkr.	.	1	.	1	.	1	1
CV.	1	1	1	1
ia Blkr.	.	.	1
pon Blkr.	.	.	1	.	.	1	1	1	1
V.	1	1
Blkr.	1
Ehr.*	1	1
Transport.	35	68	194	105	26	118	122	421	11	102	40	6	488

Systematica.	Habitatio Moluccensis.											Extra Archip. Molucc.	
	Ignota.	Halmahera.	Ternate.	Batjan.	Obi.	Buro.	Ceram.	Amboina.	Saparua.	Banda.	Wageu.		Ravak.
er transport.	32	69	208	111	27	132	128	450	11	112	42	7	521
CV.	.	.	1	.	.	.	1	1	.	1	.	.	1
s CV.	1	1
QG.	.	.	1	.	.	.	1	1	.	1	.	.	1
i QG*	1	1
Blkr.	1	1
nechos Blkr.	1	1
CV.	.	.	1	1	.	.	.	1	.	1	.	.	1
nboinensis Blkr.	1
s QG.	.	.	1	.	.	1	.	.	.	1	.	.	1
nsis Blkr.	.	.	1	1	.	.	1
is Blkr.	.	.	1	1	1
Blkr.	.	.	.	1	.	.	.	1	1
nenacanthus Blkr	.	.	1	1	.	.	.
nenacanthoides Blkr.	1	1	1	1	1
K v. H.	1	1	1	1
s Swains.	1	1
i Blkr.	.	.	1	1	1
dii Blkr.	.	.	1	1
ii Blkr.	.	.	1	.	.	1	1	1	.	1	.	.	1
nus CV.	1	1
otus Blkr.	.	.	1	.	.	1	1	1	.	1	.	.	1
na Blkr.	.	.	1	.	.	1	1	1	.	1	.	.	1
sis Blkr.	.	.	1	.	.	1	.	1	1	.	.	.	1
rus Blkr.	1	.	1	.	1	.	.	1
ts K. v. H.	.	.	1	.	.	1	.	1	1
us Blkr.	1	1
CV.	1	1
opleura Blkr.	.	.	1	.	.	.	1	1	1
igma Blkr.	1	1
lthalmus Blkr.	1	1	1	1
eion Blkr.	1
miniatus Blkr.	1	1
li Blkr.	.	.	1	1	.	1	.	.	1
rzii Blkr.	.	.	1	1	1
as Blkr.	1	.	1	.	1	.	.	1
enter Benn.	.	.	1	.	.	1	1	1	.	1	.	.	1
inekii Blkr.	1	1
r QG.	1	1
Blkr.	1	1
kr.	1	1	.	1	.	.	.
ta Blkr.*	1	.	1
.	.	.	1	1
a CV.	1	1	1
Blkr.	1	1
CV.	1	1
ur.	.	.	1
Transport.	33	70	229	114	27	146	139	486	12	126	43	7	561

Systematica.	Habitatio Moluccensis.											Extra Archip. Molucc.	
	Ignota.	Halmahera.	Ternate.	Batjan.	Obi.	Buro.	Ceram.	Amboina.	Saparua.	Banda.	Wageu.		Rawak.
transport.	37	76	242	122	28	150	145	511	12	140	46	8	599
CV.	.	.	1	1	1
i CV*.	1	.	1	.	1	.	.	1
V.*	1	1	1
.	1	.	1	.	1	.	.	1
.	1	.	1	1
Blkr.	.	.	.	1	.	.	1	1	1	.	.	.	1
sis Blkr.	.	1	1	1	.	1	.	.	1
Blkr.	1	1
.	.	.	1	1	.	.	1	1	1	.	.	.	1
V.	.	.	1	1	.	1	1	1	1	.	.	.	1
Blkr.	.	.	1	1
.	.	1	.	.	.	1	1
nia Blkr.	.	.	1	.	.	.	1	1	1
.	1	1	1
*	1	1
Blkr.	.	.	1	1	.	.	1	1	1	1	.	.	1
.	.	.	1	1	.	.	1	1	1
.	.	.	1	1	1
V.	.	1	.	.	1	.	1	1	1
.	.	1	1	1	.	.	1	1	.	1	.	.	1
.	.	1	1	1	.	1	.	.	1
us Less.*	1	1
v.	1	1
ichds.	.	.	1	.	.	.	1	1	1
.	.	.	.	1	.	.	1	1	1	1	.	.	1
.	.	.	.	1	.	.	.	1	1
.	1	1
r.*	1	1
kr.	1	1
.	1	1	1
.	1	1
ort.	38	81	254	132	29	155	159	544	18	147	47	8	640

na systematica.	Habitatio Moluccensis.										Extra Archip. Molucc.		
	Ignota.	Halmahera.	Ternate.	Batjan.	Obi.	Buro.	Ceram.	Amboina.	Saparua.	Banda.		Wageu.	Rawak.
Per transport.	39	81	264	134	29	166	169	573	18	152	49	10	676
pselogeneion Blkr.	.	.	.	1	.	.	1	1	1
pa Blkr.	1	1	1	1
a Blkr.	.	.	.	1	.	.	.	1	.	1	.	.	1
is Blkr.	1	1
orhynchos Blkr.	.	1	1	1
Blkr.	.	.	.	1	1
ermatoïdes Blkr.	1	1
as Blkr.	.	.	1	1	.	1	1	1	1
annetti Blkr.	.	.	1	.	.	1	.	1	.	1	.	.	1
opterus Blkr.	1	1
ritatus Blkr.	1	.	1	1
tus Blkr.	.	.	1	.	.	1	.	1	1
ini Blkr.	1	1
ilaris Bl.*	1	1
maculatus Cuv.	1	1
tus Cuv.	.	.	1	.	.	.	1	1	.	1	.	.	1
rius Trwdt.	1	.	.	1
iger Rüpp.	.	.	1	1
utus Bl.	1	.	1	.	.	1
s Lac.	1	.	1	.	.	1
Schn. Cuv.	1	1
illum Bl. Schn.	1	1
rginatus Rüpp.	1	1	.	1	.	.	1
s Bl. Schn.	.	1	1	1	1	1	1	1	.	1	.	.	1
as Lac.	.	.	1	1	.	1	1	1	1
Sol.	1	1
sens Lac.	.	.	.	1	.	.	1	1	1
bifilamentosus Less.*	1	1
is Blkr.	.	.	1	1
pilos Blkr.	1	.	1	1
yni Blkr.	.	.	1	.	.	1	1	1	1
Cuv.	1	1
osoma Blkr.	1	1
on Blkr.	1	1
ynchos Blkr.	1	1
sus Blkr.	.	1	1	.	.	.	1	1	1
s Blkr.	.	.	1	1	.	.	1	1	1
hacanthoïdes Blkr.	.	.	.	1	1
V.	.	1	1	1	1
is T. Schl.	1	1
us Less.*	1	.	1
s Blkr.	1	.	1	.	.	1
chysoma Blkr.	.	.	.	1	.	.	.	1	1
ris Val.	1	.	1	1
Blkr.	1	1	1	1
ulus Blkr.	1	1
Transport.	41	85	275	144	30	177	182	611	18	161	50	10	718

